

PRZEDSIĘBIORSTWO przyszłości

Kwartalnik Uczelni Techniczno-Handlowej im. Heleny Chodkowskiej

Numer 1(54) styczeń 2023, Rok wyd. XV

ISSN: 2080-8461

Tytuł czasopisma w języku angielskim:

Enterprise of the Future

Wszystkie artykuły zamieszczane w kwartalniku są recenzowane

All articles published in the periodical are subject to reviews

© by Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie

ISSN 2080-8461

Projekt okładki

Krzysztof Waloszczyk

Adres wydawcy

Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej

ul. Jutrzenki 135, 02-231 Warszawa

tel.: 22 26 28 800

e-mail: wydawnictwo@uth.edu.pl

www.uth.edu.pl

Opracowanie redakcyjne

Joanna Paszkowska

Druk

Fabryka Druku Sp. z o.o.

ul. Zgrupowania AK „Kampinos“ 6, 01-943 Warszawa

www.fabrykadruku.pl

REDAKTOR NACZELNY

Jerzy Telep

Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

Andrzej Wilk

Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie

SEKRETARZ REDAKCJI

Joanna Paszkowska

KOMITET REDAKCYJNY

Tomasz Ambroziak (Politechnika Warszawska)

Zbigniew Czajkiewicz (University of Houston)

Wiesław Czyżowicz (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie)

Bogdan Ćwik (Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie)

Andrzej Dana (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

Tadeusz Grzeszczyk (Politechnika Warszawska)

Volodymyr Hutsaylyuk (Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie)

Tadeusz Jemiolo (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

Tatiana Jurkiewiczza (Bałtycka Akademia Międzynarodowa w Rydze)

Joseph D. Lewandowski (University of Central Missouri)

Romuald Kalinowski (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

Stefan Korycki (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

Lech Kościelecki (Wojskowa Akademia Techniczna)

Katarzyna Marak (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu)

Maria Parlińska (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

Monika Szczerbak (Wojskowa Akademia Techniczna)

Tomasz Wierzbicki (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie)

Agnieszka Wikarczyk (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)

Andrzej Wilk (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

Jacek Zieliński (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

Bogdan Żółtowski (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

Jan Żukowskis (Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie)

Justyna Żylińska (Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie)

SPIS TREŚCI

Bezpieczeństwo – dylematy, doświadczenia, propozycje

MIGRACJE – PRZYCZYNY I SPOSOBY OGRANICZANIA ZJAWISKA
Jerzy Telep, Aldona Joanna Ploch7

OCHRONA PRAWNA PRACOWNIKA SOCJALNEGO JAKO
REALIZATORA MISJI BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO
Krzysztof Konopka22

Ekonomia a zarządzanie

PRACA
Elżbieta Kotowska, Waldemar Stelmach39

OD TRADYCJI DO NOWOCZESNOŚCI, CZYLI OD RACHUNKU
KOSZTÓW PEŁNYCH DO RACHUNKU KOSZTÓW
PROBLEMOWYCH
Agnieszka Wikarczyk49

Prace inżynierskie

WSPÓŁCZESNA SZTUKATERIA WE WNĘTRZACH MIESZKALNYCH –
HISTORYCZNA FORMA W NOWOCZESNEJ TECHNOLOGII
Piotr Kania69

Studenckie forum

PŁĘĆ I RÓWNOWAGA MIĘDZY ŻYCIEM ZAWODOWYM
A PRYWATNYM
(artykuł w języku angielskim)
Hatice Emekli80

CONTENTS

Security – dilemmas, experiences, proposals

MIGRATIONS – CAUSES AND METHODS OF LIMITING THE PHENOMENON

Jerzy Telep, Aldona Joanna Ploch7

LEGAL PROTECTION OF A SOCIAL WORKER AS A PERFORMER OF A SOCIAL SECURITY MISSION

Krzysztof Konopka22

Economy and Management

THE WORK

Elżbieta Kotowska, Waldemar Stelmach39

FROM TRADITION TO MODERNITY – FROM FULL COST ACCOUNTING TO PROBLEM-BASED COST ACCOUNTING

Agnieszka Wikarczyk49

Engineering studies

CONTEMPORARY STUCCO IN RESIDENTIAL INTERIORS – HISTORIC FORM IN MODERN TECHNOLOGY

Piotr Kania69

Student forum

GENDER AND WORK-LIFE BALANCE: A MINI-REVIEW

Hatice Emekli80

Jerzy Telep
Aldona Joanna Ploch

MIGRACJE – PRZYCZYNY I SPOSOBY OGRANICZANIA ZJAWISKA

Wstęp

Migracje są skutkiem wyraźnego podziału świata pod względem nierówności ujawniających się we wszystkich sferach życia i działalności ludzi. Są obrazem błędnej polityki bogatych, dbających wyłącznie o własne interesy kosztem zdecydowanej większości. W najbogatszych krajach żyje 17 proc. ludności, która wytwarza 70 proc. światowego PKB, rozbieżności między najbogatszymi a najbiedniejszymi ciągle się pogłębiają. Jest to jedna z przyczyn migracji, potęgowana przez inne, do których zalicza się: niedemokratyczne rządy, konflikty religijne, etniczne i polityczne oraz degradację środowiska naturalnego.

Przyczyny te z reguły łączą się i wzajemnie wzmacniają, powodując, że warunki życia w wielu krajach uniemożliwiają normalny rozwój, a ludność w większości zostaje pozbawiona bezpieczeństwa w najważniejszych dziedzinach. Głód, ubóstwo, środowisko naturalne pogarszające warunki życia, prześladowania i groźba odwetu (zemsty) z przesłanek politycznych, etnicznych lub religijnych zmuszają ludzi do podejmowania dramatycznych decyzji o opuszczeniu swoich krajów i poszukiwaniu lepszych warunków w całkowicie nieznanym i obcym środowisku. Efekt takich decyzji jest zawsze niepewny – często kończą tragicznie, są odsyłani z powrotem do swoich krajów bądź znajdują nowe miejsca i warunki do życia w kraju przyjmującym. Nadzieja na znalezienie takiego miejsca towarzyszy coraz większej liczbie ludzi dotkniętych wymienionymi zjawiskami, a możliwości komunikacyjne i informacyjne pobudzają tę nadzieję. Wykorzystują to ugrupowania przestępcze organizujące przerzuty ludności z chęci zysku, a także reżimowe rządy usiłujące wykorzystać migrantów do destabilizacji funkcjonowania państw demokratycznych. Migranci płacą często najwyższą cenę za swoje decyzje, czego dowodem są utonięcia na Morzu Śródziemnym i śmierć w strefach granicznych z głodu, chorób lub zimna.

Problemy te przybrały katastrofalne rozmiary w drugiej dekadzie XXI wieku i nic nie wskazuje na ich pozytywne i szybkie rozwiązanie. Miliony ludzi z Afryki, Azji, Bliskiego i Środkowego Wschodu, Kaukazu i Ukrainy opuszczają swoje kraje, poszukując nowego miejsca do życia. Jest to sytuacja niezmiernie trudna przede wszystkim dla migrantów, ale również dla krajów, do których usiłują się dostać. Wymaga ona rozsądnych kompromisów między regulacjami prawnymi, humanitaryzmem, obciążeniami ekonomicznymi i zagrożeniami zarówno w skali poszczególnych państw, jak i regionów. Nie ma wypracowanych kompleksowych rozwiązań problemów migracyjnych, są one rozwiązywane doraźnie, krótkoterminowo, miejscowo, a to powoduje, że problem będzie wracał z coraz większą siłą. Gasi się ogniska lokalne, nie usuwa się przyczyn.

Skala zagrożeń bezpieczeństwa światowego z powodów migracji wskazuje na konieczność identyfikacji przyczyn zjawiska i opracowania sposobów usunięcia tych przyczyn przez całą społeczność międzynarodową. Powinni w tym uczestniczyć przede wszystkim politycy, ekonomiści i naukowcy z krajów najbogatszych, bo te są celem migrantów i mają możliwości takich działań, ale z udziałem krajów, z których pochodzą migranci.

Alternatywą pozytywnego rozwiązania problemów są wyludnione państwa i regiony oraz jednoczesny niekontrolowany, masowy przepływ ludności ze wszystkimi negatywnymi skutkami tego procesu, szczególnie odnoszącymi się do zagrożeń bezpieczeństwa.

Założenia metodologiczne badań zjawiska migracji

Badania zjawiska migracji powinny obejmować teoretyczny i empiryczny sposób postępowania. W części teoretycznej należy wyodrębnić sytuację problemową w postaci zagrożeń bezpieczeństwa spowodowanych niekontrolowanymi, masowymi migracjami. Wymaga to gruntownej znajomości teorii odnoszącej się do problemów współczesnego świata mających związek z migracjami. Można do nich zaliczyć: ubóstwo, wykluczenie z życia społecznego i kulturalnego, prześladowania polityczne, etniczne i religijne, choroby i brak opieki zdrowotnej, szybko postępującą degradację środowiska naturalnego.

Kolejnym krokiem powinna być ocena skutków migracji dla podmiotów, których ten proces dotyczy: migrantów, krajów ich pochodzenia, krajów przyjmujących. Oceny tej można dokonać na podstawie studiów literatury z dziedzin: prawa, polityki gospodarczej, polityki społecznej, ekonomii, bezpieczeństwa. Wnioski ze studiów literatury wskazują na konieczność poznania przyczyn migracji i rozwiązywania procesów migracyjnych w sposób zintegrowany z udziałem krajów pochodzenia migrantów.

Wymaga to pomocy finansowej, organizacyjnej, technologicznej, edukacyjnej, ochrony zdrowia, ochrony środowiska oraz ścisłego nadzoru ze strony organizacji międzynarodowych nad właściwym wykorzystaniem metod i środków pomocy do eliminowania zagrożeń. Powinno to zmierzać do: tworzenia rządów demokratycznych i wdrażania demokratycznych metod sprawowania władzy z udziałem społeczeństwa; powstawania nowoczesnych sektorów gospodarczych stosujących najlepsze rozwiązania organizacyjne i technologiczne; eliminowania działów i metod produkcyjnych z przestarzałą technologią, oddziałujących szkodliwie na środowisko; ochrony środowiska naturalnego, szczególnie wód, pól uprawnych, lasów, mórz, w wyniku zapewniania ochrony tych zasobów przed nadmierną i niewłaściwą ich eksploatacją; pełnego i powszechnego dostępu do opieki zdrowotnej, kształcenia i edukacji; pełnego zatrudnienia. Celem końcowym takich działań powinna być zdecydowana poprawa poziomu życia ludności, przekonująca o możliwości dobrego funkcjonowania we własnym kraju. Teoretyczny etap badań powinien doprowadzić do powstania teorii eliminowania zagrożeń związanych z migracją przez usuwanie przyczyn zjawiska.

Weryfikacji teorii należy dokonać na podstawie analizy wyników badań prowadzonych ze wszystkimi grupami migrantów. Badania powinny doprowadzić do ustalenia rzeczywistych powodów podjęcia decyzji o migracji, oceny przez migrantów tej decyzji oraz ich planów na przyszłość. Istotne jest wszechstronne przygotowanie badań, różnymi metodami, które umożliwią ustalenie sytuacji życiowych w rodzinnym kraju, w trakcie migracji, planów na przyszłość.

Dorobek teoretyczny dotyczący eliminowania zagrożeń związanych z migracją w zestawieniu z faktami ustalonymi na podstawie poznania empirycznego powinny umożliwić uzyskanie wiedzy niezbędnej do rozwiązywania problemów migracyjnych i wynikających z nich zagrożeń bezpieczeństwa.

Celem głównym badań powinno być eliminowanie zagrożeń bezpieczeństwa stwarzanych przez migracje. Cel ten można osiągnąć w wyniku realizacji celów pośrednich, takich jak:

- charakterystyka bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego jako przyczyn migracji;
- charakterystyka migracji jako czynnika kształtowania bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego;
- opracowanie koncepcji rozwiązania problemów migracyjnych, stanowiących zagrożenie dla państwa i regionu.

Przedstawione kroki dzielą proces badawczy na trzy etapy.

Etap pierwszy to zebranie faktów dotyczących sytuacji w krajach pochodzenia migrantów, mogących być przyczyną podjęcia decyzji o opuszczeniu kraju. Obejmują one przede wszystkim warunki życia w sferach materialnej i niematerialnej

oraz warunki bezpieczeństwa. Następnie należy pozyskać informacje o sytuacji w krajach przyjmujących migrantów, odnoszące się do destabilizacji gospodarczej i powstawania nowych problemów natury humanitarnej, prawnej, politycznej, a przede wszystkim zagrożenia bezpieczeństwa. Informacje te należy odnieść do dorobku teorii o przyczynach migracji, wskazując głównie na motywy zagrożeń z przyczyn politycznych, religijnych i etnicznych oraz beznadziejną sytuację materialną.

Uogólnienie faktów o przyczynach migracji i związanych z tym zjawiskiem zagrożeniach bezpieczeństwa w krajach i regionach przyjmujących migrantów będzie podstawą do sformułowania problemów badawczych i hipotezy głównej, które składają się na drugi etap badań.

Rozwiązanie głównego celu badawczego, prowadzące do wyeliminowania zagrożeń bezpieczeństwa przez migracje, polega na określeniu kompleksowych działań eliminujących przyczyny zjawiska. W ramach tego problemu należy rozwiązać następujące problemy pomocnicze sformułowane w postaci pytań:

- Jak jest definiowane współcześnie bezpieczeństwo i na czym polega przewartościowanie koncepcji rozwiązywania tych problemów?
- W jaki sposób charakteryzuje się nowe składniki bezpieczeństwa państwa – bezpieczeństwo socjalne, ekonomiczne i ekologiczne?
- Jakie są zagrożenia nowych składników bezpieczeństwa państwa – socjalnego, ekonomicznego i ekologicznego – ze strony migracji?
- Jakie zagrożenia dla bezpieczeństwa państw migrantów i państw przyjmujących powstają w wyniku migracji?
- W jaki sposób można ograniczyć (wyeliminować) zagrożenia bezpieczeństwa powstające w wyniku migracji?

Przedstawione problemy badawcze są podstawą sformułowania hipotezy głównej: dynamiczne zmiany dokonujące się we wszystkich sferach działalności ludzkiej doprowadziły do gruntownego przewartościowania pojęcia bezpieczeństwa. Jest ono traktowane znacznie szerzej i zakłada, że dla określenia potencjalnych konfliktów czynniki niemilitarne, takie jak: nierówności społeczne, ubóstwo, degradacja środowiska, migracje, konflikty religijne i etniczne, są co najmniej tak istotne jak czynniki militarne. Z tej koncepcji wynika m.in., że wielu konfliktów nie można rozwiązać metodami militarnymi. (Pogląd taki wyrażał J.F. Kennedy, który twierdził, że niewiele problemów naszych czasów zostało rozwiązanych przez użycie siły militarnej)¹. Należy działać, zamiast reagować i odpowiadać. Koncepcja ta zakłada ścisłe związki bezpieczeństwa z metodą sprawowania rządów i jakością bytu – bezpieczeństwo zależy od dobrobytu, możliwości godnego życia, szanse realiza-

¹ C. Rutkowski, *Terroryzm na zimno*, „Myśl Wojskowa”, dodatek specjalny, lipiec 2004.

cji marzeń dla każdego. Odnosi się to również do zagrożeń związanych z migracją, które oddziałują na bezpieczeństwo socjalne, ekonomiczne i ekologiczne, kształtujące poziom, warunki i środowisko życia. Takie rozumowanie wskazuje drogę eliminowania zagrożeń wynikających z migracji, polegającą na tworzeniu takich warunków życia w rodzinnych krajach migrantów, które wyeliminują przyczyny podejmowania dramatycznych decyzji o poszukiwaniu nowego miejsca życia. Wymaga to wysiłku i dobrej woli całej światowej społeczności, przede wszystkim najbogatszych krajów świata, pod nadzorem organizacji międzynarodowych dla wyrównania poziomu i warunków życia wszystkich państw i narodów. Długofalowe myślenie przyniesie korzyści wszystkim – migranci znajdą godziwe miejsce życia w swojej ojczyźnie, a kraje i regiony, do których przybywają, uwolnią się od zagrożeń związanych z migracjami. Opracowanie i wdrożenie tej koncepcji powinno być sprawą priorytetową ze względu na skalę zjawiska i jego skutki.

Współczesnymi zagrożeniami bezpieczeństwa państw i regionów są głównie czynniki niemilitarne, takie jak: niedemokratyczne rządy, niski poziom życia, konflikty religijne i etniczne, degradacja środowiska. Czynniki te są jednocześnie przyczynami migracji, które stwarzają zagrożenia bezpieczeństwa szeroko rozumianego, w tym militarnego. Zagrożenia te należy rozpatrywać zarówno w odniesieniu do krajów pochodzenia, jak i krajów przyjmujących. Zagrożenia bezpieczeństwa państw i regionów można wyeliminować przez usunięcie przyczyn migracji, a to można osiągnąć przez demokratyczne sprawowanie władzy i stworzenie godziwych i bezpiecznych warunków życia w krajach rodzinnych. Wymaga to opracowania kompleksowego systemu pomocy, zmierzającego do osiągnięcia poziomu rozwoju tych krajów znacznie wyższego niż ten, który skłania do migracji, oraz wyznaczenia kierunków dojścia do poziomu krajów wysoko rozwiniętych.

Studia literatury z zakresu bezpieczeństwa, zagrożeń bezpieczeństwa oraz ekonomii rozwoju w zestawieniu z wynikami analizy związków warunków życia z migracją oraz zagrożeń bezpieczeństwa stwarzanych przez migracje pozwalają potwierdzić słuszność przyjętej hipotezy. Powodem migracji są m.in.: skutki niedemokratycznych rządów, różnice w poziomie życia państw i wewnątrz państw, podziały współczesnego świata na centra cywilizacyjne i peryferie, ubóstwo, zagrożenia wynikające z powodów politycznych, religijnych lub etnicznych, degradacja środowiska pogarszająca warunki życia w krajach najuboższych, głównie przez lokowanie w tych krajach przemysłów szczególnie szkodliwych dla środowiska oraz nieprzestrzeganie elementarnych zasad ochrony środowiska.

Dotychczasowe działania podejmowane w celu rozwiązania problemów zagrożeń bezpieczeństwa związanych z migracją są nieskuteczne, problem ciągle narasta. Stawianie ogrodzeń i wzmocnianie ochrony granic służbami mundurowymi to rozwiązania doraźne, punktowe, a ponadto kosztowne, często sprzeczne z zasa-

dami prawa humanitarnego, a przede wszystkim skutkujące doraźnie i w bardzo małym stopniu.

Analiza problemów związanych z migracjami od 2015 roku wyraźnie pokazuje fiasko działań podejmowanych przez pojedyncze kraje; nieuzasadnione wydatki na takie działania mogłyby być wykorzystane o wiele efektywniej pod warunkiem realizacji długofalowej koncepcji usuwania przyczyn zjawiska, a nie walczenia z nim. Migranci przekraczają granice, są w obozach dla uchodźców, docierają do krajów docelowych, tracą zdrowie i życie, a państwa, do których się przedostają, ponoszą koszty materialne i wizerunkowe.

Taki obraz, wyłaniający się z gruntownych studiów literatury i analizy procesów migracyjnych w ostatnich latach, wymaga empirycznej weryfikacji hipotez. Fragmentaryczne badania prowadzone w ośrodkach dla uchodźców jednoznacznie wskazują, że najczęstszym marzeniem migrantów jest godziwe życie we własnej ojczyźnie. Decydując się na migrację, są świadomi zagrożeń dla siebie i najbliższych, liczą się z poniesieniem największych ofiar, ale nie mogą bezczynnie czekać na śmierć głodową bądź egzekucję we własnym kraju z różnych powodów. Są również oszukiwani i wprowadzani w błąd co do warunków i bezpieczeństwa przemieszczania, co szczególnie ujawniło się na białoruskim kierunku migracji.

Wartości demokratyczne² – czynniki ograniczające migracje³

Jedną z głównych przyczyn współczesnych migracji jest brak warunków zapewniających podstawowe prawa człowieka, m.in.: życie, wolność, wolność religijną, równość, sprawiedliwość. Wartości te powinny gwarantować rządy ludu, określane mianem demokracji. Termin ten jest używany w czterech znaczeniach jako:

- 1) władza ludu, narodu, społeczeństwa;
- 2) forma ustroju politycznego państwa, w którym uznaje się wolę większości obywateli jako źródło władzy i przyznaje im się prawa i wolności polityczne, gwarantujące sprawowanie tej władzy;
- 3) synonim samych praw i wolności politycznych, których podstawą jest równość obywateli wobec prawa oraz równość ich szans i możliwości. Równość oznacza całkowite podobieństwo, tożsamość pod względem ilości, jakości, wartości, wielkości itp. W znaczeniu społecznym równość polega na równouprawnieniu, braku podziału społeczeństwa na uprzywilejowanych i wyzyskiwanych. Równość wobec prawa polega na jednakowym

² *Dekalog wiedzy*, t. 8, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

³ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

traktowaniu wszystkich obywateli, którzy znaleźli się w określonej sytuacji przewidzianej przez normę prawną;

- 4) ustroj społeczno-gospodarczy zapewniający powszechny i równy udział obywateli we własności i zarządzaniu narodowym majątkiem produkcyjnym, dostęp do dóbr i usług zaspokajających potrzeby ludzkie, dostęp do dóbr kultury, oświaty i ochrony zdrowia.

Wolność jest pojęciem o znaczeniu politycznym, filozoficznym, ekonomicznym i religijnym. Brak jest jednoznacznej interpretacji tego pojęcia. W najprostszym ujęciu opisuje sytuację braku zewnętrznego przymusu. Istotne jest ustalenie rodzaju ustroju politycznego, który najlepiej chroni wolność. Współcześnie istnieją dwie grupy poglądów ujęcia tego problemu:

- maksymalne rozszerzenie wolności indywidualnej będącej podstawą tworzenia innych wartości;
- zbudowanie systemu kompromisowego, w którym wolność indywidualna jest ograniczona ze względu na sprawiedliwość społeczną lub na społecznie uznawany system praktyk i norm.

Głównego źródła zagrożeń wolności upatruje się w większym stopniu w pewnych formach kultury, takich jak: stereotypy językowe i społeczne, hierarchia kulturowa, rozróżnienie prawdy i fałszu, dobra i zła, piękna i brzydoty itp. W mniejszym stopniu zagrożeniem wolności staje się bezpośredni przymus.

W znaczeniu politycznym wolność oznacza niezależność państwa od innych państw w sprawach wewnętrznych i stosunkach zewnętrznych, niepodległość, suwerenność. Dla jednostki oznacza możliwość podejmowania decyzji zgodnie z własną wolą, nieskrępowanego działania, uwarunkowanego ogółem czynników społeczno-moralnych. W znaczeniu prawnym wolność oznacza prawa obywateli wyznaczane przez dobro powszechne, interes narodowy i porządek prawny. Prawo wyróżnia:

- wolności obywatelskie wyrażają się w postaci zobowiązań władzy państwowej do nieingerowania w określone sfery życia osobistego i publicznego obywateli. Zobowiązania te są zawarte w aktach prawnych;
- wolność osobistą jako prawo obywatela do swobodnego przenoszenia się z miejsca na miejsce i niepodlegania uwięzieniu bez wyroku sądu;
- wolność słowa jako prawo obywatela do swobodnego wypowiedzania swoich myśli w słowie i piśmie;
- wolność sumienia jako prawo gwarantujące obywatelowi swobodę w wyborze przekonań, poglądów, wyznawanej religii itp.;
- wolność wyznania jako prawo gwarantujące obywatelowi swobodę w wyborze wyznawanej religii i w wykonywaniu praktyk religijnych;

- wolność zgromadzeń jako prawo gwarantujące obywatelowi możliwość organizowania zebrań publicznych, jeżeli nie naruszają interesu publicznego ani nie zagrażają bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu.

Sprawiedliwość jest pojęciem moralno-społecznym. W filozofii i teologii oznacza cnotę moralną, w naukach prawnych oznacza zasadę charakteryzującą prawo oraz instytucje społeczne i polityczne. Sprawiedliwość społeczna jest kategorią społeczno-polityczną i prawną będącą opisem faktycznego stanu rzeczy bądź postulatem. Pełni funkcję kryterium oceny stosunków społecznych jako wzorzec, ideał. Jest cechą ustroju politycznego i porządku prawnego, charakteryzuje się zobiektywizowanymi i jednakowymi dla wszystkich obywateli i grup społecznych kryteriami oceny praw i obowiązków, zasług i win, wymaganiem bezstronności w funkcjonowaniu organów państwowych, administracyjnych, rządowych, prokuratorskich i służb porządkowych.

Jako cecha stosunków społecznych sprawiedliwość społeczna oznacza sposób traktowania określonych grup oraz jednostek ze względu na ich przynależność do różnych warstw, klas, narodów wspólnot religijnych, ras, płci itp.

Sprawiedliwość społeczna odnosi się do równoprawności lub nierównoprawności grup społecznych i ich członków, oceny słuszności i adekwatności zasad i kryteriów podziału dóbr materialnych, wpływów i władzy oraz wartości duchowych (autorytetu, uznania, prestiżu). Sposób pojmowania idei sprawiedliwości społecznej zależy od właściwości kręgu cywilizacyjno-kulturowego, klimatu, interesów i mentalności poszczególnych narodów, wspólnot wyznaniowych, regionalnych oraz lokalnych tradycji. Jej realizacja zależy od interpretacji i układu sił politycznych. Cechami wspólnymi sprawiedliwości społecznej są następujące postulaty:

- wyeliminowanie ze stosunków między ludźmi krzywdy, wyzysku, ucisku i przemocy, dyskryminacji rasowej, płciowej, religijnej i politycznej;
- zniesienie niezasłużonego uprzywilejowania społecznego;
- zapewnienie wszystkim równości szans i równouprawnienia;
- uniemożliwienie życia kosztem innych.

Sprawiedliwość społeczna to przyznanie człowiekowi tego, co z tytułu jego wkładu pracy lub zasług słusznie mu się należy, to przyznanie każdej jednostce należnych jej praw wynikających z zasad demokracji.

Wymienione wartości są zapewniane przez demokratyczne systemy władzy, które współcześnie można scharakteryzować następująco:

- władze są powoływane na określony czas;
- decyduje większość głosów, ale prawa mniejszości muszą być przestrzegane i opozycja polityczna może legalnie działać;
- najwyższym organem władzy ustawodawczej jest parlament;
- parlament ma prawo do krytyki rządu;

- funkcjonowanie sądownictwa niezależnego od rządu;
- istnienie partii politycznych, które zmieniają się u władzy;
- istnienie współzawodnictwa i wymiana elit władzy;
- wyboru elit dokonują obywatele, przez co wpływają na politykę;
- jedynym podmiotem władzy państwowej sprawowanej bezpośrednio lub przez przedstawicieli jest lud czy naród (suweren).

Stopień wypełnienia tych wymagań jest mocno zróżnicowany w poszczególnych państwach. Ma to odzwierciedlenie w migracjach:

- w im mniejszym stopniu przestrzegane są zasady demokracji w państwie, tym większe prawdopodobieństwo zaistnienia zjawiska emigracji i większa jego skala;
- w im większym stopniu są przestrzegane zasady demokracji w państwie, tym większe prawdopodobieństwo obrania tego państwa jako docelowego przez migranta i większa skala migracji.

Czynnikiem potęgującym migracje w krótkim czasie jest wojna. Przykładami tego są Syria ogarnięta wojną domową, w którą angażują się państwa obce, i Ukraina – po agresji rosyjskiej. Decydującym, a w większości wypadków jedynym powodem migracji z krajów ogarniętych wojną jest uzasadniona obawa utraty życia. Obserwujemy bowiem znaczące grupy Ukraińców powracających do ojczyzny, kiedy następuje nawet minimalna poprawa bezpieczeństwa na terenach ich zamieszkania. Oni chcą czynnie uczestniczyć w obronie wołości rozumianej w znaczeniu politycznym jako zachowanie niepodległości własnego kraju i wypędzenie z jej granic rosyjskiego agresora.

Podłożem fali migrantów udających się do Europy Zachodniej przez Morze Śródziemne i przez Białoruś są sprawowane w ich krajach rządy w sposób niemający nic wspólnego z demokracją. Z reguły jest to kilka przyczyn, wzajemnie się potęgujących, skłaniających do podjęcia decyzji o opuszczeniu ojczyzny, głównie brak wolności, równości i sprawiedliwości.

Migracja przez Białoruś odznacza się wyjątkowo perfidną cechą, w postaci zaangażowania władz dyktatorskiego państwa w „pomoc” uchodźcom w dostarczeniu ich na teren Unii Europejskiej. Uruchamianie połączeń komunikacyjnych do Białorusi i dowożenie migrantów na granice Unii stworzyło im iluzję gwarancji dostania się do docelowego kraju. Efekty takiego działania ujawniły się wieloma ofiarami, nieopisanym cierpieniem i podeptaniem ludzkiej godności. Synergia efektów dyktatury w krajach uchodźców z dyktaturą Łukaszenki i jego traktowaniem uchodźców, podstępnie mamionych fałszywymi obietnicami, obserwujemy na granicy polsko-białoruskiej.

Problemy związane z migracją należy rozpatrywać w sposób kompleksowy, uwzględniając:

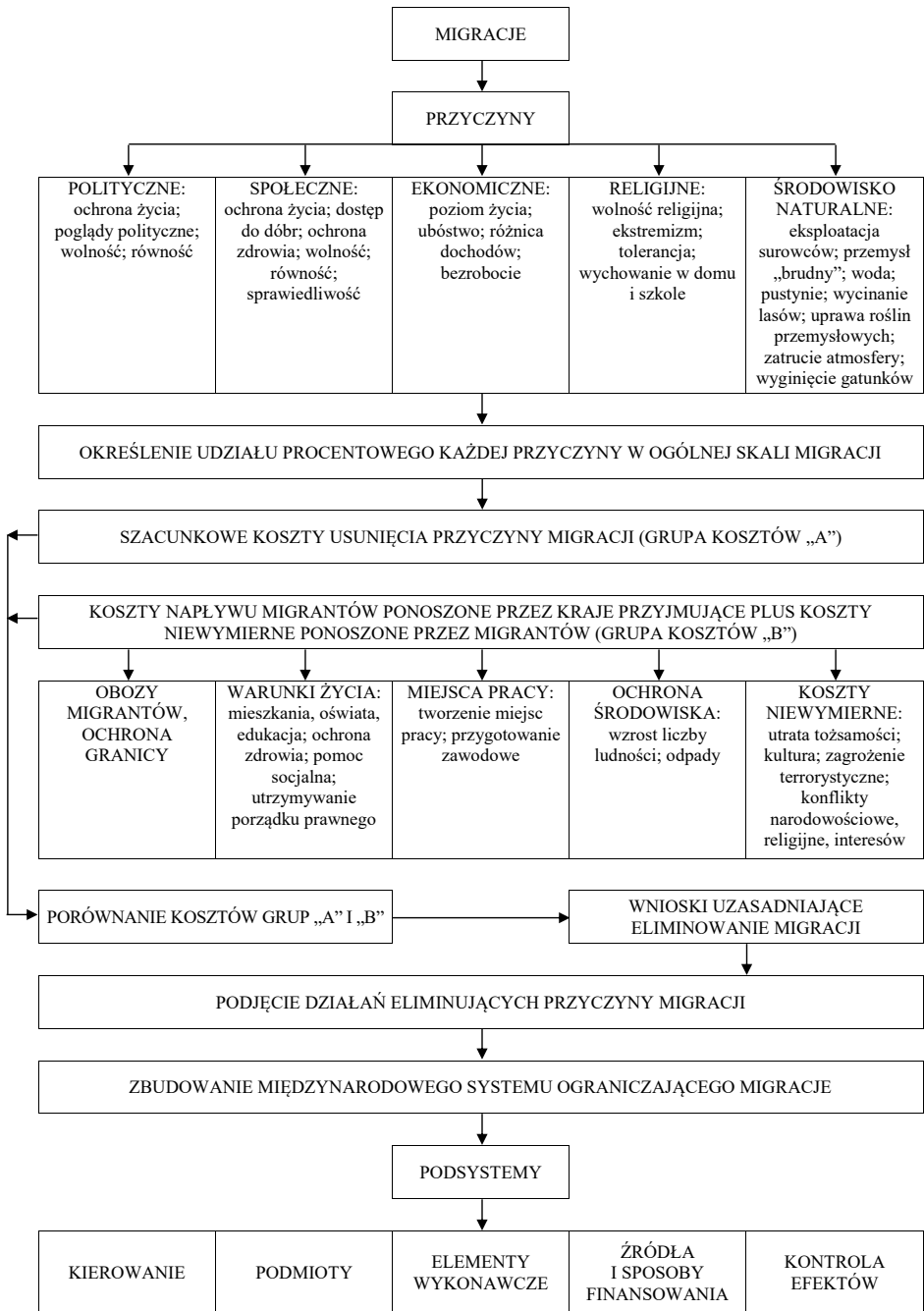
- przyczyny zjawiska;
- jego negatywne skutki dla migrantów i społeczności światowej;
- koszty usuwania (ograniczania) przyczyn zjawiska;
- źródła narażania.

Są one niemożliwe do rozwiązania przez pojedyncze kraje czy grupy krajów, a jedynie przez całą społeczność globu. Program rozwiązania problemów migracyjnych powinien być opracowany przez interdyscyplinarny zespół specjalistów, w którym będą wskazane konkretne działania uczestników procesu i znajdą one potwierdzenie bezwzględnej ich realizacji.

Masowa migracja spowodowana wojną w Ukrainie zwiększa zestaw pytań problemowych dotyczących ograniczenia tego zjawiska w postaci:

- w jaki sposób zahamować w porę tendencje tworzenia rządów dyktatorskich, w których władza jest skupiona w ręku jednego człowieka, otoczonego grupą ludzi zainteresowanych jego rządami ze względu na czerpane korzyści, a jednocześnie całkowicie od niego zależnych i niemających podmiotowości?
- jak przywrócić demokratyczne zasady rządzenia w państwach, w których panuje dyktatura?

Przed tymi problemami stoi społeczność współczesnego świata, zagrożona powtórką z historii, wyrażoną rozlaniem się konfliktu poza granice napadniętego kraju. Przez wiele lat politycy przyglądali się biernie poczynaniom Putina, prowadząc z jego ekipą interesy o różnym charakterze i łudząc się, że jest to sposób utrzymywania stabilnego poziomu jego zachowań. Zabrakło w porę zdecydowanej reakcji na postrzegane zmiany w relacjach politycznych i militarnych, które były zdominowane interesami gospodarczymi, głównie na coraz większe uzależnianie Zachodu od rosyjskiej ropy i gazu. Bierna postawa Zachodu wobec agresji na Kaukazie i zajęcia Krymu utwierdziła rosyjskiego dyktatora w jego bezkarności i całkowitym lekceważeniu ustalonego porządku prawnego. Reakcja w postaci sankcji i ogromnej pomocy Ukrainie jest zdecydowanie spóźniona, a efektem tego opóźnienia jest sytuacja w tym państwie: ludobójstwo, nieopisane cierpienia ludności, zniszczenie dóbr materialnych i kulturowych, zagrożenie konfliktem światowym i głodem w wielu regionach świata, które Ukraina zaopatrywała w żywność. Jest to wystarczający powód do traktowania symptomów rządów dyktatorskich jako jednego z groźniejszych czynników zagrożenia bezpieczeństwa i wypracowania sposobów uniemożliwiających powstanie takich rządów. Przykładową koncepcję rozwiązania problemów migracyjnych przedstawia rys. 1.

Rys. 1. Schemat rozwiązywania problemów migracyjnych

Źródło: opracowanie własne.

Ograniczanie zjawiska migracji

Straty i okrucieństwa drugiej wojny światowej uświadomiły ówczesnym przywódcom państw konieczność podjęcia działań zapobiegających powtórzeniu tragedii. W swoim przemówieniu rozpoczynającym konferencję w San Francisco ówczesny prezydent Stanów Zjednoczonych Harry Truman zwrócił się do światowej społeczności z wezwaniem, aby nigdy nie rozwiązywać sporów z użyciem siły.

Zasady gwarantujące przestrzeganie podstawowych wartości człowieka i kształtowania ładu światowego zostały sformułowane w Karcie Narodów Zjednoczonych podpisanej 26 czerwca 1945 roku w San Francisco oraz w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka uchwalonej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 roku. Karta Narodów Zjednoczonych określa główne cele działania ONZ: utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, organizowanie wszechstronnej współpracy i popieranie rozwoju przyjaznych stosunków między państwami, wspieranie rozwoju społecznego, gospodarczego, kulturalnego i humanitarnego oraz harmonizowanie działań państw w tych zakresach, a także działania na rzecz przestrzegania praw człowieka i podstawowych wartości. Za podstawowe zasady ONZ uznaje m.in.: suwerenność i równość państw członkowskich oraz nieinterweniowanie w ich sprawy wewnętrzne, wykonywanie w dobrej wierze zobowiązań wynikających z Karty Narodów Zjednoczonych i innych źródeł prawa międzynarodowego, pokojowe rozstrzygnięcie sporów, powstrzymywanie się przez państwa od groźby lub użycia siły, współdziałanie w akcjach ONZ, zapewnienie, aby również państwa nienależące do ONZ nie naruszały pokoju. Deklaracja określa prawa jednostki w dziedzinie cywilnej, gospodarczej i kulturalnej, m.in.: prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego, do swobodnego przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania, do pracy, nauki, wolności wyznania, wolności słowa i stowarzyszania się.

Jak szybko społeczność międzynarodowa odeszła od tych wartości, pokazuje aktualna sytuacja, charakteryzująca się wieloma dotąd nieznanymi zagrożeniami. Wyjątkowo jest niezrozumiała postawa Rosji – spadkobiercy byłego ZSRR – jako stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ, odpowiedzialnego w szczególności sposobem za przestrzeganie postanowień przyjętych przez Narody Zjednoczone.

Analizując cele i zasady ONZ, można zauważyć, że są one w dużym stopniu nierealizowane i nieprzestrzegane. Bezsprzecznymi osiągnięciami ONZ są m.in.: zapobieżenie globalnemu konfliktowi zbrojnemu i podejmowanie działań w różnych dziedzinach życia społecznego. Jednak działania, które byłyby w stanie ograniczyć zagrożenia związane z migracjami, są nieskuteczne i nic nie wskazuje, żeby uległy poprawie, stąd konieczność poszukiwania innych rozwiązań.

Nierozwiązane w porę problemy społeczne, polityczne i ochrony środowiska generują niekorzystne zjawiska będące poważnym zagrożeniem bezpieczeństwa światowej społeczności. Teorie na temat rozwoju społecznego i podejmowane działania pomocowe dla krajów słabo rozwiniętych miały doprowadzić je do poziomu krajów wysoko rozwiniętych. Efekty tych działań okazały się mało skuteczne. Od końca XX wieku panowało przekonanie, że osiągnie się to w wyniku procesów globalizacyjnych, które gruntownie przyspieszyły wraz z postępem w dziedzinie informatyki i telekomunikacji. Również globalizacja okazała się nieskuteczna jako sposób na wyrównanie poziomu rozwoju na świecie, wręcz odwrotnie – jedna z ocen globalizacji brzmi: bogaci bogacą się coraz szybciej, a biedni coraz szybciej biednieją. Wskaźniki ilustrujące różnice poziomu życia są przerażające, rozbieżności sięgają kilkuset razy.

Stan odprężenia po okresie zimnej wojny spowodował wzrost wzajemnego zaufania między państwami; w konsekwencji doszło do szybkiego zachwiania równowagi militarnej i odrodzenia się imperialnych dążeń Rosji, która zaczęła umacniać dyktatorskie rządy lekceważące ustalenia międzynarodowe. W tym postępowaniu utwierdzało putinowską Rosję coraz większe uzależnienie Europy Zachodniej od rosyjskich surowców. Bezkarność dyktatora objawia się otwartą wojną na Kaukazie, aneksją Krymu, a wreszcie wojną z Ukrainą. Cierpi na tym również rosyjskie społeczeństwo, żyjące w ciągle pogarszających się warunkach, ale bezwzględne metody rozprawiania się z przejawami sprzeciwu są skutkiem zachowania bierności. Postępowanie z opozycjonistami i reakcja na najmniejsze formy sprzeciwu cofają życie w Rosji do czasów stalinowskich. Podobnie są sprawowane rządy w Białorusi, gdzie lekceważy się wyniki wyborów, protesty są tłumione bezwzględными metodami przemocy, a opozycjoniści odbywają surowe kary. Taka sytuacja utrzymuje się również w wielu innych krajach, szczególnie na Bliskim Wschodzie i w Afryce. Na krzywdzie całego narodu powstają niewyobrażalne fortuny niewielkich liczbowo elit rządzących i wprowadzane są nieludzkie zasady sprawowania władzy, pozostające w sprzeczności z cechami rządów demokratycznych. Sytuację pogarszają coraz częściej powtarzające się niekorzystne zjawiska naturalne, np. w wyniku długotrwałej suszy w Rogu Afryki głoduje około 10 mln dzieci⁴. Stawia to duże grupy społeczne w sytuacji poszukiwania lepszej przyszłości poza granicami własnego kraju i podejmowaniu decyzji o jego opuszczeniu.

Wszystkie skutki masowych migracji są niemożliwe do realnej oceny, ale bezsprzeczne jest zagrożenie bezpieczeństwa światowej społeczności w różnych jego elementach. Jest to wystarczający powód do rozważenia różnych koncepcji ograni-

⁴ Informacja w TVN24 z 3 lutego 2023 r.; materiały informacyjne UNICEF Polska, <https://unicef.pl/co-robimy/gdzie-pomagamy/rog-afryki>.

czania migracji. Jednym z możliwych rozwiązań jest zbudowanie globalnego systemu ograniczania migracji, którego ideę funkcjonowania przedstawia rys. 1.

Wyjściowym działaniem tego systemu jest ustalenie przyczyn migracji, pojawiających się głównie w wyniku sprawowania rządów sprzecznych z zasadami demokracji, tj. naruszanie wolności, równości, sprawiedliwości, wolności religijnej, zagrożenie życia. Kolejnym krokiem powinno być ustalenie kosztów migracji i określenie procentowego udziału każdej z wyróżnionych przyczyn w skali migracji i kosztów ich usunięcia. Drugim ważnym składnikiem kosztów migracji są koszty ponoszone przez kraje przyjmujące migrantów w postaci m.in.: obozów dla uchodźców, wzmocnienia ochrony granic, zapewnienia warunków życia, tworzenia miejsc pracy, przygotowania zawodowego, ochrony środowiska.

Ważniejsze, z punktu widzenia humanitarnego, są koszty niewymierne, które będą skutkować nie tylko w czasie bieżącym, ale również w trudnej do określenia przyszłości, w postaci m.in.: utraty tożsamości, kultury, zagrożeń terrorystycznych, konfliktów ze społecznością kraju przyjmującego. Mogą one mieć nieodwracalny charakter i być zarzewiem konfliktu cywilizacyjnego. Do rozwiązania tych problemów powinien powstać globalny system ograniczenia migracji z wyodrębnionymi podsystemami: kierowania, podmiotami zaangażowanymi w rozwiązywanie problemów migracyjnych, elementami wykonawczymi, wyspecjalizowanymi w usuwaniu konkretnych przyczyn migracji, źródłami finansowania i organami kontrolnymi. System taki powinien powstać z upoważnienia całej światowej społeczności i działać na poziomie globalnym.

Jest to na chwilę obecną jedynie idea, praktycznie niemożliwa do urzeczywistnienia, gdyż dyktatorzy nigdy nie zgadzają się na zmiany swojego sposobu rządzenia. I tu jest wielkie wyzwanie przed światową społecznością w postaci poszukiwania sposobów zmuszenia dyktatorów do uległości oraz przekonania rządzących w bogatych krajach do potrzeby i celowości pomocy krajom biednym.

Sankcje nakładane na dyktatorskie państwa są dobrym kierunkiem, ale nie są jeszcze dokładnie opracowane i na pewno nie są jedynym środkiem nacisku. Nie można jednak w żaden sposób przyglądać się biernie narastającemu zjawisku migracji, bo jego skutki, podobnie jak degradacja środowiska naturalnego, mogą być tragiczne dla światowego ładu i pokoju.

Bibliografia

Literatura

Dekalog wiedzy, t. 8, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Rutkowski C., *Terroryzm na zimno*, „Myśl Wojskowa”, dodatek specjalny, lipiec 2004.

Uniwersalny słownik języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Netografia

<https://unicef.pl/co-robimy/gdzie-pomagamy/rog-afryki>.

Streszczenie

Artykuł prezentuje najistotniejsze problemy dotyczące zjawiska migracji, które w XXI wieku przybrało niepokojące rozmiary. Wskazuje główne przyczyny migracji, wynikające z niedemokratycznych sposobów sprawowania władzy. Zakres pojęć składających się na demokrację, które chronią podstawowe wartości człowieka, umożliwia poznanie związków tych pojęć ze zjawiskiem migracji. Odnosi się je do różnych dziedzin życia i na tym tle pokazuje się rozwój zjawiska migracji. W artykule wskazuje się również aktualną przyczynę masowej migracji – wojnę w Ukrainie. Podjęto również próbę rozwiązania problemów migracyjnych przez usunięcie przyczyn zjawiska w wyniku działania globalnego systemu ograniczania migracji.

Summary

The article presents the most relevant problems concerning the migration phenomenon, which has assumed worrying proportions in the 21st century. It identifies the main causes of migration, resulting from non-democratic modes of governance. The range of concepts that make up democracy, which protect basic human values, makes it possible to explore the relationship between these concepts and the phenomenon of migration. They are referred to various areas of life and the development of the migration phenomenon is shown against this background. The article also points out the current cause of mass migration – the war in Ukraine. An attempt is also made to solve migration problems by removing the causes of the phenomenon as a result of the global system of migration restriction.

Słowa kluczowe

Migracje, zagrożenia bezpieczeństwa.

Keywords

Migrations, security threats.

Jerzy Telep, dr hab., prof. Uczelni Techniczno-Handlowej im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie, ORCID: 0000-0002-6252-944X.

Aldona Joanna Ploch, mgr, Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej w Warszawie.

Krzysztof Konopka

OCHRONA PRAWNA PRACOWNIKA SOCJALNEGO JAKO REALIZATORA MISJI BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO

Ochrona prawna i organy ochrony prawnej

Pojęcie ochrony prawnej nie zostało zdefiniowane w pragmatyce służbowej funkcjonariuszy publicznych, trafne jednak wydaje się utożsamianie jej z ochroną przysługującą na podstawie przepisów prawa. Określenie to występuje w aktach prawnych, orzecznictwie oraz doktrynie w powiązaniu z takimi słowami, jak „środek” (środek ochrony prawnej), „przedmiot” (przedmiot ochrony prawnej) czy „podmiot” (podmiot ochrony prawnej). Tak szerokie ujęcie zagadnienia umożliwia rozróżnienie ochrony cywilnoprawnej, karnoprawnej bądź administracyjnoprawnej¹.

Ochrona prawna definiowana jest przez Stanisława Włodykę² jako stała i zorganizowana działalność podejmowana w celu ochrony porządku prawnego oraz praw podmiotowych. Organy ochrony prawnej dzielą się na:

- 1) rozstrzygające (orzekające, jurysdykcyjne, judykacyjne):
 - a) sądowe,
 - b) quasi-sądowe,
 - c) pozasądowe;
- 2) pojednawcze;
- 3) kontroli legalności;
- 4) pomocy prawnej.

Organy orzekające – państwowe lub społeczne zajmują się rozstrzygnięciem sytuacji konfliktowych w formie wiążących orzeczeń. Wyróżnione wśród nich organy sądowe są organami państwowymi powołanymi w celu sprawowania wymiaru sprawiedliwości i specjalnie pod tym kątem zorganizowane i uprawnione

¹ A. Halicki, *Ochrona prawna funkcjonariusza celnego – część I*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2014, nr 4, s. 127.

² Za: J. Bodio, G. Borkowski, T. Demendecki, *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016, s. 23–24.

do orzekania w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej. Organami sądowymi są sądy (powszechne, szczególne, Sąd Najwyższy) i trybunały krajowe (Trybunał Stanu, Trybunał Konstytucyjny), a także trybunały i sądy międzynarodowe.

Organy quasi-sądowe definiowane są w doktrynie jako powołane i zorganizowane do orzekania, którym brakuje przynajmniej jednego z atrybutów sądu (np. niezależności). Do organów tych zalicza się: izby morskie, sądy polubowne, międzynarodowy arbitraż handlowy, arbitraż społeczny, samorządowe kolegia odwoławcze, Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej, Komisję Prawa Autorskiego, komisję do spraw ustalania okoliczności faktycznych wypadków lub katastrof.

Organy pozasądowe są powołane do innych niż orzekanie celów (np. kontroli legalności), a funkcja orzecznicza jest ich funkcją dodatkową. Organami pozasądowymi są np. policja, straż miejska.

Celem organów pojednawczych jest ugodowe rozwiązanie sytuacji konfliktowej na drodze porozumienia stron lub za pośrednictwem osoby uprawnionej (mediatora).

Za organy kontroli legalności uznawane są organy, których zadaniem jest badanie zgodności zachowania się określonych podmiotów z obowiązującym prawem i występowanie z wnioskami o zastosowanie odpowiednich środków w przypadku naruszenia lub zagrożenia naruszenia prawa. Kontrola legalności występuje jako kontrola niesamoistna³ lub samoistna⁴ oraz jako kontrola *sensu stricto* i *sensu largo*.

Organy pomocy prawnej świadczą pomoc prawną podmiotom stosunków prawnych w celu ochrony ich praw podmiotowych i prawnie chronionych interesów. Można wyróżnić kilka form udzielania pomocy: poradnictwo prawne, udział w opracowywaniu aktów prawnych o charakterze ogólnym lub indywidualnym, reprezentacja stron, dokonywanie innych czynności⁵.

Pracownik socjalny

Zawód pracownika socjalnego wymaga szczególnej wrażliwości na niesprawiedliwość i krzywdę społeczną. Pożądane są takie cechy pracowników socjalnych, jak: życzliwość, empatia, wyrozumiałość, a także dobra organizacja i umiejętność rozładowywania konfliktów, z którymi w swojej rzeczywistości zawodowej pracownicy socjalni spotykają się niemal każdego dnia. Mnogość i różnorodność problemów środowiska lokalnego wymusza szerokie spektrum działań podejmowanych przez opisywaną grupę zawodową. W rezultacie wskazuje się na wiele ról, które

³ Kontrola niesamoistna stanowi dodatkowy rodzaj działalności określonego organu.

⁴ Kontrola samoistna występuje wtedy, gdy kontrola przestrzegania prawa jest wyłączną funkcją danego organu.

⁵ J. Bodio, G. Borkowski, T. Demendecki, *Ustrój organów...*, *op.cit.*, s. 23–24.

obecnie musi odgrywać pracownik socjalny. Jest on przede wszystkim organizatorem środowiska lokalnego, animatorem, koordynatorem, społecznikiem, pedagogiem i wychowawcą. Nie tylko niesie wsparcie potrzebującym, lecz także zachęca do doskonalenia się, dowartościowuje oraz kształtuje pozytywne nastawienie do życia i dalszych zmian.

Ochrona prawnosądowa w ramach pomocy społecznej odnosi się do pracowników socjalnych oraz ich podopiecznych. To właśnie w różnych postępowaniach pracownik socjalny pełni funkcję realizatora bezpieczeństwa społecznego stanowiącego ważne ogniwo w zapewnieniu ochrony prawnosądowej osobom potrzebującym.

Istotną kwestią jest przysługująca pracownikowi socjalnemu na podstawie art. 121 ust. 2 ustawy z 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej⁶ przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych ochrona prawna. Ponadto artykuł ten określa następujące uprawnienia (przywileje) pracowników socjalnych:

- korzystanie z prawa pierwszeństwa przy wykonywaniu swoich zadań w urzędach, instytucjach i innych placówkach. Organy i instytucje administracji publicznej, podmioty wykonujące działalność leczniczą i organizacje pozarządowe są obowiązane do udzielania pracownikowi socjalnemu pomocy w zakresie wykonywania tych czynności. W szczególności sądy, organy i jednostki organizacyjne są zobowiązane udostępnić pracownikowi socjalnemu, na jego wniosek, informacje, które mają znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy o przyznanie świadczenia;
- pomoc psychologiczna w przypadku wystąpienia sytuacji bezpośrednio zagrożających jego życiu lub zdrowiu w związku z wykonywanymi czynnościami służbowymi dla pracownika socjalnego zatrudnionego w ośrodku pomocy społecznej, centrum usług społecznych, o którym mowa w ustawie z 19 lipca 2019 roku o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych⁷, lub w powiatowym centrum pomocy rodzinie;
- prawo do szkoleń podnoszących poziom bezpieczeństwa osobistego podczas wykonywania czynności zawodowych dla pracownika socjalnego zatrudnionego w ośrodku pomocy społecznej, centrum usług społecznych lub w powiatowym centrum pomocy rodzinie (szkolenia przeprowadza pracodawca co najmniej raz na dwa lata);
- raz na dwa lata dodatkowy urlop wypoczynkowy w wymiarze 10 dni roboczych dla pracownika socjalnego zatrudnionego w ośrodku pomocy społecznej, centrum usług społecznych lub w powiatowym centrum pomocy rodzinie, do którego obowiązków należy praca socjalna lub prze-

⁶ Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.

⁷ Dz.U. poz. 1818.

prowadzanie rodzinnych wywiadów środowiskowych, jeżeli przepracował nieprzerwanie i faktycznie co najmniej trzy lata;

- wypłacany co miesiąc dodatek do wynagrodzenia w wysokości 400 zł dla pracownika socjalnego zatrudnionego w pełnym wymiarze czasu pracy w samorządowych jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej, do którego podstawowych obowiązków należy świadczenie pracy socjalnej lub przeprowadzanie rodzinnych wywiadów środowiskowych poza siedzibą jednostki;
- zwrot kosztów uczestnictwa w szkoleniach w zakresie specjalizacji zawodowej w zawodzie pracownika socjalnego, w kwocie nie mniejszej niż połowa kosztów szkolenia;
- zwrot kosztów przejazdów z miejsca pracy do miejsc wykonywania przez niego czynności zawodowych, w przypadku braku możliwości zapewnienia dojazdu środkami pozostającymi w dyspozycji zatrudniającego go pracodawcy dla pracownika socjalnego, do którego obowiązków należy świadczenie pracy socjalnej w środowisku lub przeprowadzanie rodzinnych wywiadów środowiskowych poza siedzibą jednostki.

W art. 121 punkt ciężkości został położony na pozycję prawną i bezpieczeństwo pracownika socjalnego w związku z wykonywaną przez niego pracą zawodową. Misja realizatora bezpieczeństwa społecznego oraz wykonywany zawód pracownika socjalnego niosą ze sobą wiele trudnych i odpowiedzialnych wyborów, podejmowanych już na etapie wyboru ścieżki zawodowej⁸. W literaturze zawód pracownika socjalnego jest ujmowany dość szeroko – jako działalność o charakterze pomocowym. Jego podstawą jest niesienie pomocy ludziom, którzy jej potrzebują i znajdują się w trudnej sytuacji nie tylko ekonomicznej, ale również emocjonalnej i psychicznej. Praca socjalna polega na pracy z jednostką i środowiskiem, w które pracownik socjalny ingeruje w zakresie niezbędnym do udzielenia pomocy osobom lub rodzinom dotkniętym problemem. Pracownik socjalny powinien przyczyniać się do wzmacniania zdolności swoich podopiecznych do samodzielnego pokonywania problemów. Realizuje to przez aktywizowanie społeczne i zawodowe, może przy tym współpracować z doradcą zawodowym, psychologiem czy różnymi innymi członkami zespołu interdyscyplinarnego, który jest powołany w celu świadczenia pomocy społecznej⁹.

Zawód pracownika socjalnego zmieniał się na przestrzeni lat, podobnie jak zmieniał się zakres pomocy społecznej i problemy społeczne, które powodowały

⁸ A. Kanios, A. Herman, *Ranga i prestiż zawodu pracownika socjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia” 2017, nr 2, s. 165–168.

⁹ J. Bągiel, A. Kurcz, *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2002, s. 7.

stały wzrost oczekiwań, roszczeń i żądań kierowanych w stosunku do pracowników socjalnych. Jednocześnie poczucie zagrożenia fizycznego, nawał obowiązków, niestabilne wynagrodzenie wywoływały zniechęcenie, strach i frustrację tej grupy zawodowej.

Z racji pełnionych obowiązków oraz znacznego narażenia na niebezpieczeństwo osobiste pracownicy socjalni korzystają ze wzmocnionej ochrony prawnej. Zachowanie sprawcy przestępstwa wobec pracownika socjalnego bowiem jest zagrożone surowszą karą niż takie zachowanie się sprawcy wobec innych osób. Zgodnie z art. 231a ustawy z 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny¹⁰ z ochrony prawnej pracownik socjalny korzysta także wtedy, gdy bezprawny zamach na jego osobę został podjęty z powodu wykonywania przez niego zawodu lub zajmowanego stanowiska. Celem wprowadzenia przez ustawodawcę tego przepisu do porządku prawnego było rozszerzenie ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariusza publicznego o sytuacje, gdy bezprawny zamach został podjęty z powodu wykonywanego przez niego zawodu lub zajmowanego stanowiska, ale niekoniecznie podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych. Miało to przede wszystkim przeciwdziałać wyjątkowo nagannym przejawom agresji, często skierowanej przeciwko pracownikom socjalnym tylko dlatego, że wykonują swój zawód. Agresja motywowana jest niechęcią lub wręcz nienawiścią do pracowników socjalnych. Wprowadzenie tego rozwiązania powoduje, że każdy czyn zabroniony skierowany przeciwko pracownikowi socjalnemu, czyli np. godzący w jego życie, zdrowie, wolność, ale także nietykalność cielesną, jest traktowany tak samo jak przestępstwa określone w art. 222, 233, 224 § 2 k.k., które są popełniane podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych. W większości przypadków skutkuje to zaostrzeniem odpowiedzialności karnej sprawcy, jak również przesądza o trybie ścigania z urzędu sprawcy takiego czynu.

Ochrona prawna funkcjonariuszy publicznych w świetle przepisów karnych

Warunkiem tego, aby pracownik socjalny prawidłowo i rzetelnie wykonywał pracę, realizując misję bezpieczeństwa społecznego, jest poczucie własnego bezpieczeństwa i zaspokojenie własnych potrzeb życiowych. Zakres ochrony prawnej funkcjonariuszy publicznych określono w przepisach karnych stanowiących, że czynami karalnymi ściganymi na mocy ustawy są:

- zabójstwo (art. 148 k.k.);
- groźba karalna (art. 190 k.k.);

¹⁰ Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm., dalej: „k.k.”.

- uporczywe nękanie, stalking (art. 190a k.k.);
- zniesławienie (art. 212 k.k.);
- znieważenie (art. 216 k.k.);
- naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza (art. 222 k.k.);
- czynna napaść na funkcjonariusza (art. 223 k.k.);
- wymuszenie – wywieranie przemocą lub groźbą wpływu na czynności urzędowe organu administracji rządowej lub innego organu państwowego (art. 224 k.k.);
- znieważenie funkcjonariusza (art. 226 k.k.);
- bezprawny zamach na funkcjonariusza (art. 231a k.k.);
- składanie fałszywych zeznań (art. 233 k.k.);
- fałszywe oskarżenie (art. 234 k.k.);
- fałszywe zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (art. 238 k.k.).

Regulacje te pełnią więc funkcję ochronną pracownika socjalnego, który pracuje często w trudnych środowiskach. Dlatego też należy każdy z nich przanalizować.

Pierwszy typ czynu zabronionego, którego ofiarą może paść tylko funkcjonariusz publiczny, jest określony w art. 148 § 3 k.k. Zgodnie z nim karze podlega, ten „kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa porządku publicznego”. Przepis ustanawia kwalifikowany typ zabójstwa, gdy pokrzywdzonym jest funkcjonariusz publiczny, a czyn popełniony został podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi albo ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego. Nie jest jednak wymagane, aby funkcjonariusz w momencie czynu zabójstwa interweniował, wystarczy, że czuwa on i chociażby obserwuje teren, na którym pełni służbę¹¹.

Artykuł 190 k.k. wskazuje, że ten, kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Przedmiotem ochrony w przypadku przestępstwa groźby karalnej jest wolność człowieka przed obawą popełnienia przestępstwa na jego szkodę lub szkodę osoby mu najbliższej. Chodzi o poczucie bezpieczeństwa jednostki: wolność w sferze psychicznej od strachu, zastraszenia obawy przed popełnieniem przestępstwa. Groźba może być wyrażona

¹¹ R. Wszolek, *Funkcjonariusz publiczny jako pokrzywdzony przestępstwem*, w: *Pokrzywdzony jako uczestnik postępowań represyjnych. Czwartą wierzchołek trójkąta?*, red. A. Światłowski, P. Czarniecki, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2021, s. 435–444.

słowami, gestem, wyrazem twarzy, w ogóle zachowaniem się grożącego, byle tylko w sposób zrozumiały dla pokrzywdzonego dawała mu znać swoją treść. Groźba może być także zakomunikowana za pomocą pisma, w tym SMS-em, e-mailem, listownie, telegraficznie, a także za pomocą rysunku, kolażu lub fotomontażu¹².

Artykuł 190a k.k. stanowi, że ten kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia, poniżenia lub udęczenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Przedmiotem ochrony jest wolność od poczucia zagrożenia, a także wolność od wkraczania innych, bez zgody zainteresowanego, w chronioną konstytucyjnie sferę prywatności. Uporczywe nękanie innej osoby może przybierać różne formy. Mogą to być rozmowy telefoniczne, połączenia SMS, kontakty e-mailowe, nachodzenie w miejscu pracy, zaczepianie na ulicy, nagabywanie w domu, obserwowanie i śledzenie, narzucanie się z upominkami. Ważne w regulacji przywołanego przepisu jest to, że istotne naruszenie prywatności należy łączyć z dobrem prawnym określonym w art. 47 Konstytucji RP¹³. Prawo do prywatności oznacza także wolność od ingerencji w sferę prywatności, a więc w życie rodzinne i sprawy osobiste. Naruszenie prywatności będzie miało miejsce np. przez obserwowanie osoby pokrzywdzonej w jej mieszkaniu, fotografowanie jej w czasie wypoczynku lub fotografowanie osób jej najbliższych (małoletnich dzieci)¹⁴.

Artykuł 212 k.k. stanowi, że ten, kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. Przepis ten zawiera jurydyczny opis znamion typów czynów zabronionych określanych w literaturze i orzecznictwie mianem zniesławienia bądź pomówienia. W uproszczeniu – istota czynu karalnego sprowadza się do zachowania, przez które sprawca przypisuje innemu podmiotowi negatywnie oceniane właściwości lub postępowanie, co może doprowadzić do poniżenia tego ostatniego w opinii publicznej bądź narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności. Dobrem chronionym w art. 212 k.k. jest cześć, pojmowana jako godność, dobre imię, dobra sława, świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie, honor, reputacja i duma. Cześć stanowi moralną wartość, z której jednostka zdaje sobie sprawę i której poszanowania ma prawo wymagać od innych. Przepis ten za-

¹² R.A. Stefański, *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 1124.

¹³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

¹⁴ Wyrok Sądu Najwyższego (SN) z 12 stycznia 2016 r., IV KK 196/15, <https://www.saos.org.pl/judgments/244279>.

pewnia prawnokarną ochronę czci i dobrego imienia, którą deklaruje Konstytucja RP w art. 47 jako jedną z wolności i praw osobistych¹⁵.

Zgodnie z art. 216 k.k. ten, kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. Ten zaś, kto znieważa inną osobę za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Regulacja prawna dotycząca przestępstwa zniewagi chroni godność człowieka (część wewnętrzną) przed takimi naruszeniami, które według zdeterminowanych kulturowo i powszechnie przyjętych ocen stanowią wyraz pogardy dla człowieka niezależnie od uczuć samego pokrzywdzonego. W doktrynie przestępstwo to określane jest także jako obraza, polegająca na ublżeniu komuś, obraźliwym zachowaniu się wobec kogoś¹⁶.

Naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego lub osoby do pomocy mu przybranej podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 3 (art. 222 k.k.). Głównym przedmiotem ochrony jest działalność instytucji państwowych i samorządowych dodatkowym – nietykalność cielesna funkcjonariusza publicznego i osoby przybranej mu do pomocy¹⁷. Regulacja ta, chroniąc sprawność działania i autorytet instytucji, gwarantuje także nietykalność samego funkcjonariusza i osoby przybranej mu do pomocy. Przepis ten umożliwia funkcjonariuszom publicznym sprawne wykonywanie obowiązków służbowych przez zapewnienie im ochrony przed zamachami na ich nietykalność. Chroni nietykalność osobistą funkcjonariuszy publicznych i osób przybranych do czynności przed agresywnymi działaniami mającymi charakter zniewagi czynnej¹⁸. Naruszenie nietykalności cielesnej jest to fizyczne oddziaływanie na ciało człowieka, niepowodujące uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, mogące jednak pozostawić nieznaczące ślady¹⁹.

Artykuł 223 k.k. penalizuje czynną napaść na funkcjonariusza publicznego. Wskazuje, że ten, kto, działając wspólnie i w porozumieniu z inną osobą lub używając broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu albo środka obezwładniającego, dopuszcza się czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Przedmiotem ochrony tego przepisu jest prawidłowa działalność instytucji państwowych i samorządowych (główny przedmiot ochrony) oraz nietykalność cielesna,

¹⁵ R.A. Stefański, *Kodeks karny...*, *op.cit.*, s. 1349.

¹⁶ *Ibidem*, s. 1125.

¹⁷ *Ibidem*, s. 1475.

¹⁸ *Ibidem*, s. 1475.

¹⁹ *Ibidem*, s. 1476.

życie lub zdrowie funkcjonariusza publicznego i osoby przybranej mu do pomocy (dodatkowy przedmiot ochrony)²⁰. Paragraf 2 tego artykułu określa typ kwalifikowany przestępstwa, gdy na skutek czynnej napaści pokrzywdzony doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. W doktrynie przyjmuje się, że przez czynną napaść należy rozumieć działanie motywowane zamiarem wyrządzenia krzywdy fizycznej funkcjonariuszowi, choćby ten cel nie został osiągnięty. Czynna napaść to pojęcie szersze od naruszenia nietykalności cielesnej, albowiem swym zakresem obejmuje także działania będące usiłowaniem tego naruszenia. Jednakże możliwa jest sytuacja, że naruszona zostanie nietykalność cielesna, mimo że nie zostanie zrealizowane przestępstwo czynnej napaści, gdyż sprawca działał w zamiarze ewentualnym²¹.

Artykuł 224 k.k. penalizuje wymuszenie, wskazując w § 1, że ten, kto przemocą lub groźbą bezprawną wywiera wpływ na czynności urzędowe organu administracji rządowej, innego organu państwowego lub samorządu terytorialnego, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Tej samej karze podlega, kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia funkcjonariusza publicznego albo osoby do pomocy mu przybranej do przedsięwzięcia lub zaniechania prawnej czynności służbowej (§ 2). Przedmiotem ochrony tego artykułu jest funkcjonowanie administracji rządowej, organu państwowego oraz samorządu terytorialnego. Natomiast art. 224 § 2 k.k. dodatkowo chroni życie i zdrowie funkcjonariusza publicznego albo osoby przybranej mu do pomocy (dodatkowy przedmiot ochrony). Czynnością sprawczą w tym artykule jest zmuszenie za pomocą przemocy lub groźby bezprawnej funkcjonariusza publicznego lub osoby do pomocy mu przybranej do przedsięwzięcia lub zaniechania prawnej czynności służbowej²². „Przemoc lub groźba bezprawna – jak podkreśla się w judykaturze – jest w tym wypadku narzędziem oddziaływania na psychikę indywidualnie oznaczonych osób”²³.

Kolejnym przestępstwem, najbardziej znamionym dla podkreślenia wzmożonej ochrony funkcjonariuszy publicznych, jest znieważenie. Artykuł 226 k.k. stanowi, że ten, kto znieważa funkcjonariusza publicznego albo osobę do pomocy mu przybraną podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Przepis ten obejmuje ochroną dwa dobra prawne. Głównym jest poszanowanie dla osób urzędystwujących działalność instytucji państwowych lub samorządu terytorialnego jako niezbędny warunek prawidłowego funkcjonowania tych instytucji. Dodatkowym przedmiotem ochrony jest dobro jednostkowe – godność osób pełniących

²⁰ *Ibidem*, s. 1480.

²¹ R. Wszolek, *Funkcjonariusz publiczny...*, *op.cit.*

²² Groźba popełnienia przestępstwa na szkodę funkcjonariusza lub osoby najbliższej, wzbudzająca w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona.

²³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 11 kwietnia 2002 r., II AKA 16/02.

obowiązki służbowe, tj. funkcjonariusza publicznego i osoby przybranej mu do pomocy²⁴. Wyróżnia się następujące rodzaje zniewagi:

- dokonana w obecności osoby znieważonej – tzw. zniewaga bezpośrednia;
- zniewaga, która nastąpiła pod nieobecność znieważonego, ale publicznie, czyli w warunkach, gdy może ona łatwo dotrzeć do konkretnej osoby – tzw. zniewaga zaoczna;
- dokonana niepublicznie i pod nieobecność znieważonego, ale z zamiarem, by zniewaga dotarła do tej osoby²⁵.

Wykładnia treści art. 226 § 1 k.k. odnosi się w zasadniczej części do znamienia „znieważa”. Słownik języka polskiego wskazuje, że zniewaga to „naruszenie czyjejs godności”²⁶. Janusz Raglewski uznaje, iż zniewagą są „rozmaitego rodzaju zachowania, których wspólną cechą jest to, że wyrażają pogardę dla godności drugiego człowieka”²⁷. Znieważenie polega na uwłaczaniu czci drugiego człowieka przez okazywanie mu pogardy, ublżanie, obraźliwe zachowanie w stosunku do niego. Chodzi o naruszenie godności człowieka. Istotą znieważenia jest okazanie pogardy, która głębiej wyraża ujemny stosunek do wartości, jaką reprezentuje człowiek, niż lekceważenie²⁸. Znieważanie jest tożsame z określeniem użytym w art. 216 k.k. Chodzi o ublżanie, naruszające godność osobistą oraz obrażanie, obejmujące uchybienie godności przez wypowiedzanie niepocholebnych opinii, naruszających dobre imię²⁹. Znieważenie może nastąpić słowem, pismem, wizerunkiem lub gestem. Znieważenie organu może przejawiać się w ostentacyjnym podarciu lub podeptaniu dokumentu wystawionego przez dany organ, w znieważającej wypowiedzi na sali sądowej lub w piśmie przesłanym do organu konstytucyjnego RP³⁰. Należy podkreślić, że znieważenie funkcjonariusza publicznego godzi bezpośrednio w jego osobistą godność, a pośrednio w reprezentowaną przez niego instytucję.

Artykuł 231a k.k. odnosi się do zamachu na funkcjonariusza publicznego, wskazując, że z ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych funkcjonariusz publiczny korzysta również wtedy, gdy bezprawny zamach na jego osobę został podjęty z powodu wykonywanego przez niego zawodu lub zajmowanego stanowiska.

²⁴ *Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, LexisNexis, Warszawa 2006, s. 41.

²⁵ M. Mozgawa, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Warszawa 2006, s. 418.

²⁶ <https://sjp.pwn.pl/>, dostęp: 7.02.2023 r.

²⁷ J. Raglewski, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. W. Wróbel, A. Zoll, t. 2, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017, s. 786.

²⁸ W. Kulesza, *Zniesławienie i zniewaga. Ochrona czci i godności osobistej człowieka w polskim prawie karnym – zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984, s. 174.

²⁹ R.A. Stefański, *Zniewaga: pojęcie i kryteria*, w: *Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej*, red. M. Mozgawa, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 148.

³⁰ R. Góral, *Kodeks karny*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2007, s. 376.

Artykuł 233 k.k. stanowi, że kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Przepis ten reguluje odpowiedzialność karną za przestępstwo złożenia fałszywych zeznań, nieumyślnego przedstawienia fałszywej opinii lub ekspertyzy, co zwiększa stopień ochrony wymiaru sprawiedliwości przed wprowadzeniem w błąd organów procesowych w wyniku składania fałszywych zeznań lub fałszywych opinii. W tym artykule ustawodawca spenalizował zachowanie uczestnika postępowania polegające na składaniu fałszywych zeznań w obawie przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu lub jego najbliższemu, gdy zeznający został pouczone o prawie do odmowy składania zeznań lub odpowiedzi na pytania. Warunkiem odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań i oświadczeń jest uprzedzenie o odpowiedzialności karnej za fałszywe zeznania lub odebranie przyrzeczenia. Brak takiego uprzedzenia w każdym wypadku wyłącza odpowiedzialność karną.

Przestępstwo określone w art. 233 k.k. może przybrać postać:

- złożenia fałszywego zeznania (art. 233 § 1 k.k. – typ podstawowy, art. 233 § 1a k.k. – typ uprzywilejowany);
- przedstawienia fałszywej opinii lub tłumaczenia (typ przestępstwa umyślnego – art. 233 § 4 k.k., typ przestępstwa nieumyślnego – art. 233 § 4a k.k.);
- złożenia fałszywego oświadczenia (art. 233 § 6 k.k.)³¹.

Artykuł 234 k.k. penalizuje fałszywe oskarżenie innej osoby o popełnienie czynów zabronionych lub przewinienia dyscyplinarnego przed organem powołanym do ścigania lub orzekania w sprawach o przestępstwo, w tym przestępstwo skarbowe, wykroczenie, wykroczenie skarbowe lub przewinienie dyscyplinarne. Znamieniem, a tym samym sposobem popełnienia występku jest oskarżenie, przez co należy rozumieć każde działanie podjęte przed organem powołanym do ścigania lub orzekania w sprawach o przestępstwo, wykroczenie lub przewinienie, zmierzające do ścigania lub oskarżenia innej osoby za popełnienie tego czynu. Fałszywe oskarżenie jest dokonane z chwilą dojścia treści oskarżenia (zawierającego zarzuty nieprawdziwe) do autora, którym jest wymieniony organ. Oskarżony, który składając wyjaśnienia w związku z toczącym się przeciwko niemu postępowaniem karnym, fałszywie pomawia inną osobę o współudział w tym przestępstwie w celu ukrycia tożsamości i rzeczywistych współuczestników tego przestępstwa, a nie w celu własnej obrony, wykracza poza granice przysługującego mu prawa do obrony i może ponosić odpowiedzialność karną na podstawie art. 234 k.k.³²

³¹ R.A. Stefański, *Kodeks karny...*, *op.cit.*, s. 1523–1527.

³² Uchwała Sądu Najwyższego z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/I%20KZP%2049-05.pdf>.

Artykuł 238 k.k. stanowi, że ten, kto zawiadamia o przestępstwie lub o przestępstwie skarbowym organ powołany do ścigania, wiedząc, że przestępstwa nie popełniono, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Wskazane przestępstwo (zawiadomienie o przestępstwie niepopelnionym) popełnia osoba, która wie, że przestępstwa nie popełniono, ale umyślnie zawiadamia o przestępstwie lub przestępstwie skarbowym organy powołane do ścigania. Przepis ten dotyczy indywidualnego przedmiotu ochrony – prawidłowego działania organów ścigania, które mają być chronione przed podejmowaniem zbędnych czynności dochodzeniowych i wykrywczych, co wiąże się z interesem społecznym, aby organy te koncentrowały się na wykrywaniu i ściganiu rzeczywistych przestępstw, a nie pozorowanych³³.

Ochrona prawna funkcjonariuszy publicznych w prawie cywilnym

Ochronę prawnosądową pracowników socjalnych kształtują również przepisy Kodeksu cywilnego³⁴ – art. 23, 24, 444 i 448.

W pierwszej kolejności należy omówić ochronę dóbr osobistych, która została uregulowana w art. 23 k.c.: „Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach”. Tak więc dobrami osobistymi są powszechnie uznane w społeczeństwie wartości niemajątkowe związane ściśle z osobą człowieka i będące przejawami godności osoby ludzkiej, obejmujące przede wszystkim integralność fizyczną i psychiczną oraz indywidualność człowieka³⁵. Dobra osobiste są atrybutami człowieka, nie istnieją w oderwaniu od osoby, której przysługują, nie można się ich zrzec ani przekazać drugiemu. Istotne znaczenie ma powiązanie dóbr osobistych z godnością człowieka. Status dobra osobistego i związaną z nim szczególną ochronę prawną ma nie każda wartość odnosząca się do osoby ludzkiej, ale tylko taka, która jest przejawem godności człowieka w jej osobowym ujęciu³⁶.

Zgodnie z art. 24 k.c. ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne.

³³ R.A. Stefański, *Kodeks karny...*, *op.cit.*, s. 1532.

³⁴ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm., dalej: „k.c.”.

³⁵ *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 57.

³⁶ *Ibidem*, s. 57.

W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Istotny jest fakt, że z żądaniem ochrony dóbr osobistych może wystąpić jedynie osoba bezpośrednio dotknięta naruszeniem³⁷.

Należy również zwrócić uwagę na możliwość wniesienia przez pracownika socjalnego jako powoda roszczeń w razie uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia na podstawie art. 444 k.c. Regulacja ta stanowi, że w takiej sytuacji naprawienie szkody obejmuje wszelkie wynikiłe z tego powodu koszty. Na żądanie poszkodowanego zobowiązany do naprawienia szkody powinien wyłożyć z góry sumę potrzebną na koszty leczenia, a jeżeli poszkodowany stał się inwalidą, także sumę potrzebną na koszty przygotowania do innego zawodu. Jeżeli poszkodowany utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy zarobkowej albo jeżeli zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość, może on żądać od zobowiązanego do naprawienia szkody odpowiedniej renty. Jeżeli w chwili wydania wyroku szkody nie da się dokładnie ustalić, poszkodowanemu może być przyznana renta tymczasowa. Przepis ten zawiera regulację dotyczącą naprawienia szkody na osobie, obejmującą tylko elementy majątkowe szkody. Ustawodawca w tym artykule reguluje kwestię odszkodowania za naruszenie określonych dóbr osobistych, a mianowicie za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia. Przez uszkodzenie ciała należy rozumieć naruszenie integralności cielesnej (fizycznej) zarówno pozostawiające wyraźne ślady o charakterze zewnętrznym, jak i powodujące uszkodzenie narządów wewnętrznych. Rozstrój zdrowia z kolei polega na różnorodnych zakłóceniach normalnego funkcjonowania organizmu ludzkiego, takich jak nerwice czy choroby psychiczne³⁸. Jeżeli chodzi o koszty leczenia, to powinny być uwzględnione wszelkie koszty, które według aktualnej wiedzy medycznej dają realne szanse na poprawę stanu zdrowia poszkodowanego, a nie tylko koszty uwzględnione w ramach powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego³⁹.

Kolejnym przepisem kształtującym ochronę prawnosądową pracowników socjalnych jest art. 448 k.c., według którego w razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę lub na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia. Przepis

³⁷ *Ibidem*, s. 63.

³⁸ Wyrok SN z 12 marca 1975 r., II CR 18/75, LEX nr 7669.

³⁹ Wyrok SN z 12 grudnia 2002 r., II CKN 1018/00, LEX nr 75352.

ten daje możliwość żądania zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę w razie naruszenia jakiegokolwiek dobra osobistego⁴⁰. W ocenie wysokości kwoty zadośćuczynienia należy wziąć pod uwagę rodzaj dobra, które zostało naruszone, oraz charakter, stopień nasilenia i czas trwania ujemnych przeżyć psychicznych spowodowanych naruszeniem. Dla tej oceny istotny jest także stopień winy osoby naruszającej dobra osobiste, cel, który zamierzała ona osiągnąć, podejmując działania naruszające te dobra, oraz korzyść majątkową, jaką w związku z tym działaniem uzyskała lub spodziewała się uzyskać⁴¹.

Realizacja misji bezpieczeństwa społecznego

Bezpieczeństwo społeczne odgrywa znaczącą rolę w strukturze bezpieczeństwa wewnętrznego, ponieważ obejmuje ono osoby, grupy społeczne i państwo jako podmiot życia międzynarodowego. Podstawowym warunkiem rozwoju państwa, we wszystkich jego obszarach, jest pokój społeczny, czyli zaakceptowanie przez społeczeństwo działań organów władzy publicznej i samorządowej, a także istniejącej struktury społecznej⁴².

W literaturze przedmiotu wymienia się dwa ważne elementy, które tworzą bezpieczeństwo społeczne. Pierwszy z nich to gwarancja przetrwania podmiotu w stanie nienaruszalnym. Stanowi ona podstawę bezpieczeństwa, gdyż daje możliwość istnienia bez konfliktów i recesji. Drugi – to możliwości swobodnego rozwoju podmiotu (jednostki, grupy społecznej, państwa), które aktualizują się tylko wtedy, kiedy podmiot ma zagwarantowane przetrwanie. Wskazuje się zarazem, że istnienie obydwu składników bezpieczeństwa determinuje pewność, która może mieć charakter obiektywny i subiektywny. Na podstawie takiego założenia bezpieczeństwo definiowane jest jako obiektywna pewność gwarancji nienaruszalnego przetrwania i swobód rozwojowych. A to oznacza, że jednostka i grupa społeczna mają zapewnione możliwości działania w pokoju i zadowoleniu⁴³.

Bezpieczeństwo społeczne rozumiane jest najogólniej jako ochrona egzystencjalnych podstaw życia ludzi, zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb (materialnych i duchowych) oraz realizacji aspiracji życiowych przez tworzenie warunków do pracy i nauki, ochronę zdrowia oraz gwarancje emerytalne. Bezpieczeństwo to obejmuje całokształt działań prawnych, organizacyjnych

⁴⁰ *Kodeks cywilny...*, *op.cit.*, s. 951.

⁴¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 28 marca 2012 r., I ACa 162/12, <https://www.saos.org.pl/judgments/267618>.

⁴² W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo społeczne – kategoria bezpieczeństwa narodowego RP*, w: *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia – uwarunkowania – wyzwania*, red. A. Skrabacz, S. Sulowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012, s. 20–21.

⁴³ *Ibidem*.

i wychowawczych podejmowanych przez podmioty rządowe (narodowe i ponadnarodowe), samorządowe, pozarządowe oraz samych obywateli, które mają na celu zapewnienie określonego poziomu życia osobom, rodzinom, grupom społecznym oraz niedopuszczanie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego. Chodzi tu zwłaszcza o zapewnienie pomocy ludziom, którzy czasowo lub trwale są niezdolni do pracy zawodowej, znaleźli się przez własną niezaradność w trudnych sytuacjach życiowych lub ze względu na zaistniałe okoliczności zewnętrzne (np. powódź, pożar) doświadczyli pogorszenia warunków życia⁴⁴. Warto jednak zaznaczyć, iż oferowana pomoc i wsparcie społeczne nie może prowadzić do tzw. bezradności i bierności obywatelskiej, czyli oczekiwania, że państwo rozwiąże za obywateli wszystkie problemy życiowe.

Zapewnienie bezpieczeństwa społecznego jest jedną z funkcji państwa. Wiąże się z zaspokajaniem potrzeb życiowych obywateli, ograniczaniem sfery ubóstwa, wykluczenia społecznego, bezrobocia, niwelowaniem różnic cywilizacyjnych, niekorzystnych zmian demograficznych i migracji. Zagrożenia bezpieczeństwa wymagają w tym względzie równocześnie działania wielu instytucji publicznych oraz z drugiego i trzeciego sektora, tj. przedsiębiorców i organizacji pozarządowych.

Zakończenie

Pracownicy socjalni są grupą zawodową szczególnie narażoną na czyny o charakterze agresywnym. Dlatego korzystają ze zwiększonej ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych, a przestępstwa skierowane przeciwko nim są zasadniczo karane surowszymi karami oraz ścigane z oskarżenia publicznego⁴⁵. Narażone na niebezpieczeństwo są dobra związane z przynależnością pracowników socjalnych do określonych instytucji, również ich dobra osobiste – godność lub nietykalność cielesna. Stać się oni mogą ofiarami czynów wymuszających na nich określone postępowanie, a przecież sprawowanie funkcji publicznej musi być oparte wyłącznie na względach merytorycznych i być bezinteresowne. Może być to znacznie utrudnione lub niemożliwe w wypadku, gdy osoba podejmująca określoną decyzję kierować się będzie przyjętą gratyfikacją lub nawet obietnicą jej otrzymania. Wydaje się, że obowiązująca ustawa karna zasadniczo właściwie kształtuje zakres ochrony pracowników socjalnych⁴⁶.

⁴⁴ M. Leszczyński, *Wybrane aspekty bezpieczeństwa społecznego*, Stowarzyszenie „Nauka Edukacja Rozwój”, Ostrowiec Świętokrzyski–Kielce 2011, s. 57–58.

⁴⁵ R. Tomaszewski, *Karno-prawna ochrona funkcjonariusza publicznego*, <https://wspia.eu/media/vvillme1/72-tomaszewski-roman.pdf>, dostęp: 7.02.2023 r.

⁴⁶ R. Wszolek, *Funkcjonariusz publiczny...*, *op.cit.*

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.
Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.
Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.
Ustawa z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz.U. z 2021 r. poz. 2268 ze zm.
Ustawa z 19 lipca 2019 r. o realizacji usług społecznych przez centrum usług społecznych, Dz.U. poz. 1818.

Literatura

- Bodio J., Borkowski G., Demendecki T., *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.
- Brańpiel J., Kurcz A., *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2002.
- Góral R., *Kodeks karny*, Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, Warszawa 2007.
- Halicki A., *Ochrona prawna funkcjonariusza celnego – część I*, „Monitor Prawa Celnego i Podatkowego” 2014, nr 4.
- Kanios A., Herman A., *Ranga i prestiż zawodu pracownika socjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia” 2017, nr 2.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Kodeks karny. Komentarz*, red. O. Górniok, LexisNexis, Warszawa 2006, s. 41.
- Kulesza W., *Zniesławienie i zniewaga. Ochrona czci i godności osobistej człowieka w polskim prawie karnym – zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1984.
- Leszczyński M., *Wybrane aspekty bezpieczeństwa społecznego*, Stowarzyszenie „Nauka – Edukacja – Rozwój”, Ostrowiec Świętokrzyski–Kielce 2011.
- Mozgawa M., *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Warszawa 2006.
- Pokruszyński W., *Bezpieczeństwo społeczne – kategoria bezpieczeństwa narodowego RP*, w: *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia – uwarunkowania – wyzwania*, red. A. Skrabacz, S. Sulowski, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.
- Raglewski J., w: *Kodeks karny. Część szczególna*, red. W. Wróbel, A. Zoll, t. 2, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2017.
- Stefański R.A., *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Stefański R.A., *Zniewaga: pojęcie i kryteria*, w: *Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej*, red. M. Mozgawa, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.
- Wszółek R., *Funkcjonariusz publiczny jako pokrzywdzony przestępstwem*, w: *Pokrzywdzony jako uczestnik postępowań represyjnych. Czwarty wierzchołek trójkąta?*, red. A. Światłowski, P. Czarnecki, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2021.

Netografia

<https://sjp.pwn.pl/>

Tomaszewski R., *Karno-prawna ochrona funkcjonariusza publicznego*, <https://wspia.eu/media/vwillme1/72-tomaszewski-roman.pdf>.

Orzecznictwo

Uchwała SN z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia1/I%20KZP%2049-05.pdf>.

Wyrok SN z 12 marca 1975 r., II CR 18/75, LEX nr 7669.

Wyrok SN z 12 grudnia 2002 r., II CKN 1018/00, LEX nr 75352.

Wyrok SN z 12 stycznia 2016 r., IV KK 196/15, <https://www.saos.org.pl/judgments/244279>.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 11 kwietnia 2002 r., II AKa 16/02.

Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 28 marca 2012 r., I ACa 162/12, <https://www.saos.org.pl/judgments/267618>.

Streszczenie

Artykuł przedstawia analizę regulacji prawnych zapewniających ochronę prawną pracownikom socjalnym podczas realizacji przez nich misji bezpieczeństwa społecznego. Zagadnienia dotyczące ochrony prawnosądowej omówione zostały na podstawie różnych gałęzi prawa, w szczególności prawa konstytucyjnego, prawa karnego, prawa cywilnego i prawa pracy.

Summary

The article presents an analysis of legal regulations that provide legal protection to social workers during the implementation of their social security mission. The issues of judicial protection have been discussed on the basis of various branches of law, in particular constitutional law, criminal law, civil law and labor law.

Słowa kluczowe

Prawo, bezpieczeństwo, funkcjonariusz publiczny, ochrona prawna.

Keywords

Law, safety, public official, legal protection

Krzysztof Konopka – mgr, biegły sądowy z zakresu kryminalistycznego badania dokumentów i pisma ręcznego, prezes Zarządu Polskiego Towarzystwa Ekspertów i Biegłych sądowych, członek International Police Association, Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, Stowarzyszenia Komendantów Policji Polskiej, Ekspert PTEiBS, konsultant naukowy Komendy Stołecznej Policji w Warszawie oraz wykładowca akademicki Uczelni Techniczno-Handlowej im. H. Chodkowskiej i Międzynarodowej Akademii Nauk Stosowanych w Łomży. ORCID: 0000-0001-5528-3835.

Elżbieta Kotowska
Waldemar Stelmach

PRACA

Historia pracy

Praca jest związana z człowiekiem od chwili, kiedy zaczął przybierać postawę pionową i zaczął używać narzędzi. Pierwszym narzędziem była oczywiście ręka, której użycie było początkiem – używając języka Karola Darwina – ewolucji. Fryderyk Engels w dziele zatytułowanym *Rola pracy w procesie ucłowieczenia małpy*¹ napisał, że użycie ręki – narzędzia doprowadziło w konsekwencji do użycia mózgu, artykułowanych dźwięków i do organizacji produkcji (jakiegokolwiek i czegokolwiek). W efekcie doprowadziło to do wyróżnienia nas z określonej grupy zwierząt z nową funkcją – oddziaływania na przyrodę wraz z jej niefortunnym czasem przekształcaniem. Aczkolwiek, jak pisze Tadeusz Pszczołowski w książce *Praca człowieka*²: „W tych dawnych czasach nie było jeszcze pojęcia nadrzędnego »praca«. Mówiło się wtedy o poszczególnych czynnościach, np. o wyprawianiu skóry, robieniu toporków, dojeniu, ale nie o pracy w ogóle”.

Możemy więc spróbować skonstruować, na potrzeby tego artykułu, swoją, nową definicję pracy. Będzie to jednoczesne użycie w działaniu narzędzia, mózgu, mowy i organizacji. Każda definicja ma jednak, niestety, minimum dwa błędy. Pierwszy to ten, że jest zbyt ogólna i nie pokazuje dokładnie (szczegółów) zagadnienia. Drugi to taki, że jest zbyt drobiazgowa i gubi istotę zagadnienia. Wynika z tego wniosek, że w zależności od funkcji, jaką pełniemy w społeczeństwie, inaczej definiujemy pracę.

Pracą jako ważnym tematem zajmowano się już w starożytności. Na przykład Platon uznawał, że państwo tworzą trzy pracujące grupy: zarządzający filozofowie, strażnicy (wojsko) i pracujący rzemieślnicy. O niewolnikach nie było mowy, ponieważ uważał on ich (i nie tylko on) za mówiące narzędzia (*instrumenta vocalis*).

Czy warto, wobec tego, zajmować się pracą jako oddzielnym tematem, jeśli jest on tak mało sprecyzowany, ba, wręcz zróżnicowany? Światowej sławy socjolog

¹ F. Engels, *Rola pracy w procesie ucłowieczenia małpy*, w: K. Marks, F. Engels, *Dziela wybrane*, t. 2, KiW, Warszawa 1949, s. 69.

² T. Pszczołowski, *Praca człowieka*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1966, s. 26.

angielski, profesor Uniwersytetu w Cambridge, Anthony Giddens w grubym tomie *Socjologia*³ odpowiada zdecydowanie, że tak, ponieważ praca:

- daje nam pieniądze, które są dla większości źródłem utrzymania;
- podnosi poziom naszej aktywności zawodowej i społecznej;
- jest wypustem dla energii człowieka;
- urozmaica życie (szczególnie widoczne było to i odczuwalne w okresie pandemii);
- strukturalizuje nam czas, dobę;
- ułatwia niezbędne człowiekowi kontakty społeczne;
- stwarza poczucie własnej tożsamości.

Pewnym uogólnieniem części o historii pracy niech będą uwagi na temat Augustyna Wajdy. Uważał on, czytamy w opracowaniu pod nieco prowokacyjnym tytułem: *Czy zmierzch pracy?*⁴, że: „Każde społeczeństwo na swój użytek tworzy własną definicję człowieka pracującego. Praca jest tym, za co uważa je dane społeczeństwo. Kultury ludzkie, każda na swój użytek, określają sens pracy w wymiarze egzystencji jednostki, rodziny i społeczeństwa”. Rozwinięciem tej hipotezy jest historyczny podział pracy na trzy wielkie okresy. Pierwszy z nich autor odnajduje w Biblii, gdzie praca jest dla człowieka brudna, hańbiąca, nieprzyjemna. Ma być karą za grzech pierworodny, którą człowiek musi wykonywać aby przeżyć. Drugim spojrzeniem na pracę – wywodzącym się zwłaszcza z etyki protestanckiej – jest spojrzenie autoteliczne, tj. dostrzeganie jej jako wartości samej w sobie. Pracując, człowiek nie tylko służy swojemu bliźniemu, ale sam staje się dzięki niej lepszy i mądrzejszy. Praca uszlachetnia człowieka, rodzi braterstwo, pokorę, wolność i szczęście... Kolejne ujęcie, trzecie, pracę postrzega jako dobro jedynie w takim stopniu, w jakim służy ona do częściowego przynajmniej zaspokojenia szerokiego wachlarza potrzeb. To znaczy, że jest ona nie tylko źródłem zaspokojenia potrzeb fizjologicznych, bezpieczeństwa, przynależności i uznania społecznego, ale również może pomóc w zaspokojeniu bardziej nieuchwytnych potrzeb wyższego rzędu, np. kompetencji, władzy i osiągnięć – samorealizacji. Wymieniony autor dla niezadowolonych z powyższego podziału proponuje alternatywny, też trzypunktowy podział:

- 1) w mitologii starożytnych Greków i Rzymian praca i ogień były darem Prometeusza dla ludzi, by mogli przeżyć;
- 2) w epoce feudalnej praca, zwłaszcza fizyczna, była w pogardzie, uważana za „dopust Boży”- piętno ludzi niższych stanów, a dyshonor dla ludzi uprzywilejowanych;
- 3) oświecenie i pozytywizm głosiły zaś, że praca jest powinnością człowieka i miernikiem jego wartości.

³ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 396.

⁴ A. Wajda, *Czy zmierzch pracy?*, Wyd. Naukowe Novum, Płock–Warszawa 2003, s. 33.

Definicje pracy

Dla socjologa i socjologii praca to kategoria społeczna obejmująca świadome (celowe) działania wpływające na grupy społeczne i jednostki oraz sposoby ich organizowania i przygotowania.

Karol Marks, który opracował po raz pierwszy kwestionariusz do badań socjologicznych, w monumentalnym dziele pt. *Kapitał*⁵ napisał: „Proces pracy [...] jest celową działalnością dostarczania wartości użytkowych, przystosowywania dóbr przyrody do potrzeb ludzkich”. Pogląd swój rozwinął na wielu stronach dzieła i w różnych konkretnych kontekstach. Podział pracy i czerpanie zysków z niej w różnych okresach historycznych, a szczególnie w początkach kapitalizmu, jest tematem przewodnim całego *Kapitału*.

Tadeusz Kotarbiński, logik i współtwórca prakseologii, w dziele *Traktat o dobrej robocie* (czyli o dobrej pracy) rozważania o pracy rozpoczyna tak: „Pojęciem, spośród wymagających oświetlenia w niniejszym rozdziale, jest zasobne w potężny ładunek emocjonalny pojęcie pracy, pojęcie, którego doniosłości w zastosowaniach społecznych niepodobna przecenić. Przyjmujemy takie oto jego określenie: praca – to wszelki splot czynów (w poszczególnym przypadku pasmo czynów) mających charakter pokonywania trudności dla uczynienia zadość jakimś potrzebom istotnym [...] Czy akceptując podobną definicję ujmujemy zastany sens terminu »praca«? Na to pytanie trzeba by zapewne odpowiedzieć przede wszystkim innym pytaniem: czy istnieje jakieś jedno zastane rozumienie »pracy«? I jest rzeczą jasną, że przeciwnie – wieloznaczny to termin, bardzo wieloznaczny”⁶.

Uznając bezwzględnie racje T. Kotarbińskiego (jakże niedocenianego w Polsce), popatrzmy jak inni rozumieją pracę, jej proces i znaczenie. Maria Hirszowicz w opracowaniu *Konfrontacje socjologiczne*⁷ zaznajamia nas z szerszym pojęciem i znaczeniem pracy. Jej struktura według autorki to: celowa działalność, przedmiot pracy, środki pracy i podmiot pracy. Więcej uwagi niż strukturze pracy poświęca autorka jej znaczeniu i procesowi. W tym kontekście praca jest naturalnym warunkiem życia ludzkiego. Jest więc obiektywną koniecznością pojedynczego człowieka i całych społeczeństw. Ma dominujący wpływ na ich rozwój. Jest „faktem społecznym”, od którego powinna zaczynać się wszelka analiza socjologiczna, ponieważ buduje ona więzi społeczne ze wszystkimi ich plusami i minusami, tak istotne dla nauki socjologii. Na zakończenie tego fragmentu rozważań przytoczymy krótki pogląd M. Hirszowicz na to, co interesuje socjologię pracy: „Socjologa interesują jednak przede wszystkim społeczne aspekty podziału pracy. I z tego punktu widzenia

⁵ K. Marks, *Kapitał*, KiW, Warszawa 1951, s. 192.

⁶ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1969, s. 88–92.

⁷ M. Hirszowicz, *Konfrontacje socjologiczne*, PWN, Warszawa, 1967, s. 123–134.

duże znaczenie ma oczywiście to, co i ile ludzie produkują; jeszcze ważniejsze jest jednak, jak produkują, od tego bowiem zależą formy życia kolektywnego, determinujące zachowania ludzkich osobników”⁸.

Ekonomiści i ekonomia traktują pracę nieco inaczej; kładą akcenty na sprawy gospodarcze i wysiłkowe. W *Encyklopedii biznesu*⁹, opracowanej pod redakcją Wojciecha Pomykały, czytamy: „Praca, celowa działalność człowieka, w której procesie przekształca on z pomocą narzędzi pracy (maszyn, urządzeń, środków technicznych) przedmioty pracy i przystosowuje je do potrzeb oraz świadczy określone usługi materialne (transport, usługi remontowe) i niematerialne (teatr, telewizja, oświata itd.). Proces pracy zawiera trzy elementy – samą pracę, przedmioty pracy oraz narzędzia. Praca polega zawsze na wydatkowaniu określonej energii mięśni lub mózgu”. Podkreśla się w tym rozdziale, że praca jest czynnikiem tworzenia produktu społecznego; jest środkiem uzyskiwania dochodów i środkiem zaspokajania aspiracji zawodowych. Według autora hasła stanowią one funkcję ekonomiczną pracy jako takiej.

Józef Penc w autorskim opracowaniu *Leksykon biznesu*¹⁰ napisał: „Praca – aktywność fizyczna lub intelektualna, której wymaga społeczeństwo lub którą narzuca sobie jednostka, aby tworzyć wartości użytkowe zaspokajające jej własne potrzeby bądź potrzeby innych ludzi”.

Słowo praca ma zatem wiele znaczeń. W języku potocznym bywa ono używane w dwojakim znaczeniu: czynnościowym (funkcji) – jako określona forma działania czy wykonywana funkcja bądź podmiotowym (rzeczowym) – jako wynik działania czy wytwór pracy.

Zwróćmy uwagę, że określenia socjologiczne i ekonomiczne są do siebie nieco podobne. Czy to źle czy dobrze? Czy przydatne jest ich rozgraniczanie? Odpowiedź brzmi: i tak, i nie. Filozofia zna takie sytuacje, nazywają się one „antynomia”. Podobieństwa dowodzą, że przedmiot zainteresowania jest słuszny, właściwy i potrzebny. Różnice mogą być dowodem, że przedmiot zainteresowań jest skomplikowany i niemożliwy do rozwiązania przez jedną dziedzinę nauki. Uwzględnienie plusów i minusów staje niezbędne, gdy:

- proces technologiczny ma charakter ciągły;
- trzeba zapewnić nieprzerwaną obsługę urządzeń;
- trzeba wykonać więcej zadań jednorodnych;
- ma się do czynienia z dużą współzależnością realizowanych zadań;
- nie można rozdzielić zadań między różnych wykonawców;
- warunki pracy są szczególnie niebezpieczne.

⁸ *Ibidem*, s. 126.

⁹ *Encyklopedia biznesu*, red. W. Pomykało, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1995, s. 646.

¹⁰ J. Penc, *Leksykon biznesu*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 1997, s. 335.

Warto również zaznaczyć, jakie korzyści daje praca zespołowa, co umożliwia, co daje. Mianowicie:

- lepsze wykorzystanie środków trwałych i powierzchni produkcyjnych;
- lepsze wykorzystanie czasu pracy (pamiętajmy, że nie ma czegoś takiego jak zarządzanie czasem);
- skrócenie długości cyklu produkcyjnego;
- obniżkę pracochłonności;
- poprawę jakości pracy;
- wzrost wydajności pracy;
- dokonywanie właściwych czynności planistycznych, kontrolnych, ewidencyjnych.

Fizycy i biolodzy traktują pracę, co oczywiste, zupełnie inaczej. Dla fizyków praca to iloczyn siły i drogi, czyli wszystko, co żywe lub martwe, ale zużywa energię. Dla biologów praca to ruch, jaki odbywa się w organizmach żywych.

Współczesne poglądy na procesy pracy i ich znaczenie

Na wstępie problem do przemyślenia: czy współczesność jest synonimem nowoczesności? Naszym zdaniem – nie. Przyjmujemy bowiem, że nowoczesność to stan ducha, dążenie do określonych wizji, to wiedza naukowa, wysoka kultura osobista i organizacyjna. Czasem przekładają się one na działanie, najczęściej przez odpowiednią instytucjonalizację. Współczesność zaś i jej atrybuty to „nasz czas”, umiejętność posługiwania się współczesnymi zdobyczami techniki i technologii. Można więc być człowiekiem współczesnym, ale nie nowoczesnym, choć odwrotnie, w pewnych wymiarach, także. Konkludować zatem można, iż nie każdy, kto żyje z nami współcześnie, jest nowoczesny. Dotyczy to także niektórych organizacji funkcjonujących w naszym czasie.

Oceny wartości pracy, jej wycena i znaczenie zmieniają się w czasie, raz szybciej, raz wolniej. Raz są tylko hipotezą wymagającą weryfikacji, a w innym wypadku obowiązującym dogmatem. Zacznijmy od wymienionego już tytułu książki: *Czy zmierzch pracy?* Prowokacja autorska czy niepokój wynikający z obserwacji trendów społecznych? Przychyłamy się do pierwszej hipotezy. Jakkolwiek potoczą się losy rozwojowe społeczeństw, pracy nie da się uniknąć. Nawet jeśli robotyzacja, cyfryzacja i informatyzacja osiągną poziom dziś niewyobrażalny, to człowiek i jego działanie, czyli praca – będą. Być może o innym charakterze niż dziś. To niewykluczone. Tak zwana sztuczna inteligencja mocno już puka do różnych drzwi.

Współczesne (dzisiejsze) dylematy związane z pracą (z zatrudnieniem) nazywa się w literaturze ekonomicznej i socjologicznej postfordyzmem. Jutro może być inna nazwa. Zanim przejdziemy do jego omówienia, kilka zdań wyjaśnienia „for-

dyzmu”, bo nie jest to termin nader popularny, jako etapu bezpośrednio poprzedzającego postfordyzm. Według Juliusza Gardawskiego¹¹, którego bez wahania można nazwać współtwórcą tych pojęć, fordyzm to preferowanie pracy etatowej, najlepiej w sektorze publicznym, oczekiwanie ochrony ze strony instytucji reprezentujących interes załóg, niechęć do podejmowania ryzyka, brak gotowości do stałego podnoszenia kwalifikacji i zmian kompetencji. To praca rutynowa (powtarzalna), doprowadzana czasami do tzw. fachidiotyzmu lub – jeśli ktoś woli – do perfekcji w wykonaniu i nic więcej. Fordyzm nie wymagał zaangażowania pracowników, ale dyscypliny i dokładności. Sfera intelektualna nie miała miejsca w jego strukturze. Popularnie o fordyzmie mówiono: praca taśmowa. W literaturze socjalistycznej, marksistowskiej mówiono o alienacji pracy.

Postfordyzm, według przywołanego autora, to czasy nam współczesne. To końcowe lata XX wieku i dzisiaj, trzecia dekada XXI wieku. Charakteryzuje się on elastycznością pracy i w pracy, gotowością do zmiany miejsca zatrudnienia i gotowością do ponoszenia indywidualnego ryzyka oraz pracy na własny rachunek, zrozumieniem konieczności ciągłego podnoszenia kwalifikacji (szczególnie są te elementy widoczne w czasie pandemii i tuż po niej). Ten ostatni element nazywany jest „andragogiką”, czyli kształceniem ludzi dorosłych. Jak więc widać, wiodącym elementem zaczynają być tutaj problemy szeroko pojętej higieny pracy, a nie tylko fizycznego jej (nie)bezpieczeństwa. Rozwój postfordyzmu niesie jednak ze sobą, niestety, znaczny ubytek samorządności pracowniczej. Sama praca zaś staje się coraz bardziej intelektualna, a wysiłek fizyczny schodzi na plan dalszy. Relację człowiek–maszyna zastępuje emocjonalna relacja człowiek–człowiek. Głównym towarem staje się informacja oraz marka i jakość towaru.

Współczesność pracy i w pracy ma, co oczywiste, różne wymiary i płaszczyzny. Fordyzm, a zwłaszcza postfordyzm to tendencje, kierunki rozwojowe i uogólnienia. W nich mieszczą się konkretne problemy przedsiębiorstw, instytucji i korporacji. Zobaczmy jak są one przedstawione w książce *Dylematy współczesnych korporacji* pod redakcją naukową Beaty Pawłowskiej i Kazimierza Doktora¹². Przedstawimy, w ślad za autorami, niektóre tylko z konkretnych i aktualnych problemów pracy. Oto one:

- ideologia menedżerska i kultura organizacyjna;
- siła i przemoc w działaniach menedżerów współczesnych organizacji;
- monitorowanie pracowników – dążenie do wydajności i efektywności a podmiotowość pracownika;

¹¹ *Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*, red. J. Gardawski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 27 i n.

¹² *Dylematy współczesnych korporacji*, red. B. Pawłowska, K. Doktor, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009, s. 4 i n.

- badanie jakościowe w przedsiębiorstwach na temat wydłużenia życia zawodowego;
- rekrutacja i adaptacja pracownicza, kontrola pracowników we współczesnych przedsiębiorstwach.

To oczywiście nie wyczerpuje bogactwa współczesnych zagadnień. Dodamy jeszcze dla ich uzupełnienia kilka zawartych w opracowaniu o symptomatycznym tytule: *Dobra gospodarka*¹³, np.:

- kobiety w zarządzaniu;
- refleksyjny praktyk i jego kształcenie;
- jak mierzyć kreatywność jednostki;
- *corporate governance* – perspektywa właścicielska oraz perspektywa *stakeholders*;
- nadzór nad przedsiębiorstwem i grupą kapitałową.

Jeden ze współautorów tego opracowania, w swojej książce *Władza i kierowanie*¹⁴ z podtytułem *Teorie i praktyki biurokracji* umieścił m.in. takie problemy związane z pracą: władza niedomagająca (i dlaczego?), o etyce i jej braku we władzach i w procesach zarządzania (kierowania), uciążliwości kierowania bezpośredniego, ciemne strony w zarządzaniu organizacjami przyszłości i wiele innych bardziej konkretnych zagadnień związanych np. ze stylami kierowania, przyjęciami do pracy, ocenami, osobowościami.

Aktualne problemy dotyczące pracy i wynikające z niej wszelkie problemy ekonomiczne, socjalne, polityczne itp. nazywa się czasem czwartą rewolucją przemysłową lub kapitalizmem patchworkowym. Wymienione i wiele innych problemów rozpatrywanych jest m.in. w obszernym opracowaniu poświęconym wspomnianemu już J. Gardawskiemu, a zatytułowane są *Świat (bez) pracy, Od fordizmu do czwartej rewolucji przemysłowej*¹⁵.

Perspektywy pracy i jej traktowanie

Perspektywy pracy oparte są głównie na futurologii naukowej z uwzględnieniem ciągłej korekty wnoszonej przez pandemię, wojny, ekonomię i życie w ogóle. Pewien mędrzec powiedział, że sprawą nauki nie jest objaśnianie świata, ale jego zmiana, a przynajmniej dążenie do niej. Czy miał rację? Nie wiemy. Cóż by więc, w takim wypadku, robili politycy? Przewidywanie nie jest sprawą precyzyj-

¹³ *Dobra gospodarka*, red. S. Kwiatkowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2006.

¹⁴ W. Stelmach, *Władza i kierowanie. Teorie i praktyki biurokracji*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010.

¹⁵ *Świat (bez) pracy. Od fordizmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, C. Kliszko, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2018.

na i oczywistą, a na pewno jest złożone. Trudna jest do konkretnego przewidzenia przyszłość zatrudnienia, przyszłość pracy, jej wpływ na rozwój społeczeństw, najbliższe problemy socjalne, geopolityka itd.

Naukowe przewidywanie ma, mimo to, bogatą tradycję. Świadczą o tym liczne opracowania na ten temat. Choćby głośne kiedyś książki: *Cywilizacja na rozdrożu*, R. Richty, *Wiek paradoksu. W poszukiwaniu sensu przyszłości* Ch. Handy'ego, *Szok przyszłości* A. Tofflera, *Przyszłość a technika* W. Kozłowskiego i wiele innych. Dodać do nich należałoby obecnie najnowszą książkę z tego obszaru: *Człowiek przyszłości* autorstwa W. Pomykały.

Istnieją jednak płaszczyzny wspólne dla wszystkich prawie rozważań na ten temat. Mianowicie:

- troska o to, jak będzie wyglądać zatrudnienie i jak ono wpłynie na życie społeczeństw, mniejszych grup i jednostek. W tym kontekście coraz częściej występuje problem tzw. prekariatu;
- jak rozwój technologii, zwłaszcza informatyki, wpłynie na kontakty społeczne;
- czy czas pracy będzie się zmniejszać;
- co wyniknie z indywidualizacji pracy i rozwoju pracy zdalnej dla jej organizacji;
- w jakim kierunku ewoluować będzie rola organizacji społecznych ludzi w pracy, np. rola związków zawodowych.

Głęboko analitycznych opracowań naukowych, które uwzględniałyby wszystkie wymienione problemy, jeszcze nie ma. Klasyczna nauka jest (nieco) ociężała, nie nadaża za publicystyką. Ale publicystami są także pracownicy nauki, którzy chętnie wypowiadają się w mass mediach. Na co głównie zwracają uwagę, jeśli chodzi o szeroko pojęte problemy pracy, poza wymienionymi? Dominuje problem zatrudnienia: zwiększy się czy zmniejszy. Większość, ale to nie znaczy, że wszyscy uważają, że nadchodzi nowa fala bezrobocia. Wynikną stąd problemy finansowe i płacowe. Im więcej bezrobotnych, tym niższe płace i większe niepokoje społeczne, również w zakładach pracy (korporacjach). Grozi to niebezpiecznym rozwarstwieniem społecznym, czyli niesprawiedliwością. Wykorzystywane będą wszelkie nowe możliwości pracy zdalnej, a więc nowe warunki zatrudnienia, płac, obowiązków, odpowiedzialności, dyscypliny pracy, przyjęć, zwolnień itd. Być może trzeba będzie opracować nowy kodeks pracy.

Gdyby doszło do recesji gospodarczej, a to wcale nie jest wykluczone, dojdzie do drastycznego cięcia kosztów przez przedsiębiorców. Proszę sobie dopowiedzieć samemu, czym przede wszystkim kosztem? Zmniejszy się liczba etatów, umów, zleceń, a zwiększy się niebezpieczeństwo zatrudniania „na czarno”, płacenia „pod stołem”. W znacznej części trzeba się będzie przekwalifikować: w jakim kierunku, jak, gdzie,

za czyje pieniądze? Pewnie wzrośnie zapotrzebowanie na robotyzację, informatyzację, cyfryzację, zarządzanie (administrowanie) sieciami. Nauka też ulegnie modyfikacji merytorycznej i organizacyjnej. Czy państwo da sobie radę z tym wszystkim, czy w ogóle będzie się chciało zająć tymi sprawami, czy też grozi nam chaos?

Nie są to tylko nasze rozważania. Richard Hyman z London School of Economy w książce pt. *Gospodarowanie pracą*¹⁶ napisał: „Rządy mogą doprowadzić do akceptacji polityki prowadzącej do utraty miejsc pracy, cięć w ubezpieczeniach społecznych, deregulacji rynku pracy na podstawie stwierdzenia, iż »nie ma alternatywy« [...]. Należy jeszcze dodać, że odpowiednio przygotowana »nieudolność« może być instytucjonalizowana przez wcześniejsze decyzje polityczne”. Pandemia na przykład była okazją dla takich i podobnych usprawiedliwień dla rządzących w ogóle i w sferze produkcyjno-organizacyjnej też.

Na koniec naszych rozważań warto jeszcze sformułować problemy do przemyślenia:

1. Jak w związku z postfordyzmem, nowoczesnością i współczesnością zracjonalizować służby i instytucje w zakładach pracy?
2. Jak wyglądają relacje między teoriami naukowymi a praktyczną działalnością instytucji w przedsiębiorstwach?
3. Czy kodeks pracy odzwierciedla w pełni potrzeby pracowników i pracodawców?
4. Czy w związku z pandemią COVID-19 (i innymi kryzysami) stają w najbliższej przyszłości przed służbami przedsiębiorstw i instytucji nowe zadania? Jeśli tak, to jakie?
5. Czy tzw. sztuczna inteligencja to ciekawostka naukowa, szansa albo zagrożenie?

Bibliografia

- Dobra gospodarka*, red. S. Kwiatkowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2006.
- Dylematy współczesnych korporacji*, red. B. Pawłowska, K. Doktor, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Encyklopedia biznesu*, red. W. Pomykało, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1995.
- Engels F., *Rola pracy w procesie ucłowieczenia małpy*, w: K. Marks, F. Engels, *Dziela wybrane*, t. 2, KiW, Warszawa 1949.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Hirszowicz M., *Konfrontacje socjologiczne*, PWN, Warszawa, 1967.
- Hyman R., *Związki zawodowe wobec transnarodowej integracji gospodarczej*, w: *Gospodarowanie pracą*, red. B. Urbaniak, Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.

¹⁶ R. Hyman, *Związki zawodowe wobec transnarodowej integracji gospodarczej*, w: *Gospodarowanie pracą*, red. B. Urbaniak, Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 237.

- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1969.
- Marks K., *Kapitał*, KiW, Warszawa 1951.
- Penc J., *Leksykon biznesu*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 1997.
- Polacy pracujący a kryzys fordyzmu*, red. J. Gardawski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Pszczółowski T., *Praca człowieka*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1966.
- Stelmach W., *Władza i kierowanie. Teorie i praktyki biurokracji*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2010.
- Świat (bez) pracy. Od fordyzmu do czwartej rewolucji przemysłowej*, red. J. Czarzasty, C. Kliszko, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2018.
- Wajda A., *Czy zmierzch pracy?*, Wyd. Naukowe Novum, Płock–Warszawa 2003.

Streszczenie

Według autorów praca jest wielopłaszczyznowym działaniem jednoczesnym; najczęściej zaplanowanym. Ten ostatni element odróżnia ją od działań instynktowych, intuicyjnych. Jej wymiary i określenia na przestrzeni dziejów się zmieniały. Była przekleństwem, warunkiem rozwojem człowieka, działaniem niemal automatycznym (fordyzmem), dziś doszła zdalna funkcja. Różne nauki określają ją w różnoraki sposób. Jak będzie jutro?

Summary

According to the author, work is a multifaceted, simultaneous and even anticipatory action. The last element distinguishes it from instinctive actions, intuitive. Its dimensions and terms have changed throughout history. It was a curse, the basis of human development, an almost automatic operation (Fordism), today it has a remote function. Different sciences define it in different ways. How will it be tomorrow?

Słowa kluczowe

Praca, socjologia, ekonomia, historia, fordyzm, nauka.

Keywords

Work, sociology, economics, history, Fordism, science.

Agnieszka Wikarczyk

OD TRADYCJI DO NOWOCZESNOŚCI, CZYLI OD RACHUNKU KOSZTÓW PEŁNYCH DO RACHUNKU KOSZTÓW PROBLEMOWYCH

Wstęp

Gospodarka rynkowa jest innym sposobem uwzględniania kryteriów wyborów ekonomicznych w skali mikro niż w gospodarce planowej, w której były to wybory w skali makro. Są to kryteria efektywnościowe (a nie skutecznościowe). „W naukach ekonomicznych efektywność rozpatrywana jest w dwóch kategoriach: ekonomicznej i organizacyjnej. W ramach teorii ekonomii wyróżnia się efektywność ekonomiczną, która dąży do największej wydajności bądź oszczędności środków. Dotyczy ona osiągania określonych wyników przy możliwie najniższych nakładach (kosztach), jak również uzyskiwania możliwie jak najwyższego wyniku z określonej ilości nakładów. W teorii zarządzania dominuje pojęcie efektywności organizacyjnej (nazywanej również efektywnością funkcjonowania systemu), przez którą rozumie się zdolność przedsiębiorstwa do bieżącego i strategicznego przystosowania się do zmian w otoczeniu oraz produktywnego wykorzystania posiadanych zasobów dla realizacji zaplanowanych celów”¹.

Charakter wyborów, jakie występują w przedsiębiorstwie, ewoluował. Stały się one wartościowe (nie ilościowe, nie rzeczowe), zostały postawione na szczeblu bliskim zewnętrznym czynnikiem, w relacji przedsiębiorstwo–otoczenie (a nie tylko wewnętrznym w przedsiębiorstwie), zaczęły mocniej uwzględniać znaczenie relacji poziomych (a nie pionowych). Przedsiębiorstwa zaczęto rozliczać nie za to, co potrafią wytworzyć, ale jakie potrzeby rynku zaspokajają (efektywnie wytwarza ten, kto wie, co, ile, kiedy i komu). Pojawiła się racjonalność działań, w tym stała kalkulacja (czyli prowadzenie pieniężnego rachunku opłacalności), co określane jest mianem rachunku kosztów. Wzrosło tym samym zapotrzebowanie na autentyczną rachunkowość i jej informacje. Nie był kiedyś i nie jest to obecnie wymóg prawa, ale korzystanie z rozwiązań prawnych w celu pokazania sytuacji majątkowej, finansowej i efektywnościowej konkretnej jednostki gospodarczej.

¹ E. Szymańska, *Efektywność przedsiębiorstw – definiowanie i pomiar*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2010, Seria G, t. 97, s. 156.

Przedsiębiorstwo, rachunkowość a rachunek kosztów

W potocznym rozumieniu przedsiębiorstwo jest podmiotem zajmującym się produkcją dóbr i usług w celu maksymalizacji nadwyżki ekonomicznej, czyli zysku² (obok gospodarstw domowych przedsiębiorstwa stanowią podstawowe podmioty gospodarki narodowej). Jerzy Altkorn i Marian Strużycki definiują je jako podmiot gospodarczy, składający się z ludzi, zasobów materialnych i finansowych, który został utworzony do prowadzenia określonej działalności gospodarczej i jest oddzielony pod względem techniczno-usługowym, techniczno-produkcyjnym, organizacyjnym, przestrzennym, ekonomicznym i prawnym od innych podmiotów³. To podejście nawiązuje do art. 55¹ Kodeksu cywilnego⁴, gdzie przedsiębiorstwo jest definiowane jako zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczony do prowadzenia działalności gospodarczej, który obejmuje w szczególności:

- oznaczenia indywidualizujące przedsiębiorstwo lub jego wyodrębnione części (nazwa przedsiębiorstwa);
- własność nieruchomości lub ruchomości, w tym urządzeń, materiałów, towarów i wyrobów oraz inne prawa rzeczowe do nieruchomości lub ruchomości;
- prawa wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości oraz do korzystania z nieruchomości lub ruchomości wynikające z innych stosunków prawnych;
- wierzytelności, prawa z papierów wartościowych i środki pieniężne;
- koncesje, licencje, zezwolenia;
- patenty i inne prawa własności przemysłowej;
- majątkowe prawa autorskie i majątkowe prawa pokrewne;
- tajemnice przedsiębiorstwa;
- księgi i dokumenty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej.

Z punktu widzenia ekonomii przedsiębiorstwem jest „podmiot o charakterze wytwórczym, skoncentrowany na zaspokajaniu potrzeb, któremu towarzyszy oczekiwanie za nie pośredniej lub bezpośredniej zapłaty”⁵. Dorota Ostrowska zauważa, że: „stanowi jednostkę (podmiot) prowadzącą, motywowaną chęcią uzyskania korzyści majątkowych, działalność gospodarczą, mającą na celu zaspokojenie potrzeb innych

² *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021, s. 1238.

³ J. Altkorn, M. Strużycki, *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstw handlowych i usługowych*, PWE, Warszawa 1994, s. 13.

⁴ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm. Zob. *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014, s. 110–132.

⁵ K. Świeszczak, *Uwarunkowania skuteczności działania inkubatorów przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 17.

podmiotów życia społecznego przez wytwarzanie produktów lub świadczenie usług, przy czym działalność ta prowadzona jest samodzielnie na ryzyko właściciela”⁶. Cechą wspólną wszystkich przedsiębiorstw jest zatem fakt prowadzenia działalności gospodarczej. Jest to „zarobkowa działalność wytwórcza, działalność budowlana, handlowa, usługowa, a także działalność w zakresie wolnych zawodów, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły”⁷ (polega na wykorzystaniu zasobów i sił przyrody do stworzenia nowych dóbr lub przekształcaniu już istniejących, a następnie ich dystrybucji i konsumpcji). Może być wykonywana, jeżeli przedsiębiorstwo ma do dyspozycji środki finansowe w wystarczającej ilości. Będą one potrzebne m.in. na zakup środków produkcji, sfinansowanie sprzedaży wytworzonych wyrobów i usług oraz pokrycie kosztów produkcji (zgodnie z zasadami ekonomii istotą przedsiębiorstwa jest uzyskanie nadwyżki ekonomicznej). Przedsiębiorstwo jest więc swoistym „narzędziem”, za pomocą którego przedsiębiorca realizuje cele biznesowe⁸. Mogą nimi być: maksymalizacja zysku, maksymalizacja wartości przedsiębiorstwa w długim okresie, zwiększenie udziału w rynku (zwiększenie sprzedaży), utrzymanie się na rynku, wprowadzanie nowych produktów, poprawa jakości już produkowanych dóbr, uzyskiwanie wysokiego poziomu identyfikacji kierownictwa i załogi z celami, uzyskanie społecznej akceptacji dla przedsiębiorstwa⁹. Podejmowanie decyzji w tych obszarach to dokonywanie wyborów związanych z celem działania, działalności na własny rachunek i na własne ryzyko (są to elementy „wejścia”). Wybory te zostały podporządkowane dostosowywaniu się do potrzeb otoczenia. Samo otoczenie określa się jako „wszystko to, co znajduje się na zewnątrz [jednostki], poza jej granicami i oddziałuje na nią”¹⁰. Na „wyjściu” znajdują się: opłacalność i zysk, odpowiedzialność i wydłużenie horyzontu działania.

Przedsiębiorstwo – jako system – ma następujące cechy:

- pobiera informacje z otoczenia, nie tylko z własnego wnętrza;
- przetwarza informacje wewnątrz systemu na potrzeby własne i otoczenia;
- „eksportuje” dobra i usługi poza system (sprzedaje je na rynku);
- maksymalizuje składniki „wyjścia” w stosunku do składników „wejścia”;
- różnicuje i komplikuje działalność (por. rys. 1).

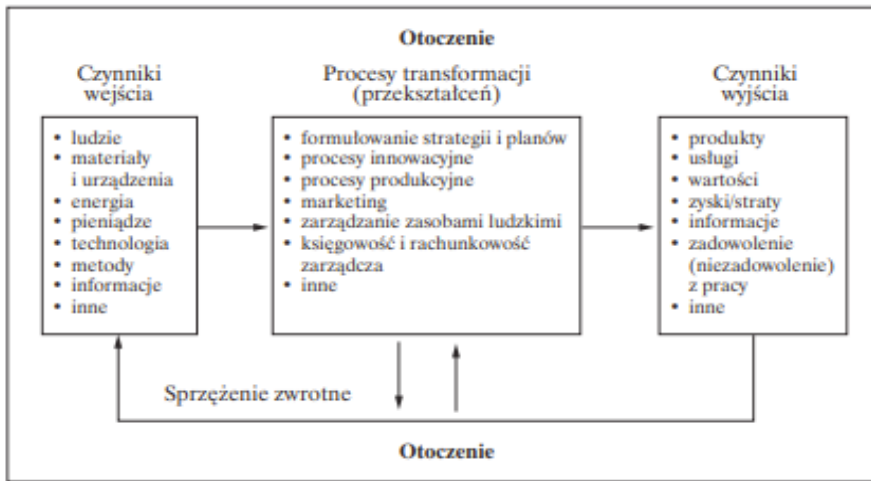
⁶ D. Ostrowska, *Źródła finansowania działalności a sprawność przedsiębiorstw działających w Polsce*, Difin, Warszawa 2014, s. 12; J. Firlit, *Przedsiębiorstwo w polskim systemie prawnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2018, t. CXII, s. 41–42.

⁷ Art. 3 ustawy z 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, Dz.U. z 2022 r. poz. 1570 ze zm.

⁸ *Podstawy prawne przedsiębiorczości*, red. P. Horosz, J.R. Antoniuk, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 32.

⁹ N. Grzenkiewicz, J. Kowalczyk, A. Kusak, Z. Podgórski, M. Ambroziak, *Podstawy funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 14, 16, 37.

¹⁰ A. Adamik, M. Matejun, *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu*, w: *Podstawy zarządzania*, red. A. Zakrzewska-Bielawska, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 60.

Rys. 1. Przedsiębiorstwo jako system

Źródło: J. Karcz, *Organizacja jako system*, w: *Zarządzanie, organizacje i organizowanie – przegląd perspektyw teoretycznych*, red. K. Klincewicz, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 208.

Cech przedsiębiorstwa jest więcej, ale można poprzestać tylko na kilku wymienionych. Należy wskazać na konieczność istnienia systemu informacji, który umożliwi uzyskiwanie danych, a po ich przetworzeniu i zastosowaniu pozwoli wprowadzić korzystne rozwiązania (określone korzyści). „W systemie informacyjnym przedsiębiorstwa zgromadzone dane zostają przekształcone w informacje zawarte potem w różnego rodzaju raportach, użytecznych dla ich odbiorców. Dlatego posiadanie właściwego i efektywnego systemu informacyjnego staje się dla podmiotów gospodarczych jednym z czynników decydujących o możliwości ich przetrwania i rozwoju”¹¹. Takim systemem może być m.in. rachunkowość.

Jan Turyna twierdzi, że rachunkowość to „podsystem funkcjonujący w ogólnych ramach systemów informacyjnych zarządzania, który gromadzi, klasyfikuje, przetwarza, analizuje i dostarcza istotne, zorientowane na sferę finansów informacje wspomagające procesy decyzyjne, odbiorcom zewnętrznym (jak np. bieżący i potencjalni inwestorzy, agendy rządowe i samorządu terytorialnego, kredytodawcy) oraz wewnętrznym (zwłaszcza menedżerom)”¹². Z kolei Elżbieta Burzym uznaje rachunkowość za system informacyjny i kontrolny przedsiębiorstwa, ponieważ występuje w nim dualizm generowanej informacji. Opisuje, że jest to „pomiar,

¹¹ *Sprawozdawczość w procesie zarządzania i oceny działalności przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, A. Spoz, G. Zasuwa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 13.

¹² J. Turyna, *System informacyjny rachunkowości w podejmowaniu decyzji zarządczych*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997, s. 9.

analiza zjawisk gospodarczych i komunikowanie o tych zjawiskach oraz występujących między nimi relacjach w zakresie całokształtu wartościowo wymiernej działalności gospodarczej podmiotu, tj. realizowanych przez ten podmiot – w powiązaniu z otoczeniem – procesów obejmujących: powstanie, przepływ i podział wartości materialnych oraz wynikające stąd rozrachunki z innymi podmiotami gospodarczymi”¹³. „Rachunkowość jest [więc] źródłem informacji mikroekonomicznej [...], jest podstawową bazą informacyjną o działalności gospodarczej”¹⁴.

Ze względu na rodzaj tworzonych raportów i ich wartość informacyjną można podzielić ją na dwa podsystemy: rachunkowość finansową i rachunkowość zarządczą. Pierwsza z nich tworzy (z reguły dla użytkowników zewnętrznych) obligatoryjne raporty sporządzane według ściśle określonych zasad (w Polsce zawartych głównie w ustawie o rachunkowości¹⁵) dotyczące przeszłości. Natomiast sprawozdawczość rachunkowości zarządczej, zaspokajającej potrzeby informacyjne użytkowników wewnętrznych, nie podlega żadnej harmonizacji lub standaryzacji, lecz wspomaga decyzje przyszłe. Ów dualizm systemu rachunkowości przejawia się w dostarczaniu informacji o charakterze retro- i prospektywnym, a pozwala na ustalenie wyniku finansowego i kondycji finansowej jednostki gospodarczej¹⁶. Zadaniem rachunkowości jest dostarczanie informacji potrzebnych do podejmowania decyzji gospodarczych w szerokim zakresie, np. finansowym, podatkowym, inwestycyjnym i kontrolnym użytkownikom zewnętrznym i wewnętrznym¹⁷. Dlatego rachunkowość finansowa jest kierowana głównie do pierwszych odbiorców, a zarządcza – wyłącznie do drugich.

Przez dziesięciolecia prym wiodła rachunkowość finansowa. Z czasem w gospodarce rynkowej doceniono również rachunkowość zarządczą. Czynniki odpowiedzialnymi za ten stan rzeczy były m.in.: wzrost roli przedsiębiorstwa jako podmiotu gospodarczego, głównie przedsiębiorstwa prywatnego; zmiana zasad działania przedsiębiorstw; wzrost roli procesów wartościowych; ukierunkowanie na efektywność; wykorzystanie informacji dostarczanych przez rachunkowość do oceny działalności przedsiębiorstwa (ewidencja) i podejmowania decyzji w procesie zarządzania (analiza i ocena potrzeb zarządzania)¹⁸.

¹³ E. Burzym, *Rola i funkcje rachunkowości w roku 2000*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2008, t. 45(101), s. 33.

¹⁴ M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska, *Rachunkowość holdingów. Vademecum rachunkowości*, Difin, Warszawa 1996, s. 20.

¹⁵ Art. 45–63d ustawy z 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2023 r. poz. 120 ze zm.

¹⁶ W. Brzezin, *Rachunkowość sensu stricto i sensu largo*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej” 2000, t. 56, s. 7–24; art. 4 ustawy o rachunkowości.

¹⁷ *Sprawozdawczość w procesie zarządzania...*, op.cit., s. 18.

¹⁸ W. Gabrusewicz, A. Kamela-Sowińska, H. Poetschke, *Rachunkowość zarządcza*, PWE, Warszawa 1998, s. 20.

Rachunkowość zarządcza powinna wspomagać skuteczną i efektywną realizację wszystkich wskazanych aktywności zarządczych w przedsiębiorstwach. Jej głównym zadaniem jest dostarczanie przydatnych (czyli istotnych) i wiarygodnych informacji ekonomicznych oraz przeprowadzanie analiz na potrzeby podejmowania optymalnych decyzji. Aktywności zarządcze dotyczą nie tylko zagadnień bieżących i krótkoterminowych, lecz także zamierzeń długoterminowych. Dlatego ważne jest, aby rachunkowość zarządcza wspomagała zarówno proces zarządzania operacyjnego, jak i strategicznego¹⁹ (celem rachunkowości stało się wspomaganie procesu podejmowania decyzji w przedsiębiorstwie przez gromadzenie i porządkowanie informacji). Proces planowania i podejmowania decyzji zaczął wiązać się z takimi elementami, jak: ustalanie celów, poszukiwanie różnych wariantów realizacji celów oraz dobór kryteriów decyzyjnych. Proces kontroli polegał na: porównaniu wariantów i wyborze najlepszego z nich, a potem jego wdrożeniu, porównaniu faktycznych i planowanych wyników wdrożenia oraz wprowadzaniu działań korygujących – w przypadku odchyleń²⁰.

Istotnym elementem systemu rachunkowości jest rachunek kosztów. Wynika to z faktu, że stanowi on narzędzie optymalizacji procesów produkcyjnych, handlowych i zarządczych²¹ oraz oceny działalności przedsiębiorstwa z punktu widzenia tworzenia przez niego wartości dla właścicieli i innych interesariuszy²². Większość działań jest podporządkowanych temu, na co zarządzający przedsiębiorstwem mają wpływ, czyli kosztom. Koszty są to „wyrażone w pieniądzu zasoby (dobra i usługi) użyte (wydatkowane) w celu osiągnięcia bieżących i przyszłych korzyści”²³. W rachunkowości finansowej przez koszty rozumie się celowe zmniejszenie aktywów lub zwiększenie zobowiązań koniecznych do wytworzenia i sprzedaży produktów czy świadczenia usług w ramach normalnej działalności przedsiębiorstwa. Wynika to z przepisów ustawy o rachunkowości, w której koszty (i straty) to „uprawdopodobnione zmniejszenia – w okresie sprawozdawczym – korzyści ekonomicznych o wiarygodnie określonej wartości, w formie zmniejszenia wartości aktywów albo zwiększenia wartości zobowiązań i rezerw, które doprowadzą do zmniejszenia kapitału własnego lub zwiększenia jego niedoboru w sposób inny niż wycofanie środków przez udziałowców bądź właścicieli”²⁴. Zatem rachunek kosztów jest to „ogół

¹⁹ E. Nowak, *Dwa wymiary rachunkowości zarządczej w aspekcie globalizacji gospodarki*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 341, s. 267.

²⁰ W. Gabrusewicz, A. Kamela-Sowińska, H. Poetschke, *Rachunkowość zarządcza*, *op.cit.*, s. 25–28.

²¹ W. Sadkowski, *Rachunek kosztów jakości w przedsiębiorstwach – ewolucja, wdrożenie, zadania*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2017, nr 13, s. 208.

²² E. Nowak, *Dwa wymiary rachunkowości...*, *op.cit.*, s. 267.

²³ P.P. Małecki, M. Urbaniec, *Koszty środowiskowe w Polsce w ujęciu teoretycznym i statystycznym*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 3(69), s. 89.

²⁴ Art. 3 ust. 1 pkt 31 ustawy o rachunkowości.

czynności zmierzających do ustalenia wysokości nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, poniesionych w przedsiębiorstwie w określonym czasie i z określonym przeznaczeniem”²⁵. Jest to proces ustalania kosztów prowadzenia działalności gospodarczej według określonego modelu. Dostarcza informacji o poniesionych kosztach i umożliwia uzyskanie odpowiedzi na pytania: ile kosztuje przedsiębiorstwo wytworzenie wyrobu albo usługi, ile może na tym zarobić, gdzie powstały koszty, na co poniesiono koszty?

Tę definicję uzupełnia Alicja Jaruga, która wskazuje, iż rachunek kosztów jest to „ogół działań zmierzających do odzwierciedlenia procesów zachodzących w przedsiębiorstwie (np. zaopatrzenia, produkcji i zbytu produktów) poprzez ujęcie, grupowanie i interpretację w określonych przekrojach kosztów produkcji i sprzedaży produktów mierzonych ilościowo i wartościowo za pewien okres w celu uzyskania informacji potrzebnych do ustalania wyników i kierowania przedsiębiorstwem lub ich zespołem”²⁶. Na jego podstawie można m.in. poznać poniesione koszty w różnych przekrojach i w czasie, tworzyć podstawy ustalania cen, zapewnić kontrolę przebiegu procesów działalności przedsiębiorstwa i wysokości ponoszonych kosztów, np. przez porównanie ich z uzyskanymi przychodami²⁷. Rachunek kosztów może służyć także jako podstawa do podejmowania decyzji (kształtowania przyszłych kosztów), aby np. przewidywać rezultaty zamierzonych decyzji (planowanie kosztów), gromadzić dane o faktycznych efektach realizowanych decyzji, porównywać efekty z przewidywanymi i podejmować działania korygujące, gdy realizowane decyzje nie przyniosły spodziewanych efektów²⁸.

Ewolucja rachunku kosztów

Efektywność funkcjonowania przedsiębiorstwa jest mierzona przez porównanie nakładów z efektami, czyli kosztów z przychodami. W kontekście rynku mierzona jest ona wielkością przychodów, we wnętrzu przedsiębiorstwa – jego kosztami. Stąd powstał rachunek kosztów, ponieważ koszt został potraktowany jako ważna kategoria decyzyjna każdego przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej (w dążeniu do uzyskania przewagi konkurencyjnej w zakresie minimalizacji kosztów).

Stopień decyzyjności ulegał zmianie w czasie (ewoluował) stosownie do sposobu ujęcia i rozliczania kosztów, czyli do zmian rodzaju rachunku kosztów, dlatego

²⁵ G. Lew, *Ogólny model rachunku kosztów klienta*, „Humanities and Social Sciences” 2016, nr 2, s. 114.

²⁶ A.A. Jaruga, P. Kabalski, A. Szycha (red.), *Rachunkowość zarządcza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 112.

²⁷ W. Gabrusewicz, A. Kamela-Sowińska, H. Poetschke, *Rachunkowość zarządcza*, *op.cit.*, s. 77.

²⁸ *Rachunkowość zarządcza przedsiębiorstw*, red. D. Sołtys, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2014, s. 39–41.

ewolucja rachunku kosztów następowała w kolejności²⁹: od rachunku kosztów pełnych przez rachunek kosztów zmiennych, rachunek kosztów problemowych (m.in. kosztów jakości, kosztów działań, kosztów cyklu życia produktu, kosztów docelowych), aż po rachunki kosztów strategicznych (m.in. rachunek kosztów jakości, rachunek kosztów środowiskowych i rachunek kosztów projektów innowacyjnych).

W czasach gdy stawiano na produkcję masową (czyli przełom XIX i XX wieku), zadania przedsiębiorstw były proste: produkować dużo i tanio. Liczyła się najniższa cena, a przy tym niskie koszty przy określonej wielkości produkcji (stawiano na usprawnienie wewnętrznych procesów produkcyjnych). Była to tzw. produkcyjna orientacja przedsiębiorstw. Powstał wówczas rachunek kosztów pełnych, którego celem było ustalenie rzeczywistego kosztu jednostkowego wyrobu uwzględniającego wszystkie koszty bezpośrednie i pośrednie (dotyczyło to wyceny zarówno zapasów wytworzonych, jak i sprzedanych produktów). Miał charakter informacyjno-kontrolny (jako przejaw orientacji sprawozdawczej).

W latach 20. XX wieku upowszechnił się jego wariant w postaci rachunku kosztów standardowych. Wzorce kosztowe były w nim oparte na normatywach, czyli standardach kosztowych norm zużycia czynników produkcji (np. na akordowych stawkach płac dla robotników, normach czasowych dla czynności produkcyjnych)³⁰. Jego budowę można przedstawić schematycznie na przykładzie zaprezentowanym w tabeli 1.

W czasach gdy odbiorcy domagali się produkcji wyrobów zróżnicowanych jakościowo i rodzajowo, cechujących się określonym stopniem nowoczesności (lata 40. XX wieku), liczyła się ich sprzedaż, a nie produkcja. Powstała tzw. rynkowa orientacja przedsiębiorstw, a rachunek kosztów uwzględniał głównie koszty zmienne (tj. koszty bezpośrednie i zmienne koszty wydziałowe służące do wyceny zapasów wytworzonych i sprzedanych produktów) obok kosztów stałych (traktowanych jako koszty gotowości do produkcji, koszty okresu przenoszone w całości do rachunku zysków i strat). Celem tego narzędzia było m.in.: ustalenie różnych kosztów dla różnych decyzji w krótkim okresie (jako instrument kontroli i oceny – od lat 50. XX wieku w ramach tzw. orientacji kontrolnej)³¹. Jego budowę można przedstawić schematycznie na przykładzie (por. tabela 2).

²⁹ A. Nóżka, *Ewolucja systemu rachunku kosztów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, vol. XXXIX, 25 Sectio H, s. 345–348; E. Nowak, *Rachunek kosztów a zarządzanie kosztami. Rozważania o relacjach*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 245, s. 164–165.

³⁰ A. Nóżka, *Ewolucja systemu rachunku...*, *op.cit.*, s. 345–346; S. Sojak, *Podstawy rachunku kosztów, rachunkowości zarządczej i zarządzania finansami. Repetytorium i zadania*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2020, s. 41–42.

³¹ A. Nóżka, *Ewolucja systemu rachunku kosztów...*, *op.cit.*, s. 345–346; S. Sojak, *Podstawy rachunku kosztów...*, *op.cit.*, s. 42.

Tabela 1. Ustalenie wyniku finansowego na podstawie rachunku kosztów pełnych – przykład produktu X

Treść	Ilość (w szt.)	Cena (koszt) jednostkowa (-y)	Łącznie
Sprzedaż (w szt.)	1000		
Cena jednostkowa (w zł)		100	
Produkcja (w szt.)	1200		
Koszty zmienne jednostkowe (w zł/szt.) a) materiały bezpośrednie – 20 zł/szt. b) płace bezpośrednie – 20 zł/szt. c) koszty wydziałowe – 10 zł/szt. d) koszty ogólnego zarządu – 2 zł/szt. e) koszty sprzedaży – 8 zł/szt.			
Koszty stałe – 24 000 zł a) koszty wydziałowe – 2400 zł b) koszty ogólnego zarządu – 20 000 zł c) koszty sprzedaży – 1600 zł			
1. Przychody ze sprzedaży netto	1000	100	100 000
2. Koszty bezpośrednie		40	48 000
a) materiały bezpośrednie	1200	20	24 000
b) płace bezpośrednie		20	24 000
3. Koszty wydziałowe:	1200	12	14 400
a) zmienne	1200	10	12 000
b) stałe		2	2400
4. Techniczny koszt wytworzenia (2+3)	1200	52	62 400
5. Zapas końcowy	200	52	10 400
6. Techniczny koszt wytworzenia sprzedanych wyrobów	1000	52	52 000
7. Koszty ogólnego zarządu:	1000	22	22 000
a) zmienne	1000	2	2000
b) stałe		20	20 000
8. Koszty sprzedaży:	1000	9,6	9600
a) zmienne	1000	8	8000
b) stałe		1,6	1600
Wynik finansowy (1–6–7–8)			68 400

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Sojak, *Podstawy rachunku kosztów, rachunkowości zarządczej i zarządzania finansami. Repetytorium i zadania*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2020, s. 41–42, 139–140.

Tabela 2. Ustalenie wyniku finansowego na podstawie rachunku kosztów zmiennych – przykład produktu X*

Treść	Ilość (w szt.)	Cena (koszt) jednostkowa(-y)	Łącznie
1. Przychody ze sprzedaży netto	1000	100	100 000
2. Zmienne koszty bezpośrednie:	1200	50	60 000
a) materiały bezpośrednie		20	24 000
b) płace bezpośrednie		20	24 000
c) koszty wydziałowe zmienne		10	12 000
3. Zapas końcowy	200	50	10 000
4. Zmienne koszty wytworzenia sprzedanych produktów	1000	50	50 000
5. Marża brutto I (1–4)			50 000
6. Pozostałe koszty zmienne:	1000	10	10 000
a) ogólnego zarządu	1000	2	2000
b) sprzedaży	1000	8	8000
7. Marża brutto II (5–6)			40 000
8. Koszty stałe nieprodukcyjne:			24 000
a) koszty wydziałowe			2400
b) ogólnego zarządu			20 000
c) sprzedaży			1600
Wynik finansowy (7–8)			16 000

* Założenia dotyczące wielkości produkcji, sprzedaży, ceny i kosztów są identyczne jak w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Sojak, *Podstawy rachunku kosztów...*, *op.cit.*, s. 41–42, 140.

Kolejny etap w ewolucji rachunku kosztów uwidocznił się wtedy, gdy pojawiła się zmienna rzeczywistość gospodarcza (w latach 70. XX wieku). Był to czas rozwoju rachunków problemowych (istniała orientacja zarządcza/decyzyjna). Celem było gospodarowanie poszczególnymi czynnikami produkcji lub usług (powstał np. rachunek kosztów pracy), rozwiązywanie określonych problemów (np. za pomocą rachunku kosztów jakości, rachunku kosztów działań jako procesowego rachunku kosztów)³². Stworzono rachunki decyzyjne, stawiające m.in. na³³:

³² A. Nózka, *Ewolucja systemu ...*, *op.cit.*, s. 346.

³³ M. Skulmowski, *Rachunek kosztów w zarządzaniu kosztami przedsiębiorstw budowlano-montażowych*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2014, nr 70, s. 149.

- efektywność działania: koszty jakości, opłacalność rozmiarów produkcji i struktury produkcji;
- wybór wariantu: technologia czy receptury, kooperacja, wykorzystanie wolnego potencjału (wynajem możliwości produkcyjnych);
- optymalizację wyniku, optymalizację programu produkcji, minimalizację kosztów komponentów i surowców.

Powstawały równoległe rachunki informacyjno-kontrolne, które dotyczyły³⁴:

- informacji o kosztach gospodarki zapasami, maszynami, urządzeniami;
- kontroli kosztów;
- analizy odchyień (np. rachunek kosztów rzeczowych).

Rachunek kosztów jakości jest to „system ujmowania w odpowiednich przekrojach wszystkich kosztów związanych z jakością produkcji, przeprowadzania analizy kształtowania się tych kosztów z podejmowaniem działań dla poprawy jakości i minimalizacji kosztów produkcji”. Jego głównym zadaniem jest „zwiększenie efektywności działalności przedsiębiorstwa poprzez identyfikację źródeł powstawania odchyień od wymagań jakościowych, ich pomiar i wdrożenie działań niwelujących te odchylenia”³⁵. Pozwala na przeprowadzenie pełnej analizy przyczyn i skutków braków oraz wykazanie, które przyczyny należy w pierwszej kolejności wyeliminować, aby straty wywołane brakami jak najszybciej zmniejszyć (optymalizacja korzyści uzyskiwanych z jakości, która ma gwarantować wzrost rynku i efektywność gospodarowania, a także uzyskanie przewagi jakościowej). Rachunek ten został wprowadzony przez wiele korporacji amerykańskich, japońskich i zachodnioeuropejskich.

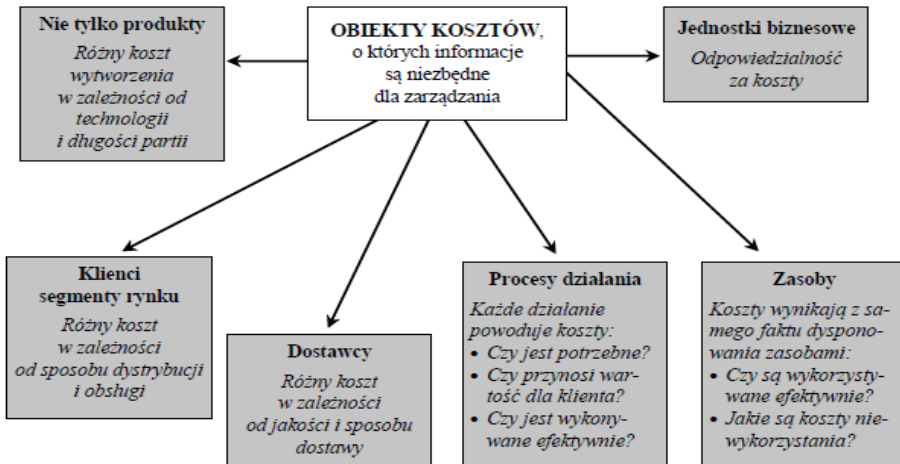
Rachunek kosztów działań (ang. Activity Based Costing, tzw. rachunek kosztów ABC) umożliwił dokładniejsze przypisanie obiektów kosztowych, tj. wyrobów, usług, klientów i kanałów dystrybucji, rodzaju działalności (np. produkcyjnej, handlowej, usługowej), zużywanych zasobów (np. budynku, maszyny produkcyjnej, pracownika, stanowiska pracy), funkcji (np. marketingu, zarządu, produkcji, zaopatrzenia), linii produktowej, działania (procesu, oddziału, wydziału, centrum odpowiedzialności), projektu³⁶ (por. rys. 2). Podstawowym obiektem, którego dotyczył rachunek kosztów działań, stało się działanie, a nie produkt, co służyło do pomiaru kosztów pośrednich, których udział w wielu branżach rośnie (to koszty amortyzacji, utrzymania administracyjnej części przedsiębiorstwa). Ten rodzaj rachunku zmierzał do rozwiązywania problemów z zakresu rozliczania kosztów sfery

³⁴ W. Gabrusewicz, A. Kamela-Sowińska, H. Poetschke, *Rachunkowość zarządcza, op.cit.*, s. 37.

³⁵ Z. Zymonik, A. Hamrol, P. Grudowski, *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem*, PWE, Warszawa 2013.

³⁶ G.K. Świdarska, P. Warowny, M. Świdarska, *Obiekt kosztów w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, t. 87(143), s. 174.

zarządzania i sprzedaży, co odpowiada całościowej koncepcji podejścia do obserwacji, ewidencji i rozliczania wspólnych kosztów stałych (por. tabela 3). Rachunek ten umożliwia np. wprowadzenie efektywnych metod zarządzania, co wpływa na usprawnianie procesów kontroli, podejmowania decyzji oraz planowania operacyjnego i strategicznego³⁷.

Rys. 2. Przykłady obiektów kosztów identyfikowanych na potrzeby zarządzania

Źródło: G.K. Świdarska, P. Warowny, M. Świdarska, *Obiekt kosztów w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, t. 87(143), s. 173.

Tabela 3. Procesy podstawowe, pomocnicze i zarządcze w przedsiębiorstwie

Procesy podstawowe	Procesy pomocnicze	Procesy zarządcze
produkcja sprzedaż marketing kontrola jakości transport zewnętrzny zakupy/zaopatrzenie obsługa klientów reklamacje	zarządzanie zasobami ludzkimi zarządzanie produkcją zarządzanie jakością zarządzanie odpadami zarządzanie strategiczne	obsługa księgową obsługa informatyczna magazynowanie kontrola pracy technologia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Mokrzycka, *Zastosowanie rachunku kosztów działań na przykładzie wybranego przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2018, nr 6, s. 115.

³⁷ K. Mokrzycka, *Zastosowanie rachunku kosztów działań na przykładzie wybranego przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe UEK” 2018, nr 6(978), s. 109, 120.

Natomiast wówczas, gdy pojawiły się zmiany technologiczne i wzrosła świadomość ekologiczna (lata 90. XX wieku – pierwsze 20 lat XXI wieku), wystąpiło zjawisko świadomego oddziaływania na poziom kosztów w celu ich optymalizacji (tzw. orientacja racjonalistyczna, strategiczna, antycypacyjna). Przykładem takiego podejścia do zarządzania kosztami jest koncepcja m.in.: rachunku kosztów cyklu życia, w tym rachunku kosztów docelowych i związana z nim koncepcja ciągłego doskonalenia (jap. *kaizen*). Nastąpił wtedy rozwój strategicznej rachunkowości zarządczej (wspomagającej zarządzanie strategiczne z orientacją rynkową), widocznej m.in. w rachunku kosztów projektów innowacyjnych czy rachunku kosztów łańcucha wartości.

Cykl życia produktu lub usługi może być rozpatrywany z perspektywy producenta lub konsumenta. Z racji tematu należy przyjąć ten pierwszy, a takie spojrzenie umożliwia wyodrębnienie z kolei dwóch podejść: marketingowego i produkcyjnego. W pierwszym cykl życia produktu (usługi) odnosi się do czasu oferowania go na rynku przez producenta i wyróżnia fazy kształtowania się wielkości sprzedaży oraz jej wartości. W drugim uwzględnia się pomiar finansowych skutków towarzyszących produktowi w jego cyklu życia, w którym wyróżnia się fazy: przedprodukcyjną, produkcyjną i poprodukcyjną. Jest to rachunek, który pozwala przyjąć kompleksowe spojrzenie na produkt. Jednak częstsze skracanie cyklu życia rynkowego produktów (czasu, w którym przychody ze sprzedaży powinny pokryć koszty poniesione przez producenta w całym cyklu życia produktu we wszystkich fazach), wzrost nakładów na badania i dążenie do zapewnienia satysfakcjonującego poziomu zysku skutkują wzrostem znaczenia zarządzania kosztami na etapie przedprodukcyjnym³⁸.

Konsekwencją tego podejścia jest powstanie rachunku kosztów docelowych (ang. *target costing*), w którym za cel stawiano wskazanie osiągnięcia zamierzonego wyniku finansowego (zysku) przez obniżanie kosztów produktu w całym jego cyklu życia, szczególnie w fazie jego projektowania według formuły:

$$\text{cena sprzedaży} - \text{zysk docelowy} = \text{koszt docelowy.}$$

Uwzględnia się tu dane o kosztach działań badań i rozwoju, konstrukcyjnego, produkcji, marketingu oraz o kosztach wycofania produktu z rynku.

Rozpatrzmy przykład. Założenia: dane dotyczące początku fazy produkcji pochodzą z tabeli 1 – uwzględniono w niej 3 lata produkcji. Prace badawcze i rozwojowe będą zrealizowane w 202X roku w wysokości 25 000 zł, jednostkowe koszty produkcji wyniosą: 83,60 zł/szt., sprzedaż w 202X+1 roku wyniesie 10 000 szt., w kolejnym 202X+2 roku – 11 000 szt., w 202X+3 roku – 9000 szt. Nakłady na

³⁸ M. Biernacki, *Wykorzystanie rachunku kosztów cyklu życia w podejmowaniu decyzji przez touroperatorów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 668; „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2011, nr 41, s. 366.

kampanię reklamową ponoszone będą przez te 3 lata w wysokości odpowiednio: 9000, 13 000 i 6000 zł, a koszty likwidacji wyniosą w 202X+4 około 5000 zł. Cena sprzedaży została ustalona na poziomie 100 zł/szt., zysk docelowy – 15 zł/szt., koszt docelowy ustalono na poziomie: 85 zł/szt. (por. tabela 4). Koszt jednostkowy dopuszczalny wyniósł: 99,71 zł/szt. Wniosek: należy obniżyć koszty.

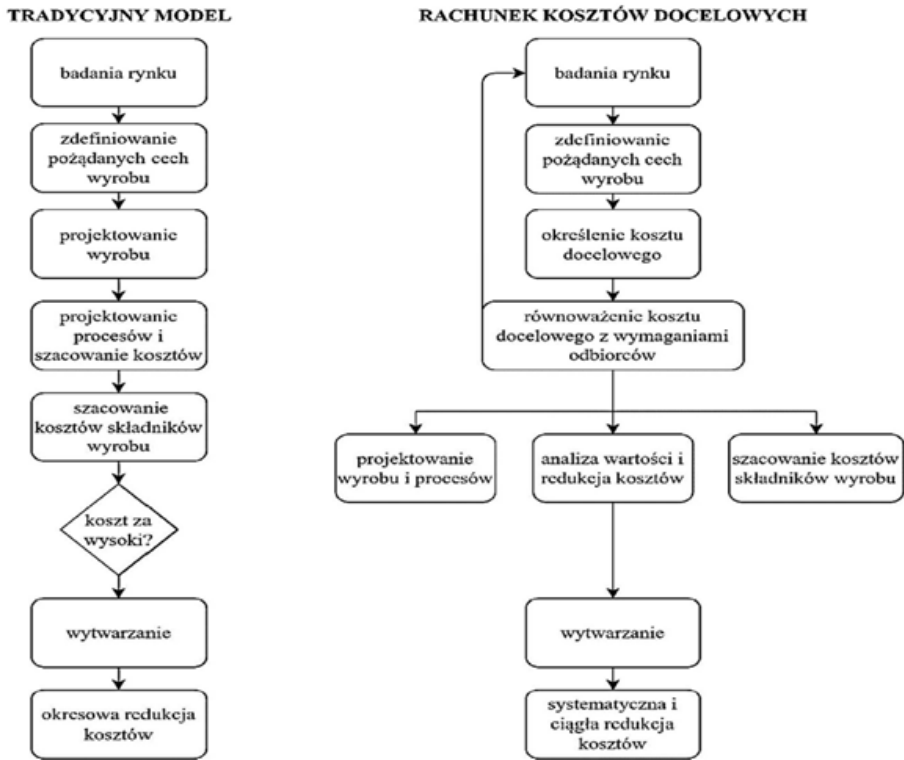
Tabela 4. Fazy cyklu życia produktu X

Faza	Cel kosztu	Lata					Suma
		202X	202X+1	202X+2	202X+3	202X+4	
Przedprodukcyjna	Badanie i rozwój	25 000					25 000
Produkcyjna	Produkcja		100 320	100 320	100 320		300 960
Produkcyjna	Kampania marketingowa		9000	13 000	6000		28 000
Poprodukcyjna	Koszty likwidacji					5000	5000
Suma		25 000	109 320	113 320	106 320	5000	358 960

Źródło: opracowanie własne.

W fazie projektowania identyfikuje się pożądaną (docelową) cenę sprzedaży określonego wyrobu i odejmuje docelową marżę zysku. Przy tym uwzględnia się zakładaną jakość i funkcjonalność wyrobu. Określając zysk, przygotowuje się także dokładną specyfikację produktu i lepsze jego zaprojektowanie oraz skonstruowanie (w modelu tradycyjnym bezpośrednio po przeprowadzeniu analizy i badań rynku oraz zdefiniowaniu cech produktu szacuje się koszty wyrobu, a gdy są za wysokie, zmienia się projekt – por. rys. 3). Ponadto integruje się różne działy i obszary przedsiębiorstwa – na skutek działania interdyscyplinarnych zespołów – w trakcie realizacji projektu. Ocenia się systematycznie aspekty badania, rozwoju, projektowania produktów i procesów technologicznych, fazy wytwarzania, marketingu, dystrybucji, obsługi klienta (to tzw. analiza wartości). Rezultatem może być np. usprawnienie produkcji, zamiana używanych materiałów na tańsze lub możliwe do ponownego użycia (dowodem jest szerokie stosowanie rachunku kosztów docelowych w przemyśle samochodowym, elektronicznym, maszynowym oraz urządzeń precyzyjnych)³⁹.

³⁹ A. Jaruga, P. Kabalski, A. Szychta, *Rachunkowość zarządcza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 619–624; E. Kaczmar-Kolny, *Rachunek kosztów docelowych jako nowoczesne podejście do osiągania finansowych celów strategicznych*, w: *Innowacje w elektronice, informacji i inżynierii produkcji*, red. K. Bzdryra, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2020, s. 101.

Rys. 3. Tradycyjny model produkcyjny i rachunek kosztów docelowych

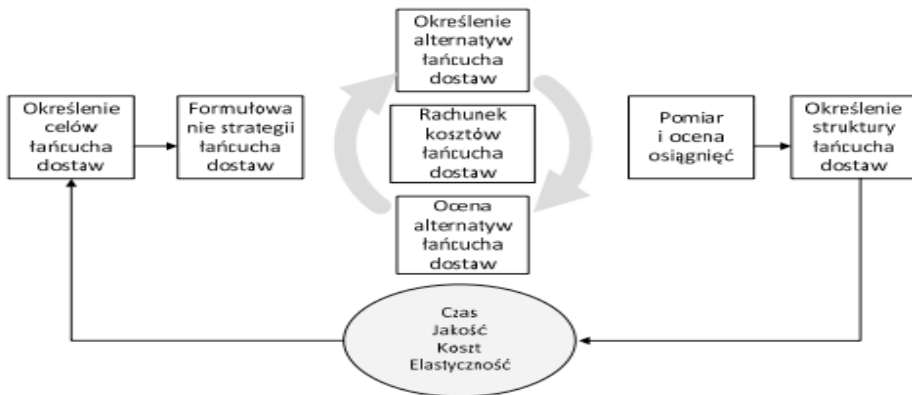
Źródło: E. Kaczmar-Kolny, *Rachunek kosztów docelowych jako nowoczesne podejście do osiągnięcia finansowych celów strategicznych w: Innowacje w elektronice, informacji i inżynierii produkcji*, red. K. Bzdrya, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2020, s. 101.

Rachunek kosztów projektów innowacyjnych (inaczej: rachunek kosztów cyklu innowacji) opiera się na filozofii, że poszczególne fazy cyklu życia produktów innowacyjnych różnią się rodzajem i wysokością ponoszonych w nich kosztów oraz wielkością sprzedaży, czyli poziomem przychodów ze sprzedaży takich produktów na rynku. W ocenie opłacalności wprowadzania innowacyjnego produktu na rynek należy uwzględniać skumulowane koszty i przychody, które będą występować we wszystkich fazach cyklu życia innowacyjnego produktu na rynku (koszty „od kłyski do grobu”)⁴⁰.

Rachunek kosztów łańcucha wartości jest to usystematyzowany ciąg działań zmierzających do dostarczenia użytkownikowi produktu, którego oczekuje, oraz towarzyszących im działań zarządczych i doradczych. Umożliwia on analizę, która

⁴⁰ A. Nózka, *Ewolucja systemu...*, op.cit., s. 346.

pozwala zidentyfikować źródła kosztów, zysków oraz potencjalnych przewag konkurencyjnych (źródłem jest sprawność działań, które podejmuje producent). Biorąc pod uwagę, że każde z działań oddziałuje na pozycję jednostki gospodarczej, istotna jest efektywność zarówno poszczególnych funkcji, jak i łańcucha wartości jako całości. Metodą usprawnienia łańcucha jest np. optymalizacja (usprawnienie) poszczególnych podstawowych i pomocniczych funkcji przedsiębiorstwa (por. rys. 4).

Rys. 4. Zakres usprawnień w przedsiębiorstwie w analizie łańcucha dostaw

Źródło: A. Surowiec, *Analiza łańcucha wartości w zarządzaniu kosztami łańcucha dostaw*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 369, s. 230.

Model rachunku kosztów łańcucha dostaw umożliwia menedżerom symulowanie wpływu zmian w łańcuchu dostaw na przedsiębiorstwo oraz jego dostawców i odbiorców, lepsze zrozumienie, w jaki sposób różne segmenty rynku, kanały dystrybucji i oferta produktów lub usług wpływają na koszty i wyniki, co może zapewnić przewagę konkurencyjną⁴¹. Informacje te pozwalają przedsiębiorstwu i jego partnerom handlowym skoncentrować się na tych działaniach, które zapewniają największe możliwości zmian łańcucha dostaw. Wykorzystanie takiej koncepcji analizy w „zarządzaniu kosztami łańcucha dostaw pozwala:

- zidentyfikować, na których etapach realizowanych procesów ponoszona jest większość kosztów, a tym samym, gdzie należy skoncentrować uwagę w zarządzaniu kosztami;
- określić, w jakim stopniu działania podejmowane przez organizacje zlokalizowane w górę łańcucha dostaw wpływają na koszty podmiotów usytuowanych w dół łańcucha dostaw;

⁴¹ A. Surowiec, *Analiza łańcucha wartości w zarządzaniu kosztami łańcucha dostaw*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 369, s. 225.

- ocenić, gdzie znajdują się bardziej lub mniej zyskowe segmenty procesów łańcucha dostaw, ułatwiając w ten sposób wdrożenie odpowiedniej strategii zarządzania kosztami”⁴².

Na bazie rachunku kosztów – w rezultacie jego ewolucji w kierunku antycypacyjnego ujmowania kosztów – wyodrębniło się... zarządzanie kosztami. „Jest ono skutkiem coraz powszechniejszego przeświadczenia, że koszty są mniej lub bardziej istotnym elementem większości sytuacji decyzyjnych w przedsiębiorstwach. Ponadto prowadzenie działalności gospodarczej bez oglądania się na poziom ponoszonych kosztów wcześniej czy później prowadzi do upadku przedsiębiorstwa. Dlatego koszty są przedmiotem systematycznych pomiarów (rachunek kosztów) oraz oddziaływania na ich poziom (zarządzanie kosztami)”⁴³.

Wnioski

Rachunek kosztów jest to ogół czynności zmierzających do ustalenia wysokości nakładów pracy żywej i uprzedmiotowionej, poniesionych w przedsiębiorstwie w określonym czasie i z określonym przeznaczeniem. Na podstawie przeprowadzonej analizy można zauważyć, że:

- rachunek kosztów ewoluował od tradycyjnego podejścia związanego wyłącznie z optymalizacją (niejednokrotnie minimalizacją) kosztów (dostosowaną do podejścia produkcyjnego) do problemowego ujęcia rachunku kosztów (dostosowanego do podejścia prorynkowego, konsumenckiego, informacyjnego, strategicznego);
- rozbudowie uległ zakres oczekiwań informacyjnych (o charakterze pozaweryfikacyjnym), skierowany na produkt, procesy, działy, ale i na konsumenta, kierunek zmian zaś wpływa na przetwarzanie informacji w jednostce gospodarczej, czyli na tworzenie dostosowanych do jej potrzeb systemów informacyjnych, niezbędnych do zarządzania przedsiębiorstwem, stanowiących pomoc w rozwiązywaniu problemów decyzyjnych i kontrolnych;
- budowano przewagę konkurencyjną kosztową, cenową, jakościową, a następnie przewagę związaną ze sprawnością działania;
- efektywność rachunku kosztów, jako systemu informacji, zależy od wykorzystania dostarczanych przez niego danych. Z tego względu może mieć charakter strategiczny (związany z ustalaniem trendów rozwojowych, zakresu przedsięwzięć inwestycyjnych), taktyczny (dotyczący projektów i ich finansowania) i operacyjny (związany z bieżącą działalnością obejmującą np. bieżące decyzje zakupowe). Potrzeby będą więc odpowiednio:

⁴² *Ibidem*, s. 230.

⁴³ E. Nowak, *Rachunek kosztów...*, *op.cit.*, s. 168.

nieregularne i zróżnicowane oraz periodyczne – regularne. Wsparciem może być tworzenie hybrydowych rachunków kosztów (np. jakościowych, powiązanych z kosztami środowiskowymi).

Niewątpliwie nastąpiło oderwanie kosztów od pojedynczej decyzji na rzecz związania ich nie tylko z produkcją, ale również innymi czynnościami (np. sprzedażowymi) oraz oczekiwaniami klienta. Przypisano więc koszty do ośrodków odpowiedzialności i wdrożono analizę rentowności, ponieważ czynnikami sterowalnymi okazały się nie tylko produkcja, zużywane zasoby, działanie, lecz także inne funkcje (np. marketing, zaopatrzenie), ich jakość zasobów, linia produktowa czy innowacje.

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.

Ustawa z 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. z 2023 r. poz. 120.

Ustawa z 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, Dz.U. z 2022 r. poz. 1570 ze zm.

Literatura

Adamik A., Matejun M., *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu*, w: *Podstawy zarządzania*, red. A. Zarzevska-Bielawska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.

Altkorn J., Strużycki M., *Ekonomika i organizacja przedsiębiorstw handlowych i usługowych*, PWE, Warszawa 1994.

Biernacki M., *Wykorzystanie rachunku kosztów cyklu życia w podejmowaniu decyzji przez touroperatorów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 668, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2011, nr 41.

Brzezin W., *Rachunkowość sensu stricto i sensu largo*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej” 2000, t. 56.

Burzym E., *Rola i funkcje rachunkowości w roku 2000*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2008, t. 45(101).

Firlit J., *Przedsiębiorstwo w polskim systemie prawnym*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2018, t. CXII.

Gabrusewicz W., Kamela-Sowińska A., Poetschke H., *Rachunkowość zarządcza*, PWE, Warszawa 1998.

Gmytrasiewicz M., Karmańska A., *Rachunkowość holdingów. Vademecum rachunkowości*, Difin, Warszawa 1996.

Grzenkowicz N., Kowalczyk J., Kusak A., Podgórski Z., Ambroziak M., *Podstawy funkcjonowania przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.

Jaruga A., Kabalski P., Szychta A., *Rachunkowość zarządcza*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014.

Kaczmar-Kolny E., *Rachunek kosztów docelowych jako nowoczesne podejście do osiągnięcia finansowych celów strategicznych*, w: *Innowacje w elektronice, informacji i inżynierii produkcji*, red. K. Bzdyra, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2020.

- Karcz J., *Organizacja jako system*, w: *Zarządzanie, organizacje i organizowanie – przegląd perspektyw teoretycznych*, red. K. Klincewicz, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2014.
- Lew G., *Ogólny model rachunku kosztów klienta*, „Humanities and Social Sciences” 2016, nr 2.
- Małecki P.P., Urbaniec M., *Koszty środowiskowe w Polsce w ujęciu teoretycznym i statystycznym*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 3(69).
- Mokrzycka K., *Zastosowanie rachunku kosztów działań na przykładzie wybranego przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2018, nr 6(978).
- Nowak E., *Dwa wymiary rachunkowości zarządczej w aspekcie globalizacji gospodarki*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 341.
- Nowak E., *Rachunek kosztów a zarządzanie kosztami. Rozważania o relacjach*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 245.
- Nózka A., *Ewolucja systemu rachunku kosztów*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2005, vol. XXXIX 25, Sectio H.
- Ostrowska D., *Źródła finansowania działalności a sprawność przedsiębiorstw działających w Polsce*, Difin, Warszawa 2014.
- Podstawy prawne przedsiębiorczości*, red. P. Horosz, J.R. Antoniuk, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Rachunkowość zarządcza przedsiębiorstw*, red. D. Sołtys, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2014.
- Sadkowski W., *Rachunek kosztów jakości w przedsiębiorstwach – ewolucja, wdrożenie, zadania*, „Przedsiębiorczość – Edukacja” 2017, nr 13.
- Skulmowski M., *Rachunek kosztów w zarządzaniu kosztami przedsiębiorstw budowlano-montażowych*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2014, nr 70.
- Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.
- Sojak S., *Podstawy rachunku kosztów, rachunkowości zarządczej i zarządzania finansami. Repetytorium i zadania*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2020.
- Sprawozdawczość w procesie zarządzania i oceny działalności przedsiębiorstwa*, red. H. Żukowska, A. Spoz, G. Zasuwa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- Surowiec A., *Analiza łańcucha wartości w zarządzaniu kosztami łańcucha dostaw*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 369.
- Szymańska E., *Efektywność przedsiębiorstw – definiowanie i pomiar*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2010, Seria G, t. 97.
- Świdarska K., Warowny P., Świdarska M., *Obiekt kosztów w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości” 2016, t. 87(143).
- Świeszczyk K., *Uwarunkowania skuteczności działania inkubatorów przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Turyna J., *System informacyjny rachunkowości w podejmowaniu decyzji zarządczych*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997.
- Zymonik Z., Hamrol A., Grudowski P., *Zarządzanie jakością i bezpieczeństwem*, PWE, Warszawa 2013.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest wskazanie kierunków zmian w tworzeniu i zastosowaniu rachunku kosztów (jednego z narzędzi rachunkowości zarządczej) w jednostkach gospodarczych na przykładzie kilku ich rodzajów (opisywanych w literaturze przedmiotu). Zakres informacji „na wejściu” i „na wyjściu” był podporządkowany przemianom w ideach gospodarki i zarządzania, a tym samym oczekiwaniom zarządzających. Starali się oni skorzystać z możliwości swobodnego kreowania tego narzędzia, aby optymalizować koszty procesów produkcyjnych (a następnie handlowych i usługowych), uzyskiwać przy tym lepszą jakość czy wyższą rentowność. Niezależnie od głównego przedmiotu uwagi, było to także poszukiwanie dodatkowych korzyści, aby budować przewagę konkurencyjną.

Summary

This article refers to directions of changes in the cost accounting creation and application (one of the management accounting tools) in economic entities on the example of several types (described in the literature as: full costing, variable costing, activity based costing, target costing, supply chain costing). The scope of information „input” and „output” was subordinated to changes in the ideas of economy and management, and thus to the expectations of managers. They tried to take advantage of the possibility of creating this tool freely in order to optimize the costs of production processes (and then commercial and service), to obtain better quality and profitability. Regardless of the main subject of attention, it was also a search for additional benefits to build a competitive advantage (cost, quality, operational efficiency).

Słowa kluczowe

Rachunkowość zarządcza, rachunek kosztów, optymalizacja kosztów, rentowność.

Keywords

Management accounting, cost accounting, cost optimization, profitability.

Piotr Kania

WSPÓŁCZESNA SZTUKATERIA WE WNĘTRZACH MIESZKALNYCH – HISTORYCZNA FORMA W NOWOCZESNEJ TECHNOLOGII

Wstęp

Przestrzeń mieszkalna, tak jak samo mieszkanie, stanowi punkt wyjścia do rozważań nad pozostałymi funkcjami miasta, takimi jak: praca, usługi, rozrywka czy rekreacja (Syrkus 1976: 137 za Le Corbusier). Natomiast wnętrze, w szczególności wnętrze mieszkalne, jest tłem naszego prywatnego życia oraz odzwierciedleniem indywidualnych upodobań każdego z nas. To właśnie fakt, że „istoty ludzkie różnią się od innych żywych stworzeń tym, że zaakceptowały przestrzeń wewnętrzną jako najbardziej typowe środowisko, w którym żyją” (Pile 2006: 10), zobowiązuje do takiego kształtowania tego środowiska, aby jak najbardziej odpowiadało indywidualnym potrzebom jego użytkowników.

Forma stylistyczna wnętrza współczesnego mieszkania, będącego wyodrębnioną do użytku prywatnego częścią obiektu budowlanego, obecnie rzadko jest przedłużeniem stylu architektonicznego samego budynku. Zasada zachowania dobrej kontynuacji pomiędzy formą zewnętrzną a składowymi wewnętrznymi nie jest współcześnie tak jednoznaczna jak w poprzednich epokach historycznych, które charakteryzowała większa konsekwencja w podejściu do kształtowania spójnej architektury wymienionych przestrzeni. Obecnie nikogo nie dziwi możliwość odnalezienia w historycznej formie architektury wnętrz mieszkalnych utrzymanych w stylistyce high-tech bądź odwrotnie – w nowoczesnej formie zastosowania stylistyki wnętrza konsekwentnie czerpiącej inspiracje z epok wcześniejszych.

Jednym z elementów wystroju współczesnych wnętrz wprowadzającym akcenty historyczne w stylistykę obecnych nurtów jest szeroko pojęta sztukateria. Biorąca swój początek w czasach starożytnych jest ona najczęściej kojarzona z epoką renesansu lub baroku. Mimo że z początkiem XX wieku i rozwojem modernizmu została praktycznie całkowicie wypchnięta z kanonów ówczesnych nurtów stylistyki wnętrza, obecnie coraz częściej staje się zasobem, po który sięgają projektanci. Sztukateria nie jest już zarezerwowana wyłącznie dla przestrzeni

typowo reprezentacyjnych, jak pałace, budynki użyteczności publicznej czy obiekty sakralne. Stała się jednym ze składowych punktów wnętrza mieszkalnego, który w dużym stopniu wpływa na charakter oraz wygląd lokalu. Nie można jednak zapominać, że sztukateria to element trudny do wykorzystania przez projektanta, jeśli ma być zachowany ład estetyczny. Każdy architekt sięgający po tę formę wykończenia ścian i sufitów nie powinien zapominać o tym, że „pracuje z formą i bryłą tak samo jak rzeźbiarz, a z kolorem jak malarz” (Rosmussen 1999: 9).

Definicja, rola, podział

W literaturze tematycznej niełatwo znaleźć pełną definicję sztukaterii jako elementu stanowiącego charakterystyczną formę wykończenia ścian i sufitów¹. Sztukateria powstaje w wyniku „zdobienia elementów budynku dekoracyjnymi wyprawami i plastycznymi elementami rzeźbiarskimi, kształtowanymi z zaprawy budowlanej” (Wolski 1988: 11)². Termin „sztukateria” w sposób bezpośredni łączy się z terminem „sztukatorstwo”, który odnosi się do zdobienia zarówno detali przedmiotów użytku codziennego, jak i elementów dużych obiektów architektonicznych. Sztukatorstwo stanowi jeden z pierwotnych przejawów chęci nadania indywidualnych cech określonym przedmiotom oraz przestrzeni życia (Wolski 1988: 11). Formą nierozłącznie związaną ze sztukaterią jest ornament. Określenie „ornament” pochodzi od łacińskiego słowa *ornare* – zdobić. Jest to pojedynczy lub powtarzający się element zdobniczy nadający dodatkowe walory estetyczne oraz służący dodatkowym podziałom płaszczyzn, np. ścian (Koch 1996: 465).

Użycie elementów wykończeniowych, w tym sztukaterii, podlega ogólnym zasadom projektowania, tj. ma na celu „wprowadzenie porządku i wzajemnych związków do ludzkiego otoczenia” (Rasmussen 1999: 34). Sztukateria od zamierzchłych czasów stanowiła bowiem element, który wypełniając powierzchnie ścian i sufitów, nadawał im niepowtarzalne formy wyrazu, respektujące wszelkie zasady kompozycji projektowych, jak: proporcja, rytm, geometria, symetria, akcentowanie czy też kontrast³. Zależnie od formy i rodzaju sztukaterii we wnętrzu możemy nią bez-

¹ W internetowym słowniku PWN termin „sztukateria” tłumaczony jest niezwykle ubogo, tj.: dekoracja ścian, sklepień itp. wykonana w gipsie lub stiuku (www.sjp.pwn.pl).

² Definicja terminu „sztukateria” pojawia się na stronie jednego z producentów współczesnej sztukaterii i brzmi następująco: „Motyw zdobniczy, pojedynczy lub powtarzający się regularnie w określonym rytmie. Służy do podnoszenia walorów estetycznych przedmiotów, w architekturze pomaga wyróżniać poszczególne człony budowli lub optycznie podkreślać ich strukturę” (decorsystem.pl:2023).

³ Jednym z wielu zadań, którym powinny podlegać wszelkie działania projektowe, jest określenie rządzących światem proporcji, które uchwycą wzajemne relacje pomiędzy formami geometrycznymi oraz stosunkami wymiarowymi nimi rządzącymi. Zasady proporcji wywodzące się od Pitagorasa czy Platona, idąc kolejno przez Witruwiusza, a kończąc na słynnym modularnym systemie proporcji opracowanym przez architekta Le Corbusiera, próbują uchwycić zasady proporcji, które będą stanowić

pośrednio wpływać na optyczne walory przestrzeni. Umiejętne stosowanie zasad kompozycji wraz z doбором odpowiednich profili sztukaterii⁴ daje projektantowi możliwość nadania wnętrsom nie tylko walorów *stricte* estetycznych, ale także może wpływać na zmianę odbioru przez obserwatora proporcji i wewnętrznych podziałów pomieszczeń, nawet tych dotyczących płaszczyzny czysto funkcjonalnej. Dodatkowo sztukateria i ornamentyka, w przeciwieństwie do malowideł ściennych, mozaik lub pozostałych „płaskich” form zdobniczych ścian i sufitów, typowych choćby dla okresu romańskiego, przez swoją formę przestrzenną, w połączeniu ze światłem naturalnym bądź sztucznym, ożywiają każde wnętrze. Barwa i intensywność światła „zmienia się od rana do wieczora, z dnia na dzień” (tamże: 187), wprowadzając do wnętrza element dynamicznej nieprzewidywalności, który uwypukla się na tle zastosowanej sztukaterii.

Sztukaterię można klasyfikować ze względu na przestrzeń zastosowania, systematykę i podział rodzajowy oraz sposób wykonania.

Główną płaszczyzną podziału sztukaterii jest jej przestrzeń zastosowania, która w wielu aspektach przekłada się na wykorzystanie jej konkretnych form. Podział w tym ujęciu przebiega po klasycznej linii przestrzennej: zewnątrz budynku i jego wnętrza. W pierwszym ujęciu zdobienia wypełniająca przestrzeń elewacji budynku, w przeciwieństwie do stosowanych w przestrzeniach zamkniętych, częściej charakteryzują się większą masywnością, wynikającą z faktu stosowania danego detalu na tle większej skali przestrzennej. Do elementów sztukateryjnych często stosowanych na zewnątrz budynków należy zaliczyć: bonie, pilastry, wsporniki i zworniki elewacyjne, gzymsy zewnętrzne, kolumny. Druga grupa, charakteryzująca się większą subtelnością oraz skalą zastosowania w ujęciu kompozycyjnym, to sztukateria wewnętrzna. Należy zaliczyć do niej takie elementy, jak: listwy przypodłogowe, listwy przysufitowe, listwy karniszowe, rozety oraz wszelkie ścienne listwy dekoracyjne, wzbogacone uzupełniającymi je dekorami ozdobnymi.

Wymienione rodzaje sztukaterii, dzielące się przez wygląd na ich konkretny typ i dominującą formę wykorzystania, mogą być oczywiście stosowane zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz budynku. Zastosowany podział wydaje się jednak zasadny, szczególnie w kontekście „ciężkości” danego elementu wykończeniowego na tle wielkości płaszczyzny, na której został wykorzystany.

Innego podziału sztukaterii dokonuje się ze względu na materiał, z którego została wykonana. W początkach rozwoju tej formy dekoracji stosowany był kamień,

odzwierciedlenie uniwersalnych potrzeb estetycznych i funkcjonalnych odpowiadających każdemu odbiorcy (Neufert 2005: 43).

⁴ Według Z. Wolskiego profile sztukateryjne powinny: nadawać budynkowi jednolity i harmonijny wygląd oraz tworzyć prawdziwy obraz zastosowanej w nim konstrukcji, tworzyć formę zharmonizowaną z innymi elementami, dostosowaną do rodzaju użytego materiału, uwzględniać sposób oglądania profilu i jego oświetlenia” (Wolski 1988: 241).

jednak przez trudności w obróbce oraz wagę nie stanowił tworzywa nadającego się do form zdobniczych znanych nam z epok późniejszych, jak barok czy rokoko, czyli niezwykle bogatej sztukaterii wewnętrznej. Z biegiem czasu kamień został zastąpiony stiukiem⁵, który jako mieszanka pyłu marmurowego z zaprawą wapienną był stosowany już w starożytności (Wolski 1988: 365). Prawdziwa rewolucja przyszła w okresie baroku, kiedy gips stał się podstawowym materiałem sztukatorskim. Gips dzięki swoim właściwościom, w szczególności łatwości formowania i możliwości obróbki, stanowił bazę do niezwykle finezyjnych profili sztukaterskich oraz pozostałych rodzajów form zdobniczych. Równolegle stosowane było drewno, które dzięki swojej relatywnej miękkości łatwiej nadawało się do obróbki rzemieślniczej w celu wykonania zdobień⁶.

Wymienione materiały, czyli gips, drewno czy nawet kamień, w dalszym ciągu mają swoje zastosowanie w formach dekoracyjnych, choć częściej jako działania konserwatorskie. Postęp technologiczny w syntezie materiałowej wraz z możliwościami kształtowania powstałych budulców spowodował, że tworzywa te zostały wyparte przez sztukaterię styropianową i poliuretanową. Zapewniają one współczesnej sztukaterii nie tylko małą wagę produktową, ale równocześnie charakteryzują się dużą wytrzymałością na warunki zewnętrzne, w tym na wilgoć, oraz dużą odpornością na wszelkie uszkodzenia mechaniczne. Za ich szerokim zastosowaniem przemawiają jeszcze dwie cechy, ważne z perspektywy konsumenta i wykonawcy – łatwość montażu oraz szeroki wybór produktów dostępnych na rynku⁷.

Sztukateria na tle historii

Sztukateria towarzyszyła wszystkim stylom obowiązującym na przestrzeni dziejów, choć pojawiała się z różną intensywnością. Potrzeba realizacji przez człowieka różnych postaw twórczych, m.in. nadania indywidualnego charakteru przedmiotom oraz budynkom, skierowała uwagę budowniczych na formy zdobnicze, w tym sztukaterię, jako idealny element do nadania cech wyjątkowości poszczególnym obiektom. Początkowo jednak elementy te były wykorzystywane wyłącznie w przestrzeniach symbolicznych, jak kościoły, budynki administracyjne czy pa-

⁵ Stiuki, nazywane również sztucznym kamieniem, miały imitować fakturę marmurów, celem nadania im większej realności. Stiuki można podzielić na dwa główne rodzaje: stiuk wapienny lustrzany oraz stiuk gipsowy (Wolski 1988: 365–367).

⁶ Przykładem mogą być choćby drewniane zdobienia elementów greckich świątyń w przestrzeniach wsparcia drewnianych stropów wpartych na kolumnach, tj. architrawy i metopy (Wolski 1988: 232–233).

⁷ Dodatkowo wielu producentów wprowadziło sztukaterię w postaci tworzywa elastycznego typu flex, które umożliwia tworzenie łuków oraz innych form niewyznaczonych wyłącznie po linii prostej i formowanych w sposób ograniczony wyłącznie kątem zgięcia odpowiadającego właściwościom danego materiału.

łace możnowładców. Zdecydowanie rzadziej, jeśli w ogóle, mogliśmy je odnaleźć w zwykłych przestrzeniach mieszkalnych.

Początków rozwoju sztukaterii, nie tylko zewnętrznej, ale również wewnętrznej, można dopatrywać się w pierwotnym podejściu do budowy murów, w tym murów obronnych. To właśnie w ich konstrukcji budowlanej następuje podział na kilka charakterystycznych części strukturalnych, jak: cokół, gzyms cokołu, ściana muru i gzyms wieńczący (Wolski 1988: 230). W takiej konstrukcie łatwo doszukać się klasycznego podziału ścian wewnątrzlokalowych, w których wyróżniamy trzy podstawowe elementy: listwę przypodłogową, ścianę właściwą oraz listwę przysufitową, mającego za zadanie zapewnić płynne i równe przejście pomiędzy dwoma różnymi płaszczyznami przegród budowlanych. Kolejno rozpoczęto wizualnie akcentować główne elementy perforacji budowlanych, jak otwory okienne i wejściowe. Początkowo przyjmowały one formę prostych węgarów i nadproży, z biegiem czasu były urozmaicane bogato zdobionymi formami portali (tamże: 231).

Formy zdobnicze obiektów budowlanych w postaci sztukaterii oraz ornamentów stanowiły już wyraźny element architektury typowej dla państw starożytnego kręgu śródziemnomorskiego, takich jak: Egipt, Mezopotamia, Persja, Grecja i Rzym. W okresie rozwoju cywilizacji klasycznej, trwającej w przybliżeniu od VII wieku p.n.e. do IV wieku n.e., czyli kultury starożytnej Grecji i Rzymu, wchodziły w przestrzeń publiczną liczne formy zdobień wykonywanych w drewnie lub kamieniu, nadając podstawy form i porządków uznawanych do współczesnych czasów za nieprzemijające kanony i klasyczne wzorce. To właśnie porządek, rozumiany jako usystematyzowany sposób kształtowania architektury zarówno w ujęciu ogólnym, jak i samego detalu architektonicznego, staje się główną cechą rządzącą architekturą grecką (Pile 2006: 23). To tutaj powstają podstawowe porządki: dorycki, joński, koryncki, które zostały oparte na obliczeniowych proporcjach. Wprowadzają one uniwersalną modułowość, nadając ton późniejszym formom kształtowania przestrzeni architektonicznych (Lenartowicz 2007: 80).

W okresie wieków przejściowych, w głównej mierze w okresie rzymskim i następującym po nim gotyku, formy zdobień przejawiały się w charakterystycznych elementach architektury sakralnej, takich jak strzeliste sklepienia krzyżowe czy gotyckie okna łukowe z maswerkami. Zdobienia ścienne we wnętrzach mieszkalnych bogatszej części społeczności, przyjmujące często formy typowo obronne, np. wieże mieszkalne, często ustępowały innym rodzajom zdobień, np. w postaci arrasów bądź malowideł ściennych (Pile 2006: 46–47).

W renesansie, następującym po okresie średniowiecza, nazywanego też „wiekami ciemnymi”, następuje zwrot ku potrzebom ludzkim wyższego rzędu. Architektura i wnętrze ma znów zachwycać swą formą zwykłego śmiertelnika, stawiając go w centrum świata. Architektura ponownie zaczyna nawiązywać do form biorących

swój początek w starożytnej Grecji i Rzymie. W przestrzeniach zdobniczych, mimo że budynki w dalszym ciągu masowo wykorzystują kamień i cegłę jako widoczny budulec ścian zewnętrznych, coraz więcej pojawia się elementów ozdobnych, jak choćby bogato rzeźbione kasetony sufitowe czy rozety. To właśnie w tym okresie zaczęto używać nowej techniki ornamentyki zwanej *sgraffito*, czyli tzw. tynk zdrapwany (Koch 1996: 478).

Prawdziwy rozkwit wszelkiego rodzaju form sztukatorskich przypadł jednak na kolejny okres dziejowy – barok, trwający od końca XVI do połowy XVII wieku. W tym czasie sztukateria i ornamentyka wynoszona jest na poziom, który nie był dotychczas znany. Barokowa architektura „kładzie nowy nacisk na formy rzeźbiarskie i malarskie”, a motywy zdobnicze ścian i sufitów wszelkiego rodzaju wnętrz reprezentacyjnych „odwoływały się do bardziej złożonych form geometrycznych” (Pile 2006: 92). Obiekty budowlane, kształtowane w sposób mający utożsamiać bryłę obiektu z ruchem, były praktycznie we wszelkich przestrzeniach wypełniane skomplikowanymi dekoracjami sztukatorskimi. Zastosowanie gipsu umożliwiło rozwój niezwykle bogatej ornamentyki, która skrzętnie wypełniała wszelkie przestrzenie płaskie ówczesnych wnętrz.

Barok płynnie przeszedł w styl rokoko, będący czasem dalszych poszukiwań wymyślnych form sztukatorskich, w szczególności dotyczących elementów wystroju wnętrz. Powstają dekoracje, które unikają zdecydowanej symetrii i wprowadzają rozbudowane elementy ornamentyki w postaci form muszli, fali bądź liści, zwanych *rocaille*⁸. W tym okresie powstaje podział ścian na pola dekoracyjne zwane *panneau*, które stanowiły wypełnione, np. malowidłami, prostokątne lub kwadratowe przestrzenie, wydzielone ramą ze sztukaterii (tamże: 382).

Po okresie rokoko nastąpił powolny odwrót od nierzadko przesadnego wykorzystywania sztukaterii jako architektonicznego elementu ozdobnego. Od połowy XVIII wieku i początku rozwoju klasycyzmu wraz z kolejno nadchodzącymi stylami w sposób stonowany używano zdobień ściennych, które otrzymały znacznie skromniejszy i spokojniejszy kształt (Wolski 1988: 274). Prawdziwy przełom w myśleniu o szeroko pojętej sztukaterii nastąpił jednak na początku XX wieku, kiedy uformował się nowy prąd myślowy odpowiadający ówczesnym przemianom technologiczno-przestrzennym. Modernizm oparty na idei funkcjonalizmu nadał ton wszelkim przejawom działań w przestrzeni architektury, zaczynając od skali całego miasta, a kończąc na formie mieszkania. Nastąpił długi etap rozwoju, gdzie funkcja obiektu bądź jego elementów składowych stawiana była ponad jej formę. Myślenie takie, na długie lata, praktycznie całkowicie wstrzymało architektów od sięgania po dekoracje ścienne typowe dla epok wcześniejszych. Przez modernistów były one

⁸ Nazwa tego charakterystycznego ornamentu – *rocaille* dała początek nazwie tego okresu – rokoko (Koch 1996: 472).

ostro krytykowane jako małe praktyczne. Okres ten trwał do lat 70. ubiegłego wieku⁹. Przeszliśmy następnie w okres ponownego zainteresowania sztukaterią wraz z możliwościami jej wykorzystania we współczesnym wnętrzu, choć „w pierwszej reakcji lat 70. zainteresowanie to przybrało postać osobliwej, niemal prowokacyjnej demonstracji – elementy historycznej dekoracji wróciły do architektury w formie świadomie zniekształconej, bądź to groteskowo, bądź patetycznie” (Basista 2009: 372).

Sztukateria we współczesnym wnętrzu

Współczesna architektura, w tym architektura wnętrz, śmiało czerpie wzorce ze zgromadzonych przez ponad 50 wieków różnych form architektury powstających w procesie dynamicznego rozwoju naszej cywilizacji. W przeciwieństwie do epok wcześniejszych współcześni projektanci wnętrz nie ograniczają się wyłącznie do stylistyki typowej dla obecnej architektury opartej na takich elementach, jak: szkło, aluminium, formy parametryczne czy biomorficzne, a działają na wielu płaszczyznach stylistycznych. Wiele przestrzeni wnętrz prywatnych i publicznych nawiązuje swoją strukturą do cech typowych i znanych z wcześniejszych epok, łącząc je z nowoczesnymi rozwiązaniami naszej cywilizacji. Ta forma współczesnego eklektyzmu, rozumianego jako praktyka bazująca „na selekcjonowaniu z minionych epok historycznych wszystkiego, co wydaje się przydatne w przypadku konkretnego projektu” (Pile 2006: 244)¹⁰, w wielu wypadkach stanowi dominujący kierunek obecnych działań projektowych. To również w wyniku rozwoju takiego prądu myślowego sztukateria staje się znaczącą dekoracją ozdobną, która znajduje swoje zastosowanie w dużej ilości współczesnych przestrzeni mieszkalnych i użytkowych. Przestała być ona wyłącznie kojarzona z przestrzeniami o dworskiej charakterystyce, stając się elementem dostępnym dla wszystkich. Elementy ornamentyki i sztukaterii odnajdziemy niemal w każdym z obecnych głównych stylów, które odnoszą się do minionych epok. Zupełnymi wyjątkami od tego stwierdzenia mogą być takie style, jak: industrialny, hi-tech lub nieprzemijający Bauhaus.

Obecnie można dokonać podziału na dwa główne kierunki działań w obszarze zastosowania sztukaterii jako elementu zdobniczego w szeroko pojętym wnętrzarstwie: pierwszym jest renowacja wnętrz zabytkowych – polegająca na utrzymaniu,

⁹ Za datę zwrotną upadku modernistycznego funkcjonalizmu uznaje dzień wyznaczony przez Ch. Jancksa – 15 lipca 1972 roku, kiedy rozpoczęto wyburzanie jednego z największych amerykańskich osiedli mieszkaniowych utrzymanych w duchu modernistycznego budownictwa – Pruitt-Igoe w St. Louis w stanie Missouri (Chmielewski i Mirecka 2007: 12).

¹⁰ Co ciekawe John Pile uważa, iż to właśnie rozwój stylu nazywanego eklektyzmem, powstałego pod koniec XIX wieku, spowodował powstanie nowego rodzaju specjalistów – projektantów wnętrz (Pile 2006: 255).

konserwacji lub odtworzeniu form sztukateryjnych z użyciem technik współczesnych bądź typowych dla okresu ich pochodzenia; drugim – działania wykończeniowe we współczesnych wnętrzach (Wolski 1988: 12).

Powyższy podział można jednak uszczegółowić, aby pokazać szerszy charakter współcześnie prowadzonych prac projektowych, w których sięga się po elementy sztukaterii.

W pierwszym obszarze działań – renowacji wnętrz zabytkowych – można wyróżnić dwie charakterystyczne podgrupy:

- całościowa renowacja wnętrz zabytkowych – polegająca na bezwzględnym utrzymaniu lub odtworzeniu wszelkich elementów będącymi komponentami danego wnętrza. Potocznie można nazwać ten typ działania jako „historyczne w historycznym”, gdyż wszelkie składowe wnętrza stanowią tutaj przejaw myśli i spuścizny projektowej typowej dla poprzednich epok;
- punktowa renowacja – skupiająca się na odtworzeniu lub zachowaniu charakterystycznych, historycznych elementów wystroju lub dekoracji danego wnętrza, w tym sztukaterii, jednak z umożliwieniem zastosowania nowoczesnych form wykończeniowych typowych dla epoki współczesnej. Dzięki tym działaniom, które można określić jako „współczesne w historycznym”, stare formy architektoniczne przeplatają się z obecną stylistyką.

Drugi wyłoniony kierunek działań, czyli współczesne projektowanie, w którym można odnaleźć zastosowanie sztukaterii jako elementu dominującego lub uzupełniającego dany styl¹¹ wnętrza, można określić terminem roboczym „historyczne we współczesnym”. Oczywiście nie oznacza to, że wybór danego stylu wnętrza przez projektanta bezwzględnie wiąże się z wykorzystaniem sztukaterii, nie ulega jednak wątpliwości, iż w obrębie niektórych z nich sztukateria będzie stanowić element charakterystyczny; mowa tu o takich współczesnych stylach, jak:

- modern classic – kompromis pomiędzy modernizmem a klasycyzmem, charakteryzujący się prostymi, stonowanymi formami i spokojną kolorystyką łączoną z elementami ozdobnymi, w tym sztukaterią w postaci prostych struktur geometrycznych, niekiedy wzbogaconych ornamentyką (www.czasnawnetrze.pl: 2023);
- styl francuski – w dalszym ciągu obowiązujący, choć swoje korzenie ma w epoce Ludwika XIV. Typowy dla wysokich lokali mieszkalnych, charakteryzujący się połączeniem jasnej kolorystyki przegród budowlanych,

¹¹ Termin „styl”, pochodzi od łacińskiego słowa *stilus*, oznacza metalowy rylce służący w starożytności do pisania na woskowych tabliczkach. Każdy rylce miał swoje unikatowe cechy, nadając tym samym indywidualnych cech pismu. Z czasem słowo to nabrało znaczenia przenośnego, określającego cechy danego produktu lub przejawu działalności ludzkiej (Wolski 1988: 226).

wzbogaconych bogato zdobionymi elementami sztukatorskimi, które stanowią tło dla często nowoczesnych i gustownych form meblarskich (www.weranda.pl: 2023);

- styl eklektyczny – umiejętnie łączący elementy typowe dla różnych epok historycznych uzupełniane współczesną stylistyką. Sztukateria stanowi w nich nierzadko jeden z elementów uzupełniających całość założenia. Można uznać go za jeden z bardzo chętnie wykorzystywanych kierunków przez współczesnych projektantów, odbiegający od jednoznacznego zaszukowania stylistycznego;
- styl angielski – kojarzący się z typowym domowym charakterem, kolorystycznie utrzymany w ciepłej tonacji, wypełniony licznymi drobnymi formami architektonicznych dodatków, jak meble tapicerowane, dywany, ozdobne wazony. Wnętrza w tym stylu uzupełnione są często zdobionymi listwami przysufitowymi oraz przypodłogowymi, czasem występuje sztukateria ścienna uzupełniona obrazami, tapetami lub innymi formami dekoracyjnymi;
- styl glamour – czerpiący inspiracje z minionych epok, w tym baroku, czego przejawem jest zastosowanie bogatej sztukaterii ściennej uzupełnionej równie bogatą formą mebli oraz wszelkich luksusowych dodatków meblarskich, często w nowoczesnym wydaniu z zastosowaniem szkła i metali chromowanych (www.czasnawnetrze.pl: 2023).

Współcześnie nie tylko w wymienionych stylach odnajdziemy elementy zastosowanych form sztukateryjnych. Zdobienia tego typu mogą stanowić ciekawe uzupełnienie stylistyki każdego wnętrza, choć oczywiście musi się to odbywać z zachowaniem zasady uzasadnionego zastosowania, w połączeniu z głębokim wyczuciem estetycznym projektanta. Sztukateria może stanowić także niezwykle plastyczne tło dla różnych kierunków i form podziałów kolorystycznych bądź graficznych, będąc jednym z elementów uwypuklających zamiary artystyczne projektanta.

Podsumowanie

Sztukateria w połączeniu z innymi formami zdobniczymi ścian i sufitów niewątpliwie stanowi jeden z istotniejszych elementów nadających unikatowy charakter wnętrzom, w których się pojawiają. Zależnie od okresu zastosowania ich rola nie zmieniała się – miała nadać unikatowego piękna wnętrzom, które dekorowały wszelkie płaszczyzny budowlane. Liczne rodzaje tej formy zdobniczej dają współczesnym projektantom idealną sposobność do obrania wielu kierunków wykorzystania sztukaterii.

Bibliografia

Literatura

- Basista A., *Architektura i wartość*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2009,
- Chmielewski J.M., Mirecka M., *Modernizacja osiedli mieszkaniowych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2007.
- Koch W., *Style w architekturze*, Bartelsmann Publishing, Warszawa 1996.
- Lenartowicz J.K., *Słownik psychologii architektury*, Wydawnictwo PK, Kraków 2007.
- Neufert E., *Podręcznik do projektowania architektoniczno-budowlanego*, Arkady, Warszawa 2005.
- Pile J., *Historia wnętrza*, Arkady, Warszawa 2006.
- Rasmussen E.S., *Odczuwanie architektury*, Murator, Warszawa 1999.
- Syrkus H., *Ku idei osiedla społecznego*, PWN, Warszawa 1976.
- Wolski Z., *Sztukatorstwo*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 1988.

Netografia

- www.czasnawnetrze.pl [13.01.2023].
- www.decorssystem.pl [10.01.2023].
- www.sjp.pwn.pl [12.01.2023].
- www.sztukaterie.com.pl [13.01.2023].
- www.weranda.pl [17.01.2023].

Streszczenie

Współcześnie, po długim okresie, w którym użycie sztukaterii było praktycznie ograniczone do minimum, wśród projektantów następuje wyraźny nawrót do powszechnego posługiwania się tymi elementami w aranżacji współczesnych wnętrz mieszkalnych. Sztukateria dzięki swojej długiej historii, licznym rodzajom oraz dużej plastyczności stanowi nierozłączny element współczesnego kierunku projektowego, który w dialektyczny sposób nawiązuje do przeszłości. Artykuł ma za zadanie przybliżenie czytelnikom historii, roli oraz zastosowania sztukaterii w przestrzeni objętych działaniami architektów i projektantów wnętrz.

Summary

At the present time, after a long period in which the use of stucco was practically limited to a minimum, among current designers, there is a clear return to the common use of this element in the arrangement of contemporary residential interiors. Stucco, thanks to its long history, numerous types and high plasticity, is an inseparable element of the contemporary design direction, which in a dialectical

way refers to the past. The article aims to familiarize readers with the history, role and use of stucco in work of architects and interior designers.

Słowa kluczowe

Sztukateria, dekoracje ściennie, ornament.

Keywords

Stucco, wall decoration, ornament.

Piotr Kania – dr inż. arch., Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej, Wydział Inżynieryjny, kierunek: projektowanie wnętrz.

Hatice Emekli

GENDER AND WORK-LIFE BALANCE: A MINI-REVIEW

Gender and work-life balance

Gender is defined as all the biological characteristics in all living things that distinguish the members of a species as male and female anatomically and physiologically (San Bayhan and Artan, 2011; Charlesworth, 2011). Gender is how the individual is perceived by the society; It means all of the components such as how women and men should look, behave, and dress (Helman, 1990). In other words, gender refers to a set of cultural norms developed and accepted by society much later than innate characteristics. With the definition of APA (2022); gender is the complex interrelationship between an individual's biological sex (e.g., male, female, intersex) and their psychological experiences of being masculine, feminine, or non-binary. The role of the family and the immediate environment is important in the formation and maintenance of gender. Gender is essential to any discussion about intersecting between family life and paid work (Emslie & Hunt, 2009).

Work-life balance is defined in several different ways in studies. In its most basic definition, work-life balance means the integration and balancing of personal and family life with paid work (Dulk & Groeneweld, 2012; Facer & Wadsworth, 2008). In another definition, the concept of work-life balance pertains to the correlation between the work-related and non-work-related facets of an individual's life. Typically, attaining a desirable work-life balance means limiting one aspect, often work, to allocate more time for the other aspect (Kelliher et al., 2017). We see that the issue of balance between work life and personal life has been frequently featured in the literature recently. With the increase in women's labor force participation, dual-income families have also begun to increase, and work-family balance has become visible to both women and men (Qu & Zhao, 2012). The issue of work-life balance has been a longstanding concern for those who prioritize the quality of working life and its relationship to overall quality of life. During the industrial revolution in Europe and in some developing parts of the world today, the main concern was the impact of child labor. During times of recession, and in parts of Europe

today, the focus is on the lack of employment and its negative consequences, which was famously studied by Jahoda (1992) in Marienthal and has been researched in various contexts since then. However, in affluent societies, the excessive demands of work have become a prominent issue in contemporary debates, as it is seen as a distinctive problem that requires attention (Guest, 2002).

A more comprehensive and modern approach to work-life balance has several compelling arguments in its favor. To begin with, extensive research has demonstrated numerous benefits for both individuals and organizations that maintain a satisfactory work-life balance (Hobson et al., 2001; Kalliath & Brough, 2008; Lero et al., 2008).

The greater participation of women in business life leads to the formation of different views in terms of social roles, especially in patriarchal societies. At this point, situations such as gender and gender roles, domestic responsibilities expected from women, and some religious definitions cause women to have more difficulty in establishing work-life balance (Coban, 2021). In general, gender-determined social roles are defined as certain expectations of how men and women should behave (Eagly & Wood, 2012). In general, it is seen that the expectation that women are more interested in housework than men continues. In addition, many cultures still expect men to be the gender who earn money and pursue successful careers (Suwada, 2016). While this is more prevalent in traditional societies, work-life balance becomes a common challenge for both fathers and mothers in more egalitarian societies (Lippe et al., 2006). Work-life balance can sometimes be used instead of work-family balance, but these two definitions are different. While work-family balance mostly involves balance with parenting, work-life balance includes interaction with many different contexts such as social environment, private life, family life with work life.

There are a number of variables that are effective in all this balance. One of them is seen as the locus of control. According to a study, individuals with a high internal locus of control are more successful in balancing work and life (Allen et al., 2012). Gender stereotypes expect women to have a lower internal locus of control, which leads to lower self-esteem in women (Moes et al., 2014). Lower levels of stress have also been associated with better ability to balance (Ross & Vasantha, 2014). Therefore, in general terms, a good work-life balance is closely related to the psychological health of the person. On the other hand, increased work demands are leading to “imbalance between work and life” with negative effects on the well-being of individuals and their families (Guest, 2002; Marks & MacDermid, 1996; Maya Foundation for Medical Education and Research, 2012; Wada et al., 2010). The differentiation of women and men in establishing work-life balance is closely related to the traditional structure of society. When we look

at why women are more challenged, it is seen that there are the following themes (Rehman & Roomi, 2012):

- not having enough time;
- not involvement of the spouse's in domestic chores;
- cultural norms;
- gender biases that still persist in the work places.

Women stress out that work and family are both equally important for them and both are the sources of their own satisfaction (Doble & Supriya, 2010).

Work roles conflict with family life and vice versa. These challenges are often more acute for women who generally carry a larger responsibility for managing family life and households (Matos, 2015). According to report of "Families and Work Institute's 2014" report; while women gained representation in the work-force over the last 40 years, research shows that "traditional gender roles continue to influence the lives of different-sex couples" with men and women still taking on traditionally stereotypical male or female work at home (Matos, 2015, p. 2). When it comes to think about women's side, even though there are improvements about equity, women are still mainly responsible for household chores and emotional works (such as supporting the children when they are sad, calming the tense situations at home) in family settings (Strazdins & Broom, 2004).

When the effect of gender on work-life balance is examined from the perspective of men. Men face unique challenges in achieving work-life balance. Traditionally, men have been expected to be the primary breadwinners for their families, which can put a lot of pressure on them to prioritize work over other areas of their lives. Additionally, societal expectations often dictate that men should be less involved in caregiving and household responsibilities than women, which can make it difficult for them to balance these responsibilities with work (Kiecolt-Glaser & Newton, 2001). In some other studies, it has seen that men are increasingly seeking better work-life balance (Duxbury et al., 1994). As attitudes toward gender roles and family dynamics have shifted in recent years, more and more men are looking for ways to balance their work responsibilities with other priorities, such as family time and personal pursuits. This may involve negotiating flexible work arrangements with their employers, taking advantage of paternity leave policies, or finding ways to reduce their workload (Johnson, 2004). Also, addressing gender stereotypes and expectations can help improve work-life balance for men. In order to create more equitable workplaces and support men in achieving better work-life balance, it's important to challenge traditional gender roles and expectations (Williams et al., 2016). This might involve promoting more flexible and family-friendly work policies, encouraging men to take on caregiving and household responsibilities, and promoting a culture of work-life balance and self-care (Barnett & Hyde, 2001).

However, unexpected situations such as economical crisis, pandemia etc. can effect all the system for employees, work settings and expectations from work and family.

What Happened About Work-Life Balance During COVID-19?

When we look at the studies during COVID-19, contrary to expectation, women were more tired as both physically and mentally. A study from Turkey has showed that, women who worked from home during pandemia detached from their professional work, precarizing their labor and consolidating their roles as traditional housewives. Also for many families in Turkey, COVID-19 cut up the facilities for child-care and support from grandparents. This situation led parents, especially mothers in more stress and spending more time on domestic chores (Coban, 2021). In an Iceland study, where the gender gap is almost not exist, findings implied that the mothers took on greater mental work than before and intense emotional labor on mothers because of feeling “could not keep up with everything” (Hjálmsdóttir & Bjarnadóttir, 2020). Thus, pandemia became another variable which effects work-life balance on gender side.

When It Comes to Organisations...

Over the past few years, significant modifications have occurred in working arrangements and employment relationships. For instance, there has been an increase in zero-hour contracts and self-employment, which includes the gig economy. These changes are expected to persist in the future (Deloitte, 2018; Vorhauser-Smith & Cariss, 2017).

According to a cross-national study with 36 countries, in low-egalitarian countries, at work places, supervisors' perceptions about women are still traditional. When it comes to high egalitarian countries, supervisors' appraisals about women are seem more similar to men (Lyness & Judiesch, 2014). Organisations have an important effect on work-life balance. There are three types of organisations contexts. Between *progressive*, *progressive-resistant* and *traditional* organisations, except last one the first two are open to develop on gender biases and maintain more egalitarian work place atmosphere (Lyonette, 2015).

Organisations can facilitate work-life balance through many different strategies including formal policies providing organisational support for families. These policies might be such as *paid-leaves*, *sick-leaves*, *on-site child care*, *alternative work schedules (flexible work hours)* (Facer & Wadsworth, 2008; Saltzstein et al., 2001). In addition to formal policies mentioned earlier, organisations may foster a work culture that supports the families, enabling employees to make

choices that facilitate work-life balance (Wadsworth & Owens, 2007). Work flexibility can help both men and women achieve better work-life balance; flexible work arrangements, such as telecommuting or flexible schedules, can help both men and women achieve a better work-life balance. In addition, remote workers may exert a significant amount of effort to establish their visibility and make up for their absence from the physical workplace, which can infringe on their non-work time (Richardson & Kelliher, 2015). Furthermore, when work is carried out from home, there is a greater possibility of work-related issues seeping into an individual's non-work life (ILO, 2017). However, women are more likely to take advantage of these arrangements than men (Hill et al., 1996). First of all, these policies can minimize the discrimination toward women and maximize opportunities for career advancement (Mastracci, 2013; Morgan & Allington, 2002; Mosher, 1968). Second of all, having these family-friendly policies and launching a culture of family support in organisation can help them attract, recruit and retain employees (Carless & Wintle, 2007; Lee & Hong, 2011). Also flexible schedules can effect work-life balance via increasing sense of control over one's work schedule (Tausing & Fenwick, 2001).

Work-based support to women is positively associated with job satisfaction, organisational commitment and career accomplishment (Marcinkus et al., 2007). And it seems like supportive work environment and family-friendly policies are becoming more important for both women and men in many countries.

Conclusion

In conclusion, gender plays a significant role in determining work-life balance. While both men and women face challenges in managing their work and personal lives, women are more likely to experience work-life conflicts due to their traditional caregiving roles. The gendered division of labour in households and workplaces, as well as cultural expectations and stereotypes about gender roles, contribute to these challenges.

Employers and policymakers have a crucial role to play in addressing these issues. Policies such as flexible work arrangements, parental leave, and affordable childcare can help support work-life balance for both men and women. However, these policies must be designed in ways that do not reinforce gender stereotypes or penalize employees who take advantage of them.

Furthermore, efforts to promote gender equality in the workplace, such as increasing the representation of women in leadership positions and addressing the gender pay gap, can also help to create a more supportive and inclusive work environment for all employees. Ultimately, achieving a better work-life balance for both

men and women requires a comprehensive and intersectional approach that addresses the complex interplay of gender, work, and family.

Discussion

The relationship between gender and work-life balance has been a topic of academic discussion and research for many years. Women have been historically expected to prioritize their roles as caregivers, which has made it difficult for them to balance work and family responsibilities. Men, on the other hand, have been traditionally expected to prioritize their careers, which has made it difficult for them to balance work and family responsibilities as well.

There is a growing body of research that suggests that the challenges faced by women in managing work and family are not solely due to individual choices or preferences, but rather stem from the gendered nature of societal expectations and workplace policies. For example, studies have shown that women are more likely to be penalized for taking time off to care for children or elderly relatives, and that women who are perceived as “too committed” to their families may be passed over for promotion opportunities.

At the same time, men are also facing increasing pressures to balance work and family responsibilities, as more and more men are taking on caregiving roles in their households. However, men often face cultural barriers and stereotypes that prevent them from accessing work-life balance policies and benefits, such as parental leave or flexible work arrangements.

Efforts to promote work-life balance for both men and women must therefore take into account the complex interplay of gender, family, and work. Policies that promote gender equality, such as equal pay and equal access to career opportunities, can help to create a more supportive and inclusive work environment. Family-friendly policies, such as parental leave and flexible work arrangements, can also help to support work-life balance for all employees, regardless of gender.

Overall, the academic discussion around gender and work-life balance underscores the need for a comprehensive and intersectional approach to addressing these issues. By recognizing the unique challenges faced by both men and women in balancing work and family responsibilities, and by implementing policies that support work-life balance for all employees, we can create a more equitable and inclusive workplace for everyone.

References

- Allen, T. D., Johnson, R. C., Saboe, K. N., Cho, E., Dumani, S., & Evans, S. (2012). Dispositional variables and work–family conflict: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior, 80*(1), 17–26.

- American Psychological Association. (2022). Gender. In APA Dictionary of Psychology. <https://dictionary.apa.org/gender>.
- Barnett, R. C., & Hyde, J. S. (2001). Women, men, work, and family: An expansionist theory. *American Psychologist*, 56(10), 781–796. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.56.10.781>.
- Carless, S. A., & Wintle, J. (2007). Applicant attraction: The role of recruiter function, work–life balance policies and career salience. *International Journal of Selection and Assessment*, 15, 394–404.
- Charlesworth, R. (2011). Understanding child development. 8th ed. Wadsworth Cengage Learning.
- Coban, S. (2022). Gender and telework: Work and family experiences of teleworking professional, middle-class, married women with children during the Covid-19 pandemic in Turkey. *Gender, Work & Organization*, 29(1), 241–255.
- Deloitte. (2018). *Deloitte insights: The rise of the social enterprise*. London: Deloitte.
- Doble, N., & Supriya, M. V. (2010). Gender Differences in the Perception of Work-Life Balance. *Managing Global Transitions: International Research Journal*, 5(4), 331–342.
- Dulk, L., & Groeneveld, S. (2012). Work-life balance support in the public sector in Europe. *Review of Public Personnel Administration*, 33, 384–405.
- Duxbury, L., Higgins, C., & Lee, C. (1994). Work-family conflict: A comparison by gender, family type, and perceived control. *Journal of Family Issues*, 15(3), 449–466. <https://doi.org/10.1177/019251394015003008>.
- Eagly, A.H., & Wood, W. (2012). Social role theory. In P.A.M. Van Lange, A.W. Kruglanski, & E.T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 2, pp. 458–476). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Emslie, C., & Hunt, K. (2009). ‘Live to work’ or ‘work to live’? A qualitative study of gender and work–life balance among men and women in mid-life. *Gender, Work & Organization*, 16(1), 151–172.
- Facer, R. L., & Wadsworth, L. L. (2008). Alternative work schedules and work-family balance: A research note. *Review of Public Personnel Administration*, 28, 166–177.
- Guest, D.E. (2002). Perspectives on the study of work–life balance. *Social Science Information*, 41, 255–279.
- Helman, C. G. (1990). Culture, health and illness. (2nd Ed.). London: Wright/Butterworth.
- Hill, E. J., Hawkins, A. J., & Miller, B. C. (1996). Work and family in the virtual office: Perceived influences of mobile telework. *Family Relations*, 45(3), 293–301.
- Hjálmsdóttir, A., & Bjarnadóttir, V. S. (2021). “I have turned into a foreman here at home”: Families and work–life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. *Gender, Work & Organization*, 28(1), 268–283.
- Hobson, C. J., Delunas, L., & Kesic, D. (2001). Compelling evidence of the need for corporate work/life balance initiatives: Results from a national survey of stressful life-events. *Journal of Employment Counseling*, 38(1), 38–44.
- ILO. (2017). World employment and social outlook: Trends 2017, http://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2017/WCMS_541211/lang--en/index.htm.
- Jahoda, M. (1992). Reflections on Marienthal and After. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65, 355–8.
- Johnson, S. K. (2004). Men at work: Theories of masculinity and the work-family interface. *Journal of Gender Studies*, 13(2), 119–132. <https://doi.org/10.1080/0958923042000198771>.
- Kalliath, T. J., & Brough, P. (2008). Work-life balance: A review of the naming of the construct. *Journal of Management and Organization*, 14(3), 323–327.

- Kelliher, C., Richardson, J., & Boiarintseva, G. (2019). All of work? All of life? Reconceptualising work-life balance for the 21st century. *Human Resource Management Journal*, 29(2), 97–112.
- Kiecolt-Glaser, J. K., & Newton, T. L. (2001). Marriage and health: His and hers. *Psychological Bulletin*, 127(4), 472–503. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.4.472>.
- Lee, S. Y., & Hong, J. H. (2011). Does family-friendly policy matter? Testing its impact on turnover and performance. *Public Administration Review*, 71, 870–879.
- Lero, D., Richardson, J., & Korabik, K. (2008). *Cost-benefit analysis of work-life balance practices*. Gatineau, Quebec, Canada: Canadian Association of Administrators and Labour Legislation.
- Lippe, T. van der, Jager, A., and Kops, Y. (2006). “Combination Pressure: The Paid Work: Family Balance of Men and Women in European Countries.” *Acta Sociologica*, 49(3), 303–319.
- Lyness, K. S., & Judiesch, M. K. (2014). Gender egalitarianism and work–life balance for managers: Multisource perspectives in 36 countries. *Applied Psychology*, 63(1), 96–129.
- Lyonette, C. (2015). Part-time work, work-life balance and gender equality. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 37(3), 321–333.
- Marcinkus, W. C., K. S. Whelan-Beny, & J. R. Gordon. (2007). The relationship of social support to the work family balance and work outcomes of midlife women. *Women in Management Review* 22(2), 86–111.
- Marks, S.R., & MacDermid, S.M. (1996). Multiple roles and the self: A theory of role balance. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 417–432.
- Mastracci, S. H. (2013). Time use on caregiving activities: Comparing Federal Government and private sector workers. *Review of Public Personnel Administration*, 33(1), 3–27.
- Matos, K. (2015). *Modern families: Same- and different-sex couples negotiating at home*. New York, NY: Families and Work Institute. Retrieved from <http://www.familiesandwork.org/downloads/modern-families.pdf>.
- Mayo Foundation for Medical Education and Research (2012, 12 July). *Work-life balance: Tips to reclaim control*. Retrieved 21 September 2012 from: <http://www.mayoclinic.com/health/work-life-balance/WL00056>.
- Morgan, P., & Allington, N. (2002). Has the public sector retained its “model employer” status? *Public Money and Management*, 22, 35–42.
- Mosher, F. C. (1968). *Democracy and the Public Service*. New York: Oxford University Press.
- Qu, H., & Zhao, X. (2012). Employees’ work-family conflict moderating life and job satisfaction. *Journal of Business Research*, 65(1), 22–28.
- Rehman, S., & Roomi, M. A. (2012). Gender and work-life balance: A phenomenological study of women entrepreneurs in Pakistan. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(2), 209–228.
- Richardson, J., & Kelliher, C. (2015). Managing visibility for career sustainability: A study of remote workers. In A. De Vos, & B. I. J. M. Van der Heijden (Eds.), *Handbook of research on sustainable careers* (pp. 116–130). Cheltenham: Edward Elgar.
- Saltzstein, A. L., Ting, Y., & Saltzstein, G. H. (2001). Work-family balance and job satisfaction: The impact of family-friendly policies on attitudes of federal government employees. *Public Administration Review*, 61, 452–467.
- San Bayhan, P., & Artan, İ. (2011). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Strazdins, L. and Broom, D. H. (2004) Acts of love (and work). Gender imbalance in emotional work and women’s psychological distress. *Journal of Family Issues*, 25(3), 356–78.

- Suwada, K. (2016). "At the End, the Father Works More and the Mother Stays Home": Polish and Swedish Fathers and (Un) achieved Work-Life Balance. In *Balancing Work and Family in a Changing Society* (pp. 191-205). Palgrave Macmillan, New York.
- Tausing, M., & Fenwick, R. (2001). Unbinding time: Alternate work schedules and work-life balance. *Journal of Family and Economic Issues*, 22, 101–119.
- Vorhauser-Smith, S., & Cariss, K. (2017). *Cliffhanger: HR on the precipice in the future of work*. Melbourne, Australia: PageUp People Limited.
- Wada, M., Backman, C.L., & Forwell, S.J. (2010). Theoretical perspectives of balance and the influence of gender ideologies. *Journal of Occupational Science*, 17, 92–103.
- Wadsworth, L. L., & Owens, B. P. (2007). The effects of social support on work-family enhancement and work-family conflict in the public sector. *Public Administration Review*, 67(1), 75–86.
- Williams, J. C., Berdahl, J. L., & Vandello, J. A. (2016). Beyond work-life "integration". *Annual Review of Psychology*, 67, 515–539.

Streszczenie

Artykuł porusza zagadnienie różnic płciowych w zakresie możliwości utrzymania równowagi między pracą a życiem (WLB). Różnice te wiążą się głównie z rolami wyznaczonymi kobietom i mężczyznom przez kulturę i społeczeństwo. Sama koncepcja równowagi praca–życie dotyczy szukania balansu w zakresie czasu i wysiłku poświęcanego na pracę i życie prywatne, ale także integracji tych dwóch sfer życia. Autorka podkreśla w artykule, iż to kobiety doświadczają większych trudności w osiągnięciu równowagi między pracą a życiem. Dodatkowo w artykule poruszona została kwestia wpływu pandemii COVID-19 na trudności w znajdowaniu i utrzymywaniu WLB. Zdaniem autorki współczesne organizacje powinny dbać o równowagę swoich pracowników między pracą a życiem i to zarówno kobiet, jak i mężczyzn. W przeciwieństwie do tematyki WLB w życiu kobiet aktywnych zawodowo zagadnienie osiągania tej równowagi przez mężczyzn jest mało zbadane, tym samym widoczna jest potrzeba szczegółowej analizy tej grupy pracowników.

Summary

The paper discusses the concept of work-life balance and its relation to gender roles. Gender refers to the biological characteristics that distinguish male and female, while gender roles refer to cultural norms developed and accepted by society. Work-life balance means the integration and balancing of personal and family life with paid work. This paper highlights that women face more difficulty in establishing work-life balance due to cultural norms, gender biases, and domestic responsibilities expected from them. It also discusses the impact of the COVID-19 pandemic on women's work-life balance. The paper suggests that organizations should strive

to create an environment that supports work-life balance for both men and women. Even though there are improvements on the behalf of equity on work-life balance, traditional gender roles are still more dominant for women than men. Also, the literature needs more studies on how men are understanding and perceiving the balance between work and life.

Słowa kluczowe

Płeć, gender, równowaga praca-życie, kultura organizacyjna.

Keywords

Gender, work-life balance, organisational policies.

Hatice Emekli – student, Aydin Adnan Menderes University, Turkey. Currently, an Erasmus+ exchange student at Uczelnia Techniczno-Handlowa im. Heleny Chodkowskiej.